

Clara Ferragut Moranta i Isabel Nadal Amengual (coords.)
Sara Bouza Bañobre, Paloma Martín Martín

Dones sense casa, carrers sense sortida

L'EXCLUSIÓ RESIDENCIAL FEMENINA I LA VIOLÈNCIA MASCLISTA
a les Illes Balears

Primera edició

gener 2025

Fundació IRES i Observatori Social de les Illes Balears (OSIB-UIB)

FUNDACIÓ IRES

Avinguda del Comte de Sallent, 11, 4t

07003 Palma (Illes Balears)

www.fundacioires.org

OSIB

Ctra. Valldemossa, km. 7,5

07122 Palma (Illes Balears)

osib.uib.cat

Equip supervisor

Aina Capellà Ripoll (IRES) i **Fernanda Caro Blanco** (OSIB-UIB)

Equip coordinador

Clara Ferragut Moranta (IRES) i **Isabel Nadal Amengual** (OSIB-UIB)

Autoria

**Sara Bouza Bañobre, Clara Ferragut Moranta, Paloma Martín Martín,
i Isabel Nadal Amengual**

Disseny i maquetació

Sebas Verdikt

Correcció lingüística

Xesca Munar - Suscultura S. Microcoop.

del text:
les autores

ÍNDEX

Introducció i justificació	4
Estat de la qüestió	7
Metodologia	14
Dades sobre l'habitatge i l'exclusió residencial a les Illes Balears	18
<hr/>	
El sensellarisme femení: un diagnòstic a les Illes Balears	25
Territori com a agent actiu	26
Mercat d'habitatge	26
Mercat de treball	28
Noves formes d'exclusió residencial	29
Coordinació de les entitats i administracions públiques	32
Factors de vulnerabilitat	35
La violència durant la infància	35
La violència masclista i de gènere	36
La maternitat	39
La trajectòria migrant	42
La salut, el consum i la patologia dual	45
Precarietat econòmica i dependència	48
<hr/>	
Estratègies de supervivència	50
Recursos formals	51
Serveis d'atenció a la violència masclista	51
Centres d'acollida residencial de la xarxa d'atenció a l'exclusió	55
Serveis d'atenció a l'exclusió i la vulnerabilitat social	58
Sistema judicial i policial	59
Recursos informals	64
Xarxa social i familiar	64
Estratègies de supervivència en condicions d'habitatge indignes i insegures	67
Economia informal: prostitució i treball d'interior	69
Conviure amb l'agressor o amb parelles no desitjades	72
<hr/>	
De la teoria a la pràctica: obstacles a la intervenció	74
Obstacles a la intervenció	75
Obstacles estructurals i institucionals	75
Obstacles de les metodologies i dels processos d'intervenció	77
Obstacles personals i contextuals	79
<hr/>	
Conclusions i propostes de millora	82
Bibliografia	88

Introducció

I JUSTIFICACIÓ

En un territori tan singular com el de les Illes Balears, la violència masclista i la manca d'accés i de manteniment d'un habitatge digne es manifesten com a problemàtiques profundament arrelades i interrelacionades que impacten en moltes vides, i creen un cercle de desigualtats i precarietat difícil de trencar.

Actualment, les Balears es troben entre les cinc comunitats autònomes amb les taxes més altes de violència masclista, amb una mitjana de 2,6 víctimes per cada mil dones de catorze anys o més, segons dades de 2023 (INE, 2024). A més, lideren la taxa de delictes coneguts contra la llibertat sexual, amb 8,8 incidents per cada deu mil habitants, i la taxa de delictes sexuals comesos per dues o més persones, amb una mitjana de 0,38 (Muniesa Tomás et al., 2023).

Aquesta realitat es veu agreujada per una de les situacions d'exclusió residencial més severes de l'Estat: les Balears encapçalen la llista de comunitats amb els preus d'habitatge més elevats; fet que, juntament amb altres, genera grans dificultats i condemna moltes persones a situacions de precarietat per la manca d'alternatives. En aquest context, aquest estudi examina com la violència masclista i l'exclusió residencial s'interrelacionen i afecten específicament la vida de les dones a les Illes Balears.

El present informe és la finalització d'una recerca iniciada l'any 2022 a l'Observatori Social de les Illes Balears (OSIB-UIB, d'ara endavant) i la Fundació Institut de Reinserció Social (IRES, d'ara endavant), que va donar lloc a la publicació de tres informes, anteriors en aquest.

El primer d'aquests aborda l'òptica professional de la xarxa d'atenció local a Mallorca, per a incorporar, tot seguit, la veu de les dones; seguidament, es recull l'experiència dels equips d'intervenció a la resta d'illes (Menorca, Eivissa i Formentera); per a, finalment, unificar les visions, professionals i de dones, de tot el territori balear.

La Fundació IRES, dedicada a l'atenció i la prevenció de les violències masclistes des de fa més de quinze anys, ha detectat que les dones en situació d'exclusió social greu i d'exclusió residencial sovint no accedeixen al circuit d'atenció i recuperació, o bé no s'hi adhereixen amb garanties. Aquesta realitat ha motivat la realització d'aquest estudi, que es fonamenta en l'anàlisi exhaustiva de la interrelació entre la violència masclista i l'exclusió residencial. La investigació combina dos eixos principals: la perspectiva de gènere interseccional i l'atenció a l'exclusió social, amb l'objectiu de conèixer i visibilitzar les diverses formes de violències masclistes i de gènere que pateixen aquestes dones, i identificar les seves experiències vitals i les estratègies de supervivència que desenvolupen davant les adversitats.

Així mateix, se cerca aprofundir en la qualitat i l'eficàcia de l'atenció social que reben, i analitzar els recursos disponibles i les mancances del sistema, així com els obstacles a la intervenció, tant estructurals com personals, que en limiten l'accés a una vida digna. Per a assolir aquest objectiu, i seguint una epistemologia feminista, és imprescindible escoltar i recollir els relats de les dones, ja que ningú millor que elles coneix la seva història. Aquesta aproximació ajuda a trencar la invisibilització que pateixen moltes d'elles, situades als marges dels marges.

D'altra banda, cal entendre que les Illes Balears són un mosaic de realitats diverses i no un territori homogeni. Des de l'inici d'aquesta recerca, s'han considerat les especificitats de cada illa, i s'ha reconegut que, tot i que el problema de l'habitatge és comú, ja que comparteixen un mateix sistema econòmic i mercat immobiliari, de vegades s'expressa de manera diferent en cadascuna d'aquestes. En aquest estudi, es concep l'exclusió residencial a través de la tipologia ETHOS (que es detallarà més endavant), la qual recull un ampli ventall de formes i manifestacions que van més enllà de la imatge convencional de persones sense sostre o en situació de carrer. Aplicar una mirada de gènere i interseccional als estudis sobre sensellarisme és essencial per a descobrir realitats que afecten particularment les dones i que sovint resten ocultes als registres i recomptes oficials de persones sense llar.

Per tant, és important reconèixer que existeix, tant en els estudis sobre sensellarisme i exclusió residencial, com en els serveis residencials, una mirada androcèntrica i heteronormativa que invisibilitza les dones, així com altres realitats travessades per altres sistemes d'opressió més enllà del gènere (classe, ètnia, edat, orientació sexual...). Sens dubte, és necessària una aproximació feminista interseccional. En aquest sentit, una de les aportacions més significatives d'aquest estudi és que omple un buit existent en la literatura sobre el sensellarisme i l'exclusió residencial, especialment des d'aquesta òptica. Cal destacar que, des de l'inici d'aquesta recerca, hi ha hagut un augment notable de publicacions en aquest àmbit, possiblement a causa de l'agreujament de la problemàtica d'habitatge en els darrers anys i de la creixent conscienciació feminista.

A partir dels resultats i conclusions d'aquest estudi, es pretén **avançar cap a una protecció real i efectiva de totes les dones davant les violències masculistes** —independentment de les circumstàncies particulars que presentin—, i cap a un **disseny de polítiques públiques i serveis adaptats a la realitat que atenen**.

IDENTIFICAR I DIMENSIONAR
LA PROBLEMÀTICA SOCIAL
ÉS EL PRIMER PAS
PER A PODER INCIDIR-HI

Per tant, és essencial conèixer per a poder entendre i entendre per a poder intervenir.

Estat de la qüestió

HABITATGE COM A DRET, HABITATGE COM A MERCADERIA LA TENSIÓ EN EL NEOLIBERALISME

S'han de tenir en compte diverses qüestions vers la problemàtica de l'habitatge en el context actual de neoliberalisme i financerització (Harvey, 2008). Lluny de ser considerat un dret, l'habitatge constitueix una mercaderia, regit per l'oferta i la demanda. La intervenció estatal per a corregir les fallades del mercat financer i immobiliari sembla ja imperativa (Caravantes López de Lerma i Romero González, 2021). No obstant això, cal no oblidar que les regulacions en matèria d'habitatge ja existeixen, però no han ajudat a paliar la problemàtica en cap cas; ans al contrari, perquè el que cal és subratllar la paraula «social» en les polítiques d'habitatge (Nadal et al., 2023). De fet, algunes autories assenyalen que, a partir de 2015, després de l'esclat de la bombolla immobiliària del 2008, sorgeix una nova crisi centrada en l'habitatge de lloguer, alimentada per fons d'inversió especulatiu i l'ús de l'habitatge disponible per al lloguer turístic (Méndez Gutiérrez del Valle, 2021).

Així i tot, a propòsit d'això darrer, contràriament al que se sol imaginar, darrerament s'han alçat algunes veus que dictaminen que, si bé els fons d'inversió i altres actors financers, com les SOCIMI (Societats anònimes cotitzades d'inversió immobiliària), tenen protagonisme en l'arena immobiliària des de la crisi de 2008, a l'estat espanyol la propietat d'habitatge continua majoritàriament en mans de particulars; fet que se'n denomina «rendisme popular» (Carmona, 2024). És important tenir en compte les particularitats que caracteritzen l'estat espanyol vers l'habitatge, ja que a partir dels anys seixanta es va convertir en un dels països de la Unió Europea amb una taxa més alta de propietat immobiliària en detriment del lloguer (Blanco-Romero i Blázquez Salom, 2018; García-Lamarca i Kaika, 2016). Aquest fet marca estructuralment l'enfocament de les administracions públiques en relació amb l'accés a un habitatge digne (Olmos-Alcaraz et al., 2018).

A més, segons l'Oficina de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans (ACNUDH) i la Federació Europea d'Organitzacions Nacionals que treballen amb Persones sense Llar (FEANTSA), un habitatge adequat implica complir certes condicions, entre les quals destaca la seguretat de la tinença (no viure sota amenaça de desnonament). Un habitatge digne i adequat no només és un dret, sinó que constitueix la clau per a accedir i mantenir altres drets fonamentals, i la seva manca pot desencadenar la resta de processos d'exclusió (Llano et al., 2021; Uribe, 2015). S'ha de subratllar que, a les Balears, els problemes entorn de l'habitatge es troben entre les raons principals de l'exclusió social i la pobresa (Nadal et al., 2023; EAPN, 2024).

La Llei pel dret a l'habitatge (Llei 12/2023, 2023), en vigor des de maig de 2023, constitueix la primera norma que pretén protegir el dret a un habitatge digne i adequat, després d'estar bloquejada més de dos anys. Tot i que recull mesures orientades a la protecció i l'accessibilitat de l'habitatge digne i adequat —límit de preus, major equilibri entre arrendador i arrendatari, regulació dels desnonaments en situacions de vulnerabilitat, declaració de zones de mercat residencial tensades o l'impuls del parc públic d'habitatge social, entre d'altres—, la seva aplicació i efectivitat depenen de les decisions polítiques que s'adoptin i encara no es poden valorar (Observatori DESCA, 2024).

L'EXCLUSIÓ RESIDENCIAL

UNA QÜESTIÓ COMPLEXA I MULTICAUSAL

Des dels anys noranta, l'atenció i l'abordatge del sensellarisme ha evolucionat cap a una comprensió més àmplia, i ha considerat la importància de les característiques dels sistemes del mercat laboral, d'habitatge i de protecció social (Ferragut et al., 2023). A les agendes públiques, el sensellarisme i l'exclusió residencial tenen cada cop més protagonisme, atès que són entesos com a fenòmens creixents en societats desenvolupades, especialment en entorns urbans (López-Bermúdez, 2019b).

Així, tot i que l'imaginari social entorn de la situació de sensellarisme i exclusió residencial ens remet a persones que no tenen un lloc on viure (i fan del carrer, dels refugis o dels recursos residencials d'emergència, casa seva), aquest pensament i aquest discurs incorren en un error a l'hora d'interpretar que la falta de

llar és exclusivament la falta de sostre (López-Bermúdez, 2019a). Res més allunyat de la realitat: l'exclusió residencial és complexa i molt diversa (amuntegament, indignitat, inseguretat, inestabilitat, infrahabitatge...) i hi ha moltes situacions que no són fàcils d'identificar i mesurar (Ferragut et al., 2023). La Tipologia Europea del Sensellarisme i l'Exclusió Residencial (ETHOS) estableix quatre grans categories (sense sostre, sense habitatge, habitatge insegur i habitatge inadequat) i, al seu torn, tretze subcategories per a classificar les situacions d'exclusió residencial.

TIPOLOGIA ETHOS

	Categoria operativa	Situació residencial	Definició
Sense sostre	Persones que viuen en un espai públic (a la intempèrie) Persones que dormen a un refugi nocturn i/o es veuen obligats a passar diverses hores al dia en un espai públic	Espai públic i exterior Refugi nocturn	Persones que viuen als carrers o un espai públic o exterior, sense alberg que pugui ser definit com a habitatge Persones sense lloc habitual on residir que fan ús d'albergs o centres d'allotjament de molt baixa exigència
Sense habitatge	Persones que viuen a albergs i centres per a gent sense llar/allotjament temporal Persones en albergs per a dones Persones a centres d'allotjament per a sol·licitants d'asil i immigrants Persones que en un termini definit seran acomiadades d'institucions residencials o d'internament	Albergs i centres d'allotjament Allotjament temporal i de trànsit Allotjament amb suport Albergs per a dones (soles o amb fills) Allotjament temporal / Centres de recepció Allotjaments per a treballadors temporers Institucions penitenciàries Institucions sanitàries Centres de menors	Quan l'estada és entesa a curt o mitjà termini i de manera temporal, no com a lloc de residència definitiva Dones allotjades pel fet que han patit violència de gènere, sempre que s'entengui com a residencial temporal Persones en allotjaments per a immigrants: persones immigrants que viuen en allotjaments temporals pel seu estatus d'estrangers o treballadors temporers Sense habitatge disponible en el moment de l'excarceració Estada major de la necessària a causa de la manca d'habitatge Sense habitatge on adreçar-se en complir els 18 anys, p.e.
Habitatge insegur	Persones que reben allotjament amb suport sostingut degut a la seva condició de persones sense llar Persones vivint en un règim de tinença insegur Persones vivint sota amenaça de desnonament Persones que viuen sota amenaces de violència per part de la parella o de la família	Residència per a PSLL majors Habitatge tutelat i amb suport a llarg termini per a persones anteriorment sense llar Vivint acollides per familiars o amistats Sense tinença legal (Ex.: sublogats) Ocupació il·legal En règim de lloguer Amb l'habitatge en propietat Amb denúncies presentades davant la policia	Allotjament amb suport de llarga estada per a persones que han viscut sense llar Residint en un allotjament convencional però que no és habitual, a causa de la pèrdua del seu habitatge Ocupació il·legal o sense cap tipus de garantia jurídica per poder residir-hi Amb ordre de desnonament, per impagament de lloguer A punt de veure's expropiats, per impagaments d'hipoteca Quan ha actuat la policia i/o els centres d'intervenció ràpida per intentar trobar un allotjament segur per a les víctimes de violència domèstica
Habitatge inadequat	Persones que viuen en estructures temporals i no convencionals Persones a allotjament impropï Persones en amuntegament extrem	Caravanes i similars Edificacions no convencionals ni pensades perquè hi resideixin persones Estructures temporals Edifici ocupat que no és apropiat per viure-hi Per sobre dels estàndards habituals que marquen l'amuntegament	Persones que viuen en allotjaments mòbils de manera permanent Persones que viuen en construccions que no constitueixen habitatges convencionals (xaboles o cabanes) Persones que viuen en allotjaments sense possible permís d'habitabilitat (segons la regulació nacional) Persones que viuen amuntegades en habitatges (que superen l'estàndard nacional d'ocupació)

Elaboració pròpia a partir de Fernández Evangelista (2015). Traducció pròpia al català.

En aquest sentit, tant FEANTSA com l'Observatori Europeu del Sensellarisme (EOH) conceptualitzen l'exclusió residencial i el sensellarisme com un continuïum de situacions d'exclusió d'un habitatge adequat i, en conseqüència, entenen que es tracta de les dificultats **econòmiques**, estructurals, socials o personals per accedir o conservar un allotjament adequat, permanent, adaptat a la seva situació personal i que proporcioni un marc estable de convivència [Avramov, 1995; López-Bermúdez, 2019b]. Per tant, es tracta d'un fenomen complex, estructural, dinàmic i multifactorial, en el qual convergeixen múltiples causes i que exigeix una mirada integral sobre tota la realitat social (Fernández Evangelista, 2015). Així, doncs, l'exclusió residencial i el sensellarisme s'han d'entendre, necessàriament, no com una qüestió individual, sinó com una situació que és conseqüència de la interacció dinàmica entre causes que poden dur la persona a una situació de desprotecció [Matulič Domandžič et al., 2021; López-Bermúdez, 2019a].

LA INVISIBILITAT DE LES DONES EN EXCLUSIÓ RESIDENCIAL

L'exclusió residencial és una realitat en la qual tradicionalment s'ha invisibilitzat l'experiència de les dones; la recerca s'ha centrat principalment en l'experiència masculina (Galán Sanantonio et al., 2024; Bretherton i Mayock, 2021). Estudis que analitzen l'exclusió residencial des de la perspectiva de gènere mostren que les dones ocupen categories diferents de les dels homes, i que si només es comptabilitzen les persones en carrer, és possible que trobem més homes, encara que no sigui el reflex del conjunt de l'exclusió residencial (Gandarias Goikoetxea et al., 2024). A més, les dones triguen més a arribar a situacions d'exclusió social, però aquestes són més greus o en edats més avançades, pel fet que abans han activat tots els mecanismes a l'abast per a evitar-les (Galán-Sanantonio et al., 2024; Bellido et al., 2022).

Les situacions de sensellarisme i d'exclusió social de les dones estan marcades per la seva condició de gènere. Les dones despleguen estratègies de supervivència marcades pels rols de gènere, incloent-hi el fet de recórrer a xarxes socials o familiars; treball domèstic i de cures (moltes vegades com a internes); treball sexual, o manteniment de relacions no desitjades (Puente, 2022; Gámez, 2018). A més, en situacions iguals de dificultats, acudeixen més als serveis socials o de salut que els homes (Galán Sanantonio et al., 2024).

Les dones en situació d'exclusió social i sense llar sofreixen nivells més alts de **violència**. Aquesta **violència** pot ser la causa de la seva situació, i sovint comença abans de caure en la situació de carrer (De la Fuente-Roldán i Sánchez-Moreno, 2023). La Declaració de les Nacions Unides sobre l'Eliminació de la Violència Contra la Dona (Nacions Unides, 1993) posa de manifest la preocupació per la vulnerabilitat especial de les dones sense llar davant les violències masclistes, i descriu la situació com la «triple invisibilitat»: sense llar, dona i víctima de **violència** masclista (Herrero, 2003). Val a dir, però, que des de la perspectiva interseccional podem parlar de **múltiples invisibilitats** que travessen i oprimeixen les dones (Nadal et al., 2024). Cal recordar que la pobresa té rostre de dona (ONU Mujeres, 2018; 2020) i que les dones que estan en situació de sensellarisme s'enfronten a majors dificultats d'inserció sociolaboral i tenen més probabilitats de patir **violència** (Castaño i Pozo, 2016; Leache i Damonti, 2020) i problemes de la **salut mental** (Galán Sanantonio et al., 2024).

Sovint, les dones en situació de carrer cerquen protecció masculina com a estratègia de supervivència i creen un cicle de dependència i maltractaments (Herrero, 2003). La discriminació social patriarcal, la **violència** en l'àmbit familiar i la **violència** de gènere es presenten com a factors desencadenants del sensellarisme en les dones (Matulič Domandžič et al., 2019). Malgrat aquests resultats, la literatura existent és encara limitada, amb un androcentrisme persistent en els estudis d'exclusió residencial, i fa que les formes de sensellarisme que afecten principalment les dones romanguin ocultes i difícils d'abordar (Ferragut et al., 2023). A més, les dones estan menys representades en els estudis centrats en persones que accedeixen als recursos d'atenció —aspecte que condueix a una invisibilització de la seva realitat. Definitivament, no es pot abordar allò que no es coneix i, per això, lleis que tracten de protegir les dones de l'impacte de diferents violències —com, per exemple, enfront de la **violència** de gènere, a través de la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la **violència** de gènere (BOE, 2004); o enfront de la **violència sexual**, amb la recent Llei orgànica 10/2022, de 6 de setembre, de garantia integral de la llibertat sexual (BOE, 2022)— poden oblidar la realitat de les dones sense llar.

A més del gènere, l'estatus migratori és un altre factor fonamental per a entendre l'exclusió residencial femenina (Villa-Rodríguez et al., 2023). L'exclusió residencial és més prevalent en llars encapçalades per persones d'origen estranger, on les condicions precàries de l'habitatge són el doble en comparació amb les llars encapçalades per persones d'origen espanyol (Ayala Cañón et al., 2022). A més, cal assenyalar obstacles addicionals com el racisme i les polítiques migratòries restrictives, que contribueixen a la vulneració i limiten les opcions laborals a treballs precaris i mal remunerats, principalment relacionats amb la cura (Penya i Guilarte i Marañillo-Castillo, 2022). Clarament, una situació administrativa irregular es confirma com a factor de risc social (Bellido et al., 2022).

D'altra banda, la **maternitat** també esdevé un factor molt important a tenir en compte en l'estudi del sensellarisme i exclusió residencial de les dones. Diverses investigacions sostenen que les mares acumulen un nombre més elevat de situacions estressants i recor-

ren a la xarxa familiar, fins i tot en absència de bona relació, quan el benestar dels fills i filles no està assegurat (Piqueras Lapuente et al., 2020). La literatura existent determina igualment rellevant l'impacte en la **salut mental** de les dones en situació de sensellarisme que són mares, en funció, a més, de si tenen o no els seus fills i filles en **custòdia** o al seu voltant. S'apunta un millor estat de **salut mental** en les dones que conviuen d'alguna manera amb els seus fills i filles que les que no, així com un menor **consum** de substàncies (Piqueras Lapuente et al., 2020).

En aquest context, és crucial reconèixer els diferents tipus de sensellarisme i les trajectòries diferencials de les dones per oferir una atenció i prevenció adequades (Penya i Guilarte i Marañillo-Castillo, 2022). De fet, la realitat tractada aquí no es pot comprendre totalment sense atendre el context i les trajectòries vitals de les dones participants. El sensellarisme, com s'ha esmentat, és multicausal i multidimensional i no ocorre en conseqüència d'un únic factor, sinó a partir d'un conjunt de successos vitals. La literatura consultada utilitza el concepte de «**successos vitals estressants**» (SVE) per a visibilitzar successos i experiències que han anat determinant la trajectòria de les dones cap a l'exclusió residencial. Aquests esdeveniments són els que predisposen el risc en **salut mental** (Cruz Terán, 2006, citada a Matulič Domandžič et al., 2019). És a dir, són factors que tenen un impacte en l'evolució i el desenvolupament de les persones; així, viure **violència** en la infància o **violència** de gènere són factors que precipiten riscos en relació amb la **salut mental** (Matulič Domandžič et al., 2019). Per tot això, explorar la realitat de les dones que estan en diferents situacions d'exclusió residencial esdevé necessari per a poder plantejar estratègies d'intervenció futures, tal com han suggerit estudis anteriors (Matulič Domandžič et al., 2020).

UNA INTERVENCIÓ SOCIAL OBSTACULITZADA

Mentre l'accés a un habitatge en el mercat ordinari resulta pràcticament impossible per a moltes persones que es troben en situació d'exclusió, entorn de l'accés a recursos residencials també existeixen una sèrie de **barreres** institucionals (burocràtiques i del funcionament dels serveis) (Sánchez Alber, 2021).

Tal vegada, una de les mancances a l'hora d'atendre la complexitat de les realitats que travessen les persones en situació d'exclusió residencial té a veure amb l'abordatge de la **salut mental** i les addiccions (Calderón Calvo, 2021). Sovint, els rígids **requisits d'accés**, que impliquen adherir-se a tractaments relatius a la **salut mental** o al **consum**, signifiquen tancar la porta a persones que no encaixen amb el perfil esperable (Ruíz Errea i Beteta, 2016) i obrir-la a la sensació de fracàs en les usuàries i el freqüent abandó dels circuits (Calderón Calvo, 2021; Villegas et al., 2021).

A més, la manca d'adaptació dels recursos és així mateix un problema (López-Bermúdez et al., 2024). Les necessitats, els desitjos i les aspiracions individuals s'obvien sovint, cosa que té importants repercussions que afecten els processos de recuperació i d'inserció (D'Antoni i Ruas Munhós, 2016). Amb tot, la **masculinització dels espais** pot esdevenir un obstacle perquè les dones hi accedeixin (Matulič Domandžič et al., 2024).

D'altra banda, cal assenyalar la presència d'estereotips de gènere per part de **professionals** de la intervenció social (Carbonero Gamundí et al., 2023). L'estigmatització i la discriminació penalitza les dones que transgredeixen la norma, especialment les que **consumeixen** substàncies (Martínez Redondo i Arostegui Santamaría, 2023; Matulič Domandžič et al., 2019). A més, el paternalisme que caracteritza algunes institucions té un paper rellevant en la resposta i cobertura de necessitats de les persones que es troben en situació de sensellarisme o d'exclusió residencial (Peña Valderrama, 2023). En aquest sentit, la literatura existent subratlla la importància d'adquirir una bona formació en trauma, en **violència**, en abordatge de les addiccions, per a garantir una resposta a les necessitats dels col·lectius atesos (Matulič Domandžič et al., 2024), a més de formació en perspectiva de gènere (Carbonero-Gamundí et al., 2023).

Metodologia

Tal com s'ha esmentat en la introducció, aquest estudi recull per a cada una de les illes de la comunitat autònoma la visió dels equips **professionals** en l'àmbit de l'exclusió residencial i el sensellarisme, i de l'atenció a les violències masclistes; i també el relat de les dones que es troben en aquestes situacions, per a conèixer-ne la realitat en primera persona.

Per a dur a terme aquesta recerca s'ha fet una anàlisi descriptiva de les dades secundàries relatives a qüestions entorn de l'habitatge i exclusió residencial disponibles. No obstant això, el gruix de l'estudi és eminentment qualitatiu, a partir d'entrevistes (semi-estructurades i obertes) i grups de discussió. En total,

s'han entrevistat noranta-quatre persones i s'ha fet un grup de discussió amb **professionals**.

L'estudi parteix de la tipologia ETHOS, en què les situacions de sensellarisme queden recollides sota les dues primeres categories conceptuals (sense sostre i sense habitatge), mentre que l'exclusió residencial ho fa en les dues següents (**habitatge insegur** i habitatge inadequat). Val a dir que, si bé les formes més visibles del sensellarisme solen ser abordades, és molt complicat quantificar i estudiar les diverses i múltiples formes d'exclusió residencial. Les dades i la realitat de les dones en situació d'exclusió residencial són pràcticament desconegudes.

TREBALL DE CAMP I DEFINICIÓ DE LA MOSTRA

En una primera etapa de la investigació, s'ha fet servir la tècnica de l'entrevista semiestructurada a **professionals** de les diferents Illes. Així, doncs, s'ha contactat amb molts d'ells que actualment fan feina en els diferents serveis i recursos, tant residencials com de l'àmbit d'intervenció i atenció a la **violència** de gènere i masclista, de l'administració pública i d'entitats del tercer sector social. Addicionalment, hem contactat amb Recursos que, si bé no intervenen directament en situacions de sensellarisme o **violència** masclista, les dones que atenen es troben en situació d'exclusió social greu i, per tant, sovint també residencial. A les taules 1, 2 i 3 (annex), es mostra una llista amb el conjunt de serveis i recursos que han participat en la recerca.

Per a materialitzar l'estudi, s'ha seleccionat una mostra intencional: hi han participat quaranta-vuit **professionals**, amb un total de quaranta-una entrevistes (ja que en algunes ocasions s'han fet en parella), la majoria presencials i d'altres en línia (quan no ha estat possible per motius de disponibilitat), amb una durada aproximada d'una hora. S'han entrevistat vint-i-nou **professionals** a Mallorca (entre juliol i octubre del 2022), nou a **Menorca**, nou a Eivissa i una a **Formentera** (entre setembre i novembre de 2023) (Taula 4, annex). Adreçar-se a **professionals** permet arribar a les seves experiències entorn del dia a dia laboral en relació amb la intervenció i atenció directes, i atorgar la possibilitat d'accedir a una visió més àmplia de la relació entre la **violència** masclista i l'exclusió residencial, així com identificar els obstacles en la intervenció.

En aquesta primera etapa també es va fer un grup de discussió amb diferents **professionals** de l'illa de Mallorca, amb l'objectiu d'aprofundir en el coneixement sobre l'atenció a les dones víctimes de **violència** de gènere i masclista i l'atenció en matèria d'exclusió residencial des dels discursos i imaginaris col·lectius. Hi participaren nou **professionals** dels diferents recursos i serveis entrevistats a Mallorca (Taula 5, annex).

En una segona etapa a partir d'entrevistes obertes, s'ha pogut conèixer la realitat i les experiències de les dones en aquesta situació a les Illes Balears des de la seva veu, a partir del seu propi relat, cosa que és fonamental perquè permet una comprensió més profunda de les complexitats que envolten l'exclusió residencial femenina. A vegades, les mateixes protagonistes estableixen tota una sèrie d'estratègies d'afrontament davant els problemes socials que fan que aquests passin desapercebuts (Morales et al., 2021), per la qual cosa és cabdal conèixer les realitats a través de les persones que les viuen.

S'han fet quaranta-sis entrevistes obertes (Taula 6, annex) que il·lustren les vivències de les dones immerses en aquesta intersecció de problemàtiques a les Illes Balears. Amb el suport dels equips **professionals** dels diversos serveis i recursos entrevistats, s'han pogut localitzar les participants.

Les entrevistades tenen edats compreses entre els dinou i els setanta anys, amb una major concentració en la franja d'edat dels trenta als cinquanta. Una gran majoria de les entrevistades té fills i filles, i moltes d'elles són mares en solitari. També, una gran part de la mostra té trajectòria migrant des de països extracomunitaris (especialment, llatinoamericans), però també des d'altres comunitats autònomes.

Les entrevistes, d'entre una i dues hores, han estat sempre de caràcter voluntari i anònim, i s'ha tractat sempre d'evitar una revictimització d'aquestes dones i recopilar el seu testimoni per a visibilitzar la realitat. De fet, moltes d'elles han valorat molt positivament aquest espai. Amb la finalitat de preservar la intimitat de les participants, algunes de les dades esmentades s'han anonimitzat i els noms no es mostren a l'informe.

S'ha aprofundit en la problemàtica de l'habitatge explorant-ne situacions prèvies i actuals, com les condicions dels seus habitatges i les dificultats per accedir-hi. També s'ha indagat en les experiències vers la **violència** identificant els suports que han tingut, en les estratègies de supervivència desplegades, els recursos utilitzats i les **barreres** enfrontades. Finalment, a cada entrevista s'obre un espai per a l'expressió d'opinions personals, necessitats i propostes de millora, i això permet que les participants comparteixin perspectives i contribueixin a l'enriquiment de l'anàlisi.

Cal destacar que, finalment, s'han fet més entrevistes de les que s'havien previst a l'inici, ja que s'ha considerat necessària la màxima representació dels múltiples perfils possibles en aquest context, i s'han classificat en dos universos: l'**univers A**, el sensellarisme més visible (dones institucionalitzades a cases d'acollida, centres residencials, o bé que es troben en situació de carrer); i l'**univers B**, el que està més ocult (dones a **infrahabitatges**; dones que dormen a sofàs o que comparteixen habitacions; dones que conviuen amb agressors, entre d'altres). Com era d'esperar, tal com es pot observar a la taula de definició de la mostra, ha resultat més complex assolir la participació de les dones situades en el moment de l'entrevista a l'**univers B**, les quals representen el 30% de les entrevistades, tot i que cal tenir en compte que moltes de les dones que es troben a l'**univers A** han passat per situacions corresponents a l'**univers B**

durant la vida. Malauradament, no ha estat possible arribar a alguns universos, com ara el de les dones amb discapacitat greu o les que han sortit d'institucions penitenciàries, fet que reforça la necessitat de continuar explorant aquesta realitat complexa i diversa.

És important subratllar que la recerca estava orientada a trobar dones en situació de sensellarisme i d'exclusió residencial, sense que això impliqués necessàriament haver patit **violència** masclista, però sí analitzant-ne la incidència. El resultat és que una immensa majoria ha estat víctima de **violència** masclista abans, durant i després dels problemes d'accés i de manteniment d'habitatge (Taula 6, annex).

LES CATEGORIES D'ANÀLISI

S'ha constituït un arbre de categories que ha permès estudiar els aspectes més significatius de cadascuna de les fases; categories que, com es pot observar a la taula següent, són diferents per analitzar la informació dels **professionals** i la de les dones. A les taules 7 i 8 (annex) es descriuen cada una de les categories.

Fase 1: Professionals	Fase 2: Dones
Territori com agent actiu	Manifestacions de violència
Perfil de la dona atesa	Formes d'exclusió residencial
Diferències per raó de gènere	Factors de vulnerabilitat
Estratègies de supervivència	Recursos formals
Relació entre exclusió residencial i la violència masclista	Recursos informals
Coordinació entre entitats i administracions públiques	Demandes de les dones
Obstacles en la intervenció	

L'anàlisi s'ha dut a terme amb l'eina informàtica ATLAS.ti, que ha permès emmagatzemar i organitzar el material de les entrevistes. A més, l'ús d'aquest programa ha possibilitat abordar els temes, les categories i les subcategories visualment, considerant les interrelacions entre cadascuna. L'anàlisi de les entrevistes s'ha fet a través de la triangulació de cada una d'aquestes. Aleshores, cada entrevista ha estat codificada per diverses investigadores per garantir la solidesa de les categories.

En la presentació de resultats, per tal d'afavorir l'anàlisi i la comprensió de les diferents dimensions, s'han inclòs citacions textuais de les persones entrevistades, anonimitzades, preservant l'idioma original en el cas de les dones; en el cas de les entrevistes a **professionals**, s'ha traduït al català per facilitar-ne la lectura, però sempre respectant les declaracions i el sentit del discurs. Les citacions de les entrevistes a **professionals** es referencien amb una «P» (P1, P2, P3...); i, en el cas de les dones, amb una «D» (D1, D2, D3...).

Dades sobre l'habitatge

I L'EXCLUSIÓ RESIDENCIAL A LES ILLES BALEARS

HABITATGE A LES ILLES BALEARS

PREU MÉS ALT

COMPRA

Palma 3.319 €/m²

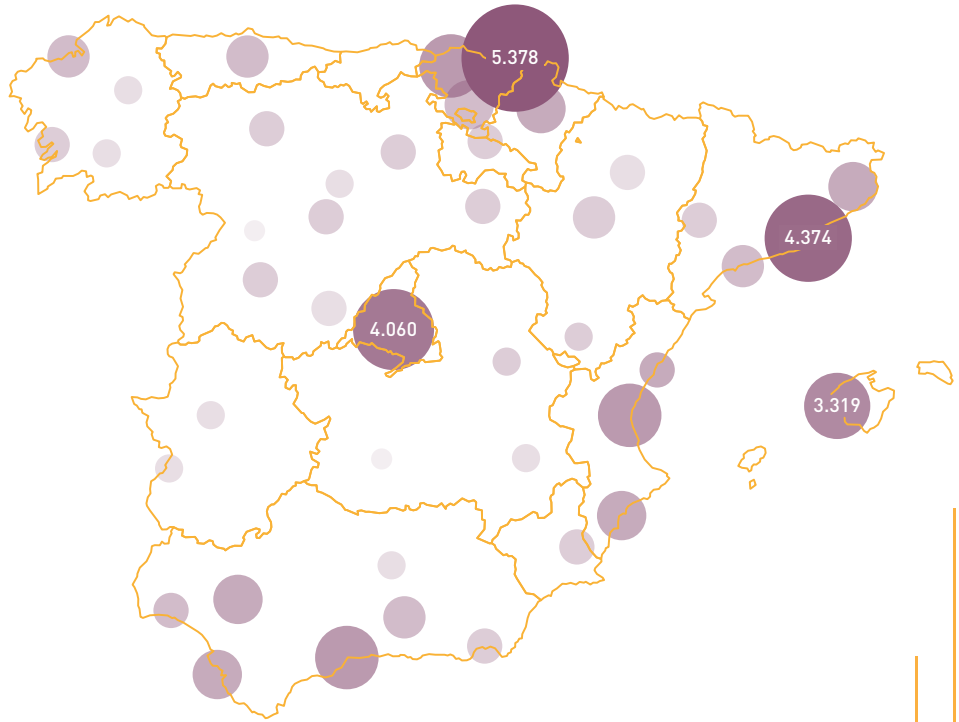
quarta capital de província més cara,
per darrere de

Donostia 5.378 €/m²

Barcelona 4.374 €/m²

Madrid 4.060 €/m²

Fabra Garcés et al., 2023
Colegio de Registradores de la Propiedad
Bienes Muebles y Mercantiles de España

Palma

1.670,48 €

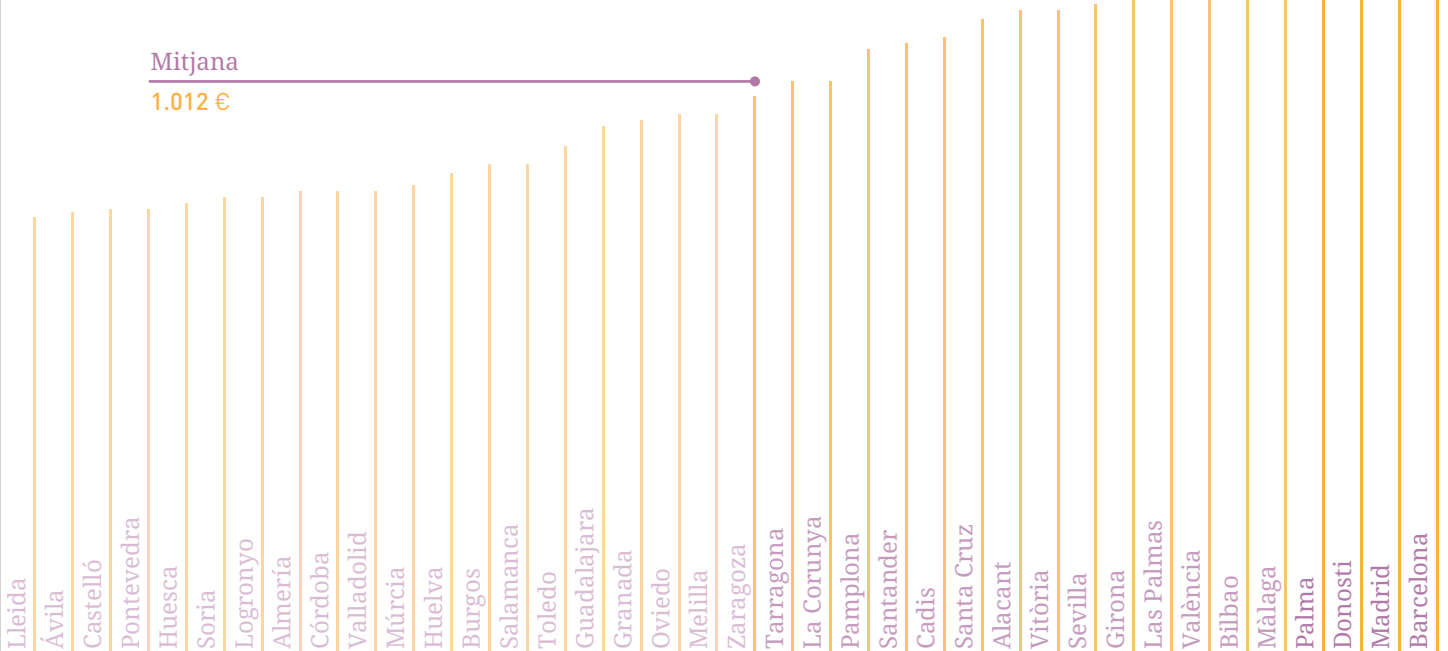
LLOGUER

+200 € (aprox.) la mitjana espanyola

Sistema Estatal de Referencia
del Precio del Alquiler de Vivienda, 2024

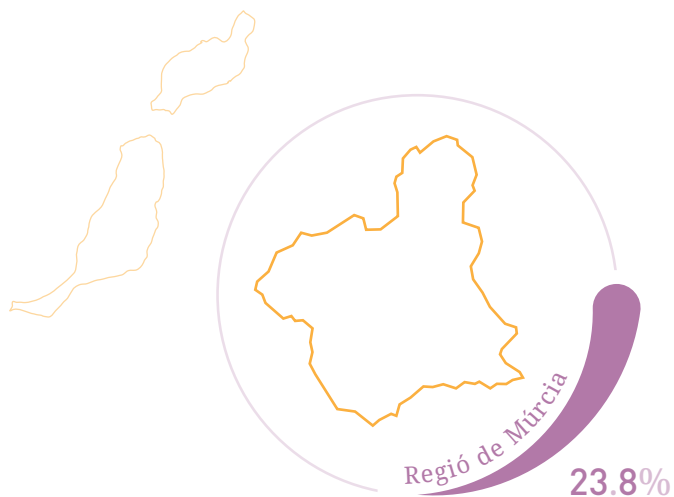
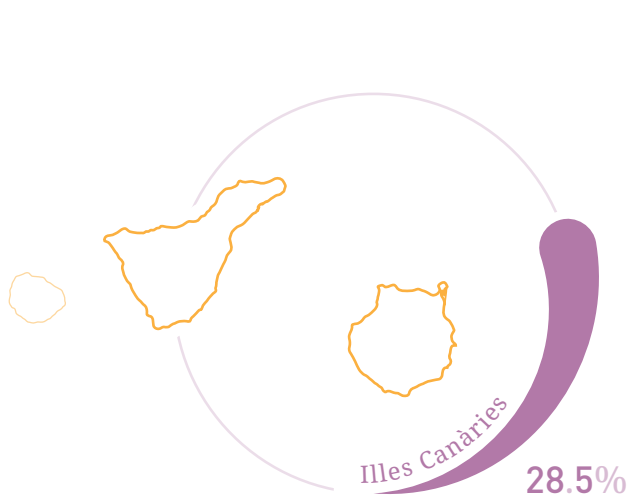
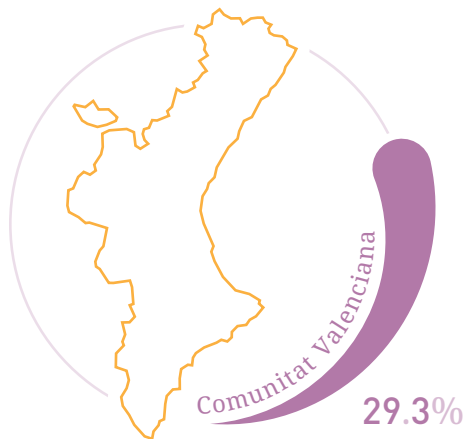
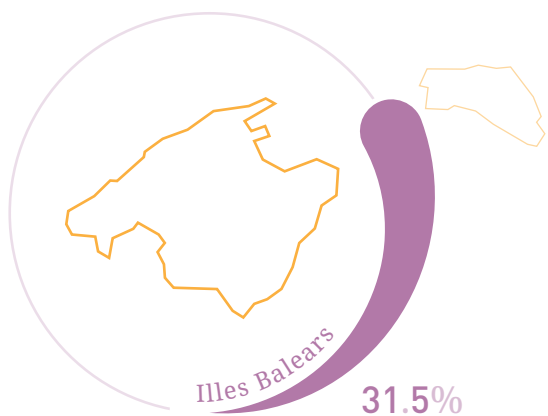
Mitjana

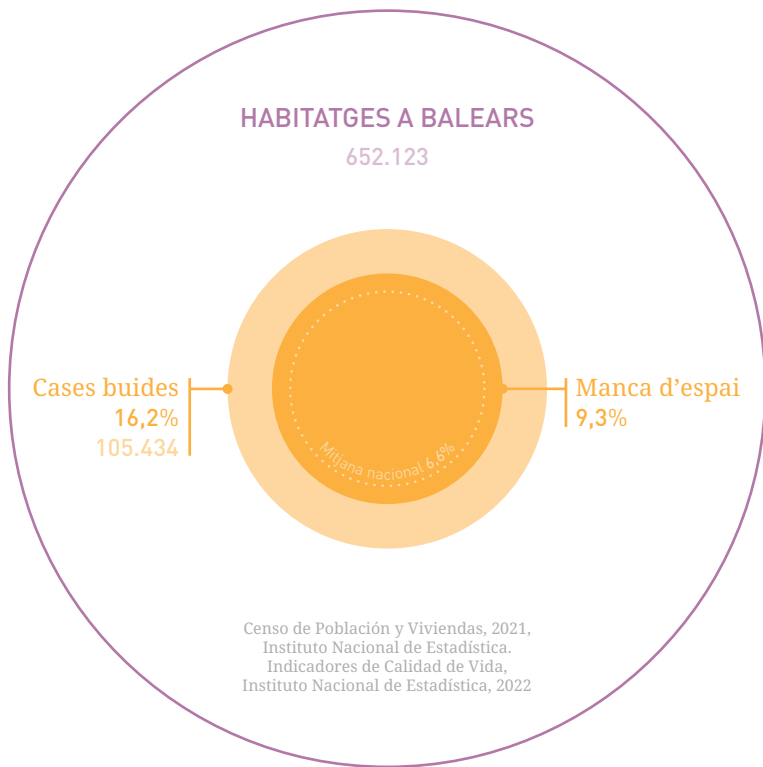
1.012 €

VOLUM MÉS ALT DE COMPRA PER PART DE PERSONES ESTRANGERES

Fabra Garcés et al., 2023, Colegio de Registradores de la Propiedad Bienes Muebles y Mercantiles de España

1,5%
Sense habitació

6,4%
Una habitació

20,4%
Problemes d'aïllament

26,3%
Sense calefacció

33,1%
Sense refrigeració

3,3%
Mal estat de conservació

79,8%
No adaptats a gent gran

INFRAHABITATGE

Encuesta de Características Esenciales de la Población y las Viviendas, Instituto Nacional de Estadística, 2021

RÈGIM DE LLOGUER

INE per Espanya, 2023
IBESTAT per les Balears, 2023

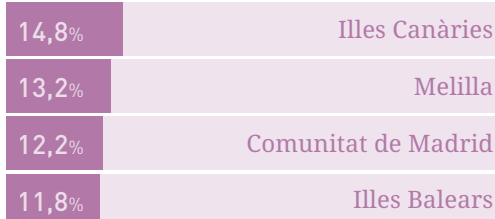
Estrangeres

Enquesta de Condicions de Vida, IBESTAT, 2023 **71,4%**

Mitjana nacional

Encuesta de Condiciones de Vida, Instituto Nacional de Estadística, 2024 **18,7%**

ELEVADA DESPESA EN HABITATGE

Indicadores de Calidad de Vida, INE, 2022

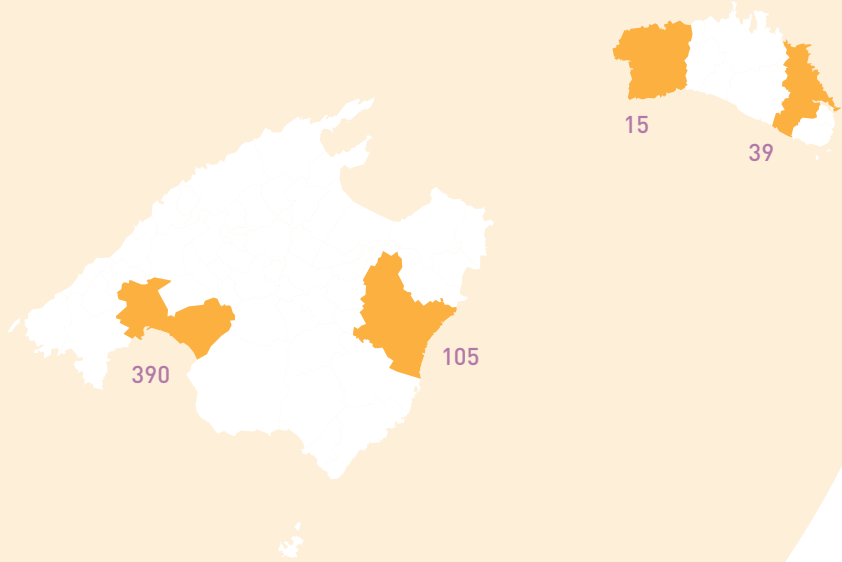
Dades sobre l'habitatge

30,3%
31,8%

DESNONAMENTS 2023

880 Total Balears

- 747 Lloguer
- 93 Propietat
- 40 Altres

PERSONES SENSE LLAR

	Espanya	Balears
	28.552	538
Homes	76,7%	59,8%
Dones	23,3%	40,4%
Entre 46 i 64 anys	43,3%	44,5%
Nacionalitat espanyola	50,0%	80,4%
Nacionalitat estrangera	50,0%	19,4%

Encuesta sobre las Personas Sin Hogar 2022. INE, 2023

FORMACIÓ

OCUPACIÓ

CAP INGRÉS

RENDA MÍNIMA

	Espanya	Balears	Espanya	Balears	Espanya	Balears	Espanya	Balears
H Secundària	40,9%	9,8%	4,0%	9,8%	31,2%	11,8%	6,1%	2,0%
D Batxillerat	41,7%	13,0%	10,5%	13,0%	25,5%	8,7%	12,3%	8,7%
H Superior	17,0%	7,8%						
D Universitat	15,0%	17,4%						
H	2,5%	3,9%						
D	2,2%	8,7%						
H	7,6%	7,9%						
D	12,2%	8,7%						

VINCLES

Parella	19,6%	34,8%	26,1%	35,3%
+convivència	2,0%	14,3%	56,5%	13,7%
Fills/Filles	51,0%	69,6%	30,4%	21,6%
+convivència	0,0%	21,7%	17,4%	15,7%
			21,7%	17,6%

NUCLI DE CONVIVÈNCIA

Llar amb manca de diners	
Divorci/abandó d'un dels membres	
Violència a casa	
Conflictes greus amb familiars	
Problemes d'alcoholisme	

COMPANYIA

Passar el dia amb:			21,7%	11,8%
Parella	9,8%	30,4%	4,3%	21,6%
Fills/Filles	0,0%	26,1%	17,4%	9,8%
altres Familiars	2,0%	17,4%	20,6%	4,5%
Animals de companyia	5,9%	8,7%	16,3%	11,6%
Sol/Sola	56,9%	43,5%		

RAONS PER SITUACIÓ

Desnonament	
Pèrdua de feina	
Incapacitat d'afrontar despeses	
Violència	
Separació	

PERNOCTACIÓ

Alberg/Residència	76,5%	39,1%	13,0%	2,0%
Pisos cedits	15,7%	34,8%	26,1%	9,8%
Pisos ocupats	0,0%	26,1%		
Espai públic	5,9%	0,0%		

AGRESSIÓ SEXUAL

Víctimes	
Han denunciat	

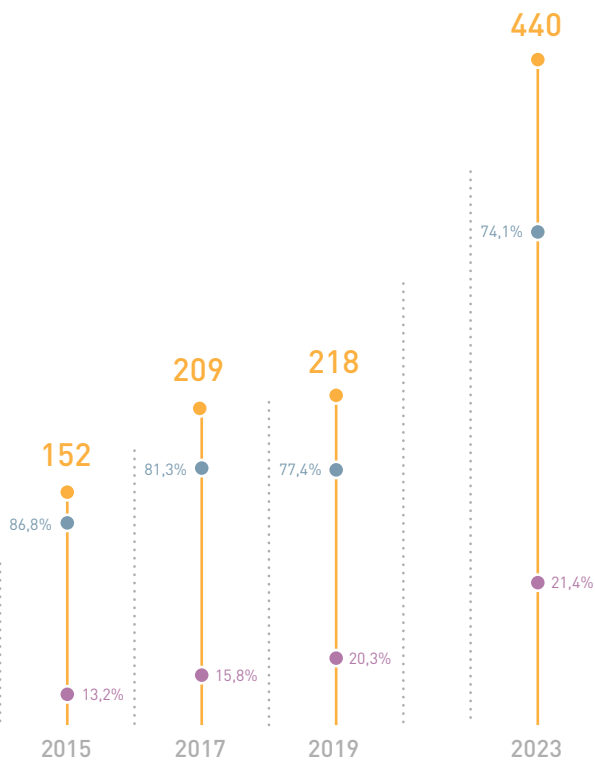
CENTRES RESIDENCIALS I ATENCIÓ A PERSONES SENSE LLAR

BALEARS

Ratio d'ocupació	87,9%	55,2%	33,3%	81,2%
Persones ateses al carrer		43,1%	25,6%	
Dones ateses × violència masclista		21,1%		
Dones ateses × víctimes de tràfic		15,8%		
No atén cap situació específica		42,1%		
16 habitatges dels programes <i>Housing First / Housing Led</i>		38,6%		

ESPANYA

Ratio d'ocupació	
Persones ateses al carrer	

PERSONES SENSE LLAR ALS CENSOS DE L'IMAS

La iniciativa dels censos a Mallorca, liderada per l'IMAS, va començar l'any 2015 i, des de llavors, s'han dut a terme quatre censos.

Recompte de persones que es troben en situació de sensellarisme.
Anàlisi 2023. IMAS, 2024

EDAT	2023		2019	
	Persones	Percentatge	Persones	Percentatge
-18	18	1,6%	36	16,5%
18 / 35	36	8,2%	45	20,6%
36 / 45	46	10,5%	65	29,8%
46 / 65	66	15,0%	75	34,4%
66 / 75	66	15,0%	75	34,4%
+75	75	17,0%	75	34,4%

NACIONALITAT	2023		2019	
	Persones	Percentatge	Persones	Percentatge
Espanyola	275	62,5%	182	83,5%
Estrangera	165	37,5%	36	16,5%

PERSONES EN CARRER

111	Total de persones enquestades
40,5%	Tenia casa pròpia abans d'acabar al carrer
62,1%	Està al carrer entre 0 i 5 anys
18,4%	Homes
12,8%	Dones
35,1%	Té estudis secundaris (inclou batxillerat i FP)
62,2%	No treballa
16,2%	No ho fa perquè li manca documentació
31,5%	Percep que no rep CAP AJUDA dels serveis socials
35,1%	Habitatge
27,0%	Treball
10,0%	Regular situació administrativa

PERSONES A CENTRES

700	Total de persones enquestades
71,6%	Homes
28,4%	Dones
40,3%	Tenia la seva llar pròpia
74,5%	Ha passat el vespre al carrer 26,8% Dones
81,2%	que ha sofert agressió sexual és dona
54,2%	Té algun problema crònic de salut
37,4%	Percep com a molt bones les condicions del centre
62,9%	Percep com a molt bona l'atenció dels equips professionals

El sensellarisme femení

UN DIAGNÒSTIC A LES ILLES BALEARS

● TERRITORI COM A AGENT ACTIU

El context de l'habitatge a les Illes Balears, marcat per les dificultats d'accés i de manteniment, juntament amb el context laboral determinat per l'estacionalitat, generen que el territori esdevingui un factor d'exclusió en si mateix. En aquest primer apartat pretenem, per una part, contextualitzar la situació del mercat d'habitatge i laboral al territori; i, per una altra, les formes d'exclusió residencial més comunes actualment, així com els dispositius existents per a l'atenció de les problemàtiques estudiades.

1.1 ● MERCAT D'HABITATGE

El mercat de l'habitatge residencial a les Illes Balears es caracteritza per la seva elevada demanda i limitada oferta, aspectes que en compliquen especialment l'accés, juntament amb l'augment significatiu dels preus, **tant de compra com de lloguer**.

“ Jo crec que el factor més important és el de l'augment dels preus. És una cosa que, en l'àmbit de les Balears, fa que les persones no puguin accedir de manera normalitzada a l'habitatge. [...] Amb 700 euros aquí és que no tens ni habitació” (P38).

Tot i que els preus del lloguer i la fiança són elevats a totes les Illes, es constaten diferències significatives entre cadascuna. A més, s'han detectat pràctiques irregulars que dificulten l'accés a un habitatge, com ara la demanda del pagament d'un any sencer de lloguer per avançat o la negativa a permetre l'empadronament, encara que l'habitació ja estigui llogada.

“ Es que por toda la isla [Eivissa]. Por toda. Donde usted escuche, hablan lo mismo. Es muy difícil. Y lo que cobran es un alquiler altísimo. Acá cobran por una habitación hasta 1.200 euros. [...] O sea, piden fianza, piden mes en curso. El mes de inmobiliaria. O si no, piden todo el dinero por adelantado. Que uno tiene que tener un contrato y, mínimo, una nómina de dos mil y algo. [...] Y si uno gana 1.500, entonces, ¿qué? ¿Con qué vive? Es lo que yo gano en el hotel: 1.500. No sé. No sé a dónde iremos a parar. Yo creo que esta isla se va a quedar sin gente que trabaje” (D34).

“ A mí fue lo que me pasó al principio cuando vine [a Eivissa] y no sabía que era así de caro. [...] Imposible de encontrar. He intentado por todos los medios, amigos... Todos estamos igual. ¿Sabes? Preguntas a quien pre-

gundes: “Yo también estoy buscando para Fulano, o yo estoy buscando para mi hijo, o yo estoy buscando para mi nieto” (D32).

Les entrevistades mostren de primera mà quines són les diverses **barreres** d'accés a l'habitatge amb què s'han trobat. Algunes d'aquestes **barreres** són **econòmiques**, com ara els preus inassequibles del lloguer i el pagament d'una fiança que sovint representa més de dos mesos per a poder accedir a una llar. Altres **barreres** estan relacionades amb la **situació administrativa i laboral** de la persona que, tot i tenir els ingressos necessaris per a llogar, moltes vegades no pot assumir les tres darreres nòmimes d'un contracte indefinit continuat, no fix discontinu, que són difícils d'aconseguir en un mercat laboral com el de les Illes Balears, marcat per la temporalitat i l'estacionalitat. És encara més difícil per a les persones migrants que ni tan sols tenen permís de treball.

L'elevat preu de lloguer i de compra no és l'únic aspecte econòmic que afecta l'accés a l'habitatge; cal tenir en compte la **pobresa energètica** i la dificultat per a **sostenir una llar de manera digna** a llarg termini. La precarietat laboral es tradueix sovint en precarietat d'habitatge. El preu que es pot pagar mentre es percep un salari deixa de ser factible quan els ingressos desapareixen, especialment en un mercat laboral caracteritzat per la contractació discontinua. Aquesta situació és encara més greu per a les dones víctimes de **violència** de gènere que, tot i tenir dret a quedar-se al domicili després de denunciar, sovint no poden mantenir-lo. Aquesta precarietat també dificulta la capacitat de cobrir les necessitats bàsiques del dia a dia.

“ Me he pasado cinco meses sin lavadora, porque no me alcanza el dinero para pagar... Entonces, ¿qué hice yo? Insistiendo a mi asistente [treballador social]. Recién este mes me ha ayudado para poder comprarme la lavadora. Porque si yo desembolso los 300 o 400 euros que me ha costado, no voy a poder pagar el alquiler” (D2).

“ Després, una altra situació que tenim, també... Dones que els donen l'ús del domicili després d'una denúncia, però que no el poden pagar; sigui perquè immediatament no tenen recursos i, per tant, no poden sostenir aquest habitatge; o perquè no han pogut trobar feina, o perquè les ajudes no són suficients; o bé perquè l'agressor no paga la mantenció... Al final, deixen de poder sostenir l'allotjament que tenen” (P14).

“ Yo me he quedado sin dinero y mi pareja, con 950 euros del ERTE. Ahora, imagínate, pagando 650 de alquiler; luz, agua, gas, teléfono y comida. ¿Qué comes? Entonces, ¿qué pasa? Pues he tenido que decir 'pues el alquiler no lo puedo pagar y tenemos que tener luz, agua y comida, porque eso es imprescindible'” (D29).

Lògicament, la incapacitat per a mantenir l'habitatge està relacionada amb els **desnonaments**. Hem de recordar que les Balears estan entre les comunitats autònomes amb més nombre de **desnonaments** per cada cent mil habitants (Consell General del Poder Judicial, 2024).

“ Què tarda? Un mes, dos, tres, però al final te'n vas. És veritat que hi ha una oficina antidesnonaments que pot allargar una mica el desnonament, si s'argumenta la situació de vulnerabilitat. Però això només s'allarga. Ningú no pot anar en contra de la propietat privada” (P1).

D'altra banda, altres obstacles estan relacionats amb l'**estructura familiar**, especialment rellevants en el cas de les **famílies** monomarentals, ja que a moltes dones soles amb fills i filles menors els deneguen l'accés a una casa a causa de l'imaginari social, erroni, segons el qual es pensa que, en cas que la família no pugui fer front a les despeses, no seria possible desnonar-les. El fet de **viure amb animals** també s'ha convertit en un impediment assenyalat per algunes de les entrevistades.

“ Si tienen niños no; que todos tengan nómina y vengan a entregar documentación; que cuánto cobran... Y dices 'si es que al final voy a tener que pedir un préstamo para poder irme a vivir a un sitio'. Es que está fatal, o sea, no... [...] Ya te dicen 'ni animales, ni menores'. Es que ya solo el trabajo, como no estés fijo... [...] Entonces, me están exigiendo algo que no es realista” (D4).

“ No encontraba porque, primero que todo, me pedían un contrato, unas nóminas que yo no tenía. Que si yo hubiera tenido... En el momento que yo tenía contratos que eran de limpieza, mis contratos no servían. Porque eran contratos muy pequeños, no tenían un respaldo. Me pedían cuatro mil, cinco mil, seis mil, siete mil para entrar. Para entrar. [...] Me pedían un dineral” (D5).

“ Ahora es peor. Imagínate que te piden, por una sola cama, 750 euros. Una sola persona. Y encima te dicen "sin niños, sin fumar, sin amigos, sin animales". ¿Esto qué es?” (D29).

En consonància amb la concepció de l'habitatge com una mercaderia, aquest es comercialitza també com un **producte lligat al mercat turístic**. Per aquest motiu, moltes persones, segons l'òptica professional, accedeixen a un pis o a una casa durant la temporada baixa, però de manera completament inestable, ja que **quan comença la temporada alta es troben de nou al carrer**. Cal destacar, tanmateix, que algunes veus **professionals** també assenyalen que, arran de l'aposta per desestacionalitzar el turisme, cada cop és més difícil accedir a un habitatge també en temporada baixa, pel fet que és susceptible de convertir-se per a llogar turístic gairebé tot l'any.

“ I permeten aquest tipus de lloguer que és un lloguer de sis mesos, un lloguer d'un any no renovable. [...] Vull dir, que o compres o te'n vas... És a dir, que realment és excloent” (P43).

“ Hay veces que la gente pide, no sé, que vengas, no sé, solamente para mayo, o solamente para abril, o por tres meses, solo por temporada. Rara vez consigues alquileres de un año” (D27).

“ Y otra cosa es la temporada también. Nosotros ahora sí que tenemos oportunidad de encontrar algo desde noviembre hasta marzo. Y después es como que tú pones

cruz en este momento, como a ver... O, por suerte, es como un milagro que si conoces a alguien...” (D33).

Malgrat que totes les illes del territori balear compareixen una manca flagrant d'alternatives residencials, tots i totes les **professionals** que s'han entrevistat assenyalen que **el problema a Eivissa es manifesta de manera molt més greu i irrefutable**. El problema, de fet, ja no és només el preu elevadíssim, sinó també la manca d'habitatge residencial disponible, ja que moltes cases queden tancades fins a la temporada alta. Les dones i **professionals** expliquen que, en alguns casos, la decisió implica moure's a Mallorca perquè a Eivissa es fa impossible trobar habitatge. D'altra banda, **Menorca i Formentera tenen un panorama d'habitatge una mica menys descoratjador**, però no exempt de problemes d'accés i manteniment, que són una mica més intensos a **Formentera**.

“ Eivissa està a la cúspide [del problema d'habitatge], sí, sí. A més, és que fa molts anys que ho arrossegam i, en comptes d'anar a millor, va a pitjor” (P34).

“ No hi ha pisos, no hi ha cases. A l'hivern, moltes les tanquen, i a l'estiu, és allotjament turístic. Després, les que estan obertes durant tot l'any, tenen uns preus totalment abusius. O sigui, molt bèstia. Partim de 900 euros. Gent compartint habitacions. Quan algú et ve i et diu “700 euros”, dius “que bé, quina ganga!” T'estic parlant de pisos d'una habitació o d'un estudi” (P39).

“ Sí, sí. Además parece que Ibiza está peor que las otras islas y todo. Tengo muchos amigos que se han ido a Palma [...] porque es imposible. Y cada vez peor” (D23).

El grup de **professionals** relata que molta gent arriba a Eivissa per a fer feina i que sovint té ingressos, però no pot accedir a un habitatge ni mantenir-lo pel seu elevat cost. Aquesta realitat, si bé la poden compartir totes les illes de la comunitat autònoma, és especialment rellevant a Eivissa. A la nostra mostra es detecta que moltes de les **dones que fan ús de recursos residencials a Eivissa, no arrosseguen tants factors de vulnerabilitat** com a les altres illes; és a dir, presenten altres perfils.

“ Sí, en nuestra situación hay gente que sí, que lo tiene realmente más complicado que nosotras. Y nosotras, que tenemos papeles, documentos, tenemos trabajo, tenemos, dentro de lo que cabe, una estabilidad... Y no tenemos opciones de tener una vivienda. Y tenemos que estar en estos sitios que pueden ocupar otras mujeres que realmente sí necesitan” (D32).

“ La gran mayoría, potser per l'illa a la qual estam, és que tenen mitjans econòmics i no poden accedir a un habitatge, no poden pagar el lloguer. [...] En l'àmbit global, les famílies que hi ha tenen ingressos... Estam parlant d'uns ingressos de 1.700 i no poden accedir a un habitatge. És a dir, ingressos i haver treballat durant la temporada d'estiu...” (P32).

1.2 • MERCAT DE TREBALL

Pel que fa al mercat de treball, les Illes Balears presenten un model econòmic basat en l'explotació de la **indústria turística**, i això porta unes conseqüències. L'hostaleria, el turisme i els serveis encara són els sectors que més persones ocupen a les Illes Balears i, concretament, el personal de neteja i de cures és altament feminitzat. Les condicions de feina sovint encara són precàries i molta gent té contractes fixos discontinus. Per tant, durant uns mesos a l'any, no perceben ingressos del treball; fet que, tal com comenten algunes de les dones, no passa tant amb els oficis més masculinitzats:

“ El hecho de quedarte un invierno aquí es... Si no puedes estar con un hombre, entonces es muy difícil, siendo mujer. Y entonces... Claro, porque el hombre tiene trabajo todo el año, de construcción” (D28).

“ Les que tenen una feina, és feina de temporada o que després no poden mantenir perquè estan enfora i no tenen cotxe, normalment. [...] Si tenen infants, tot se'ls complica moltíssim... Et surt una feina els dissabtes i amb qui deixes el menor?” (P22).

“ Ellos tienen la construcción. Y decían que era más fácil para nosotras... No, ya veo que no. Si no es por la

prostitución, que de pronto ganas un poquito más... Y si no, someterte a cuidar a una persona mayor por 800 euros. Y sin saber todas las cosas que puedas vivir en esa casa” (D26).

El més greu és que, tot i que el mercat laboral de les Illes Balears contracta molta gent, especialment durant els mesos de temporada alta, **els salaris no són suficients per a poder mantenir un habitatge i poder mantenir-se en general**. Es tracta de l'existència de **treballadores i treballadors pobres**, que fins i tot afecta les mateixes **professionals** entrevistades. Un aspecte significatiu que s'extreu d'aquesta situació és que, avui dia, a les Illes Balears, qualsevol persona pot ser vulnerable i trobar-se en una situació d'exclusió residencial.

“*Es que som tots... És a dir, és una situació d'habitabilitat molt injusta. Al final, som pobres treballant, no? Tens un treball, però bé. [...] No, no, no, no. Vius molt just o compartint pis amb l'edat que ja no toca*” (P34).

“*Ara una vulneració del dret a l'habitatge ho té qualsevol persona que cobra 1.200 euros*” (P43).

“*¿Y tú sabes la cantidad de gente que conozco que vive en el bosque? Y profesores y sanitarios*” (D36).

Aquest fet pot explicar per què les empreses tenen **problemes per a contractar persones**, i que, especialment al sector turístic, s'hagin tornat a activar algunes mesures anys enrere oblidades, com el fet d'aportar habitatge amb el contracte de feina, una alternativa que cada vegada s'observa més en el treball als hotels. Però algunes **professionals** alerten que, algunes vegades, aquesta mesura porta inherents pràctiques deshones-

tes, com el fet de **descomptar una part del salari com a cobrament per l'habitació oferida**.

“*Anys enrere eren habitacions grans i, clar, ara alguns ho fan. I d'altres, saps què fan? Lloguen les parts baixes dels hotels i cobren als treballadors en B 200 euros, i no ho declaren*” (P33).

Moltes persones es mouen cap a les Illes Balears per la creença que hi ha un mercat de treball amb una alta oferta i amb uns sous suposadament molt alts. Però el gran problema amb què es troben moltes de les persones que migren a les Illes per a treballar és, de nou, la dificultat de trobar un habitatge.

“*Me vine aquí a Ibiza por el tema del trabajo y de que se gana un poco más. No sabía lo de la vivienda*” (D32).

“*Aquí ahora si están buscando trabajo y buscan vivienda, lo que tú encuentras antes es trabajo. [...] Creo que la vivienda es lo primordial, porque uno no puede trabajar si no tiene una vivienda. O sea, es una situación muy delicada; con tanto esfuerzo que he hecho, me siento ahora muy impotente, que ya no sé qué hacer. Muy desanimada, sí*” (D45).

“*Uf, una vivienda. Porque lo más difícil en España no es el empleo, porque hay personas que te cogen así sin documentos, aunque sea de interna. Pero la tranquilidad de llegar a una casa... La vivienda, la vivienda es lo más importante. Con el paso del tiempo he visto eso; porque la comida, tú vas a [entitat del tercer sector], tú comes, con eso comes, te sostienes. Pero la vivienda... Uy, mujer, la vivienda sí*” (D44).

1.3 • NOVES FORMES D'EXCLUSIÓ RESIDENCIAL

Els recursos residencials i d'assistència social acullen cada vegada més **famílies** que, de nou, pel seu perfil, no haurien d'haver de recórrer a aquests serveis. És a dir, en un escenari d'accés normalitzat a l'habitatge, aquestes **famílies** no serien usuàries. S'hi viu, doncs, un canvi en el perfil d'atenció.

“*Abans no hi havia famílies a atendre. És una cosa molt recent. [...] Actualment, és la vegada que més famílies espanyoles tenim*” (P32).

“*Veient el volum de famílies monoparentals o sense recursos mínims, s'ha hagut de prioritzar aquest teixit. I, llavors, de sobte, el que estava pensat per a les perso-*

nes que venen d'un procés d'autonomia i reinserció... Aquestes no han tingut aquest recurs" (P35).

En un mercat d'habitatge com el de les Illes, l'acceptació de condicions molt precàries s'ha disparat, la qual cosa porta a l'**amuntegament** a pisos on, sovint, una sola habitació és destinada a tota una família. Hi ha hagut un canvi de paradigma: moltes dones i **famílies** han passat de llogar pisos sencers a veure's obligades, fins i tot amb dificultats, a llogar habitacions a pisos compartits. En alguns casos, diverses **famílies** de tres o quatre persones acaben convivint en un mateix habitatge, on no sempre es té el dret a fer ús dels espais comuns, com ara la cuina o la sala d'estar.

“ Antes vivía en un pueblo de Ibiza, me pagaba mi piso. [...] Después vino un subidón de alquileres y ya empecé con las habitaciones” (D20).

“ Realmente allá hemos estado muy cómodos y todas esas cosas, pero claro, realmente, vivir en una habitación es... Es una habitación. [...] En muchos lugares dicen que no, no puedes usar ni la cocina ni el salón. [...] Y por esta habitación nos cobraban 400 euros. Pero vivíamos los tres. Era una habitación de una cama de 90 y un colchón de 90. [...] Sí, dos camas muy pequeñas. Y la habitación creo que era un poco más pequeña que ésta” (D42).

“ [Tenir infants] els condiciona a acceptar situacions o condicions molt precàries. Nosaltres tenim mares que viuen amb els seus fills en una habitació i comparteixen la casa amb sis persones més, tal vegada. Quin pis, amb quines condicions...” (P12).

Altres condicions que fan que un habitatge sigui **inadequat per viure-hi**, però que moltes persones es veuen forçades a acceptar, inclouen la manca de llum natural, la falta de ventilació adequada, així com la presència de problemes d'humitat, sorolls excessius i altres deficiències estructurals. Aquests factors no només deterioren la qualitat de vida, sinó que també poden tenir repercussions greus en la **salut física** i mental de les persones que hi viuen.

“ Tenia un habitatge que era un soterrani i la varen dur cap aquí, perquè no era habitable. Tenia molt males condicions” (P6).

“ Pero claro, al principio guay. En verano, en la habitación, dormíamos mi hijo chico y yo. Y el grande, en el salón, tiraba un colchón. Pero claro, llega el invierno y no voy a dejar que duerma en el suelo. [...] La ropa la tenía metida entre el armario de la habitación y el armario de la cocina. Tú cogías aquí la galleta y aquí cogías mi chaqueta. Es que no había otra cosa. Porque no entraba. Por una terraza que había, entraba a la cocina. [...] El baño, muy chiquito, el salón y la habitación. Yo vivía en nada. No te digo que cuando llovía ahí... [...] Entonces yo entraba, en vez de por la casa, entraba por un patio. Cuando llovía, yo no podía salir al patio. Cuando entraba el tenderete dentro, ya no me podía mover” (D8).

“ Era como una habitación, sin baño, sin cocina. Había un termo en la habitación, que hacía ruido y digamos, en la cabeza, atrás, estaba la lavadora... ¡Lo que se escuchaba la lavadora! Tenía que ir a la casa, adentro, para cocinar, podía ir cuando me dejaban. A veces me cerraban, por la noche. [...] Entonces me dieron un cubito para hacer mis necesidades en el cubito, para no molestar por la noche” (D22).

“ Es verdad que esta casa tiene muchísimas humedades, que yo he estado enferma por ello. He tenido picaduras de ácaros por la humedad. [...] Hay que dormir en el salón. No hay sitio para todos” (D14).

Les que no tenen la capacitat de llogar, per obstacles que poden ser tant legals com econòmics, són qui, a vegades, lloguen una habitació o habitacions sense contracte i perden, d'aquesta manera, els drets corresponents al lloguer normalitzat (capacitat de rebre i demanar ajudes, justificar el pagament del lloguer, fer ús de les zones comunes, etc.). Aquesta opció, juntament amb les altres que entren dins l'espectre d'habitatge sense títol legal, arrossegueu una sèrie de riscos importants que fan classificar aquestes situacions en la categoria d'**habitatge insegur**.

“ Me quieren sacar a mí de aquí, pero es que resulta que yo tengo pagado hasta julio. Le dije “sí. Es que yo a su hijo le adelanté dinero”. [...] Entonces dice él “ella no tiene ningún papel firmado ni consta en ninguna parte que ella me prestó ese dinero a mí”” (D5).

“ Y donde yo estaba no podía utilizar la cocina, tenía que comer en el parque... [...] Entonces, mi tía me guardaba el almuerzo. Donde mi tía vive tampoco se puede,

la señora no permite visitas, y bueno, entonces, mi tía me tenía que bajar la comida” (D44).

Altres alternatives residencials impliquen solucions que poden col·locar les dones, de nou, en situacions indignes en matèria d’habitatge, com el fet de viure a **caravanes** i **furgonetes**; a **infrahabitats** sense contracte (balcons, garatges, habitacles sense condicions mínimes d’habitabilitat); a habitatges **ocupats** sense subministraments bàsics, que no garanteixen la seguretat física o que porten vulnerabilitats legals; o a **tendes de campanya** en assentaments. Aquestes realitats, que eren més comunes a l’illa d’Eivissa, comencen a veure’s tant a Mallorca com a **Menorca** i **Formentera**.

“ A veure, jo crec que si realment l’administració no intervé per a intentar regular tots aquests temes, jo crec que serà... Avui dia el problema més gros que tenim socialment és l’habitatge, i continuarà a més, perquè hem arribat a uns límits que jo creia que no els veuríem. Per exemple, quan sentíem fa uns anys “a Eivissa lloguen balcons per 300 euros”, idè aquí [Menorca] ja ho veiem. Balcons, caravanes... El que sigui... Cotxeries, soterranis, es lloga tot. I preus que... Per a un infrahabitatge ja s’està pagant el preu que abans es pagava per a un pis” (P45).

“ Llavors, el que es veu ara molt [a Menorca] és gent que dorm a cotxes; tendes de campanya; llocs “d’ocupa” n’hi ha molts; o bé ruïnes... O, a vegades, edificis en construcció que es van abandonar” (P42).

Algunes **professionals** de l’illa de **Menorca** apunten, a més, dues formes d’exclusió residencial abans no vistes: gent que dorm i viu al carrer, per un costat; i el fenomen dels **llits calents**, que dona dret a utilitzar-los durant unes hores, una alternativa més barata que l’habitació. Es detecta que tant a **Menorca** com a **Formentera**, una forma molt particular d’ocupació il·legal té lloc a les **coves**. Cal dir, això no obstant, que es té constància que pot succeir també a les altres illes.

“ Evidentment, a Menorca fa deu anys no xerràvem de la mateixa situació. [...] Afegit en això, també ens estem trobant, encara que no sigui majoritari, cosa que no passava fa uns anys, els llits calents: un, dorm de dia; i l’altre, dorm de vespre. Encara que passi poc, ja està passant. I a Menorca no passava. També trobes gent dormint al carrer que no havies vist mai, ara en trobes. [...]

I, també, un altre factor de l’exclusió, que també ha anat canviant amb els anys, és l’estabilitat del lloguer” (P42).

“ [A Formentera] Hi ha una cova on també hi ha gent que dorm allà... A vegades també te’n vas al bosc i sota una sabina també es munten... I, normalment, és gent que treballa” (P39).

“ Bé, quan diem coves, és un forat. I sabem que viuen a dins. Durant un temps les van tapiar totes” (P43).

Una qüestió molt repetida per part dels equips **professionals** és que a Eivissa i Mallorca, especialment, com apunten, a diferència de **Menorca** i **Formentera**, s’hi veu **una gran quantitat de gent que viu al carrer** i amb major **patró de consum de substàncies** que a la resta d’illes.

“ És que aquí a Eivissa veus molt el perfil de persona ja més deteriorada, més de carrer, veus molt... A Menorca no. Alguna, però no és la quantitat que hi ha aquí. És exagerat [...] Clar, és que a Eivissa hi ha molta gent al carrer, moltíssima. Hi ha molta gent que ja té assentaments, que ja té tendes de campanyes i ja viuen aquí” (P38).

L’equip professional ho expressa de manera molt clara i coincideix en aquest punt: Eivissa conforma un territori en què la gent, molt ràpidament, s’hi queda **atrada**. És una illa que promet feina durant uns mesos a l’any i la gent hi accedeix, sempre que no hi hagi incompatibilitats per la llei d’estrangeria.

“ És allucinant i és una cosa que cada vegada hi ha més; és a dir, és tan insostenible la situació... I hem anat a pitjor. Nosaltres, quan recorrem la zona d’assentaments, anem veient tot el que hi ha. Hi ha un munt de caravanes, gent que “camperitza” la furgoneta. O trobar-me gent, personal que està treballant a l’hospital i viu en una caravana... Personal que ve de Menorca a treballar i ha dormit en un cotxe” (P41).

“ Quan comença l’estiu, [a Eivissa] ve molta gent al centre a picar la porta, per a veure si pot dormir. I són gent que ve a treballar” (P38).

1.4 • COORDINACIÓ DE LES ENTITATS I ADMINISTRACIONS PÚBLIQUES

En aquest punt s'analitza concretament l'atenció a les dones en situació d'exclusió residencial que es du a terme des de diferents instàncies (sistema sanitari, serveis socials i serveis especialitzats, entre d'altres). De fet, les dones tenen a l'abast un ventall de **professionals** i serveis diferents, malgrat que no sempre estan connectats entre si. En aquest sentit, la **coordinació i el treball en xarxa** de les entitats i les administracions públiques del territori resulta del tot essencial per a poder treballar les problemàtiques que travessen les dones de forma imbricada, i facilitar-ne la recuperació.

“Pues cuando te ves derrumbada, o te ha pasado algo, dices “¿Y ahora a quién llamo?, ¿dónde está el teléfono? No lo encuentro”. A mí me ha pasado eso, de no saber a dónde llamar. Y llamar y que me digan “pero usted no está en el servicio de violencia de género”. ¡Y yo qué sé en qué servicio estoy!” (D4).

El conjunt de **professionals** entrevistats considera que la coordinació és imprescindible per a donar una resposta integral a les necessitats del col·lectiu. La coordinació es du a terme tant amb els equips de treball de les entitats socials o de l'administració pública, de manera interna, com també amb altres institucions i recursos externs. En el cas de Mallorca, la coordinació es fa amb els serveis de la xarxa d'inclusió de l'IMAS, els serveis especialitzats en **violència** de gènere i masclista, els cossos de seguretat, centres de salut i hospitals, i les unitats de conductes addictives (UCA), entre d'altres.

“El telèfon de coordinació està més orientat al que és informació, assessorament a professionals i, fins i tot, derivacions. Molts de professionals telefonen a Coordinació, exposen un cas, i es fa un acompanyament” (P20).

A la resta d'illes es treballa, concretament, des de les direccions insulars corresponents; i també resulten claus les entitats que aborden la pobresa i l'exclusió social, les problemàtiques relatives al **consum** i a les addicions, els centres de salut i els hospitals, els serveis d'atenció a la **violència** masclista i els cossos de seguretat, entre d'altres.

“Normalment, la persona que porta aquesta coordinació per a activar recursos o fer tràmits és de Serveis Socials. Sí que és veritat que fan pel nostre recurs i, a vegades, si hi ha urgència, hi telefonem i fem consultes. Per exemple, amb el policia tutor de la persona que té situació de violència de gènere ens hem coordinat dia a dia” (P32).

“Amb centres de salut; amb Serveis Socials; amb el Centre Assessor de la Dona, i amb la Policia. Avui en dia són amb qui més ens coordinem” (P40).

Val a dir que aquesta coordinació, sovint, **traspassa les fronteres** de cada territori i esdevé una coordinació entre diferents illes, especialment amb Mallorca, pel fet de ser la més gran i la més dotada de recursos i serveis específics, a més de constituir la seu de moltes administracions públiques autonòmiques; i també entre Eivissa i **Formentera**, per proximitat.

“Amb Mallorca sí, amb l'IBD [Institut Balear de la Dona], sobretot, perquè ara sí que s'està creant una taula de coordinació supràinsular [...] sobretot per a acordar, perquè tot el que reben les dones sigui el més similar possible, siguis d'Eivissa, de Mallorca o de Menorca” (P36).

“[Fem derivacions a Mallorca] quan no hi ha places aquí o quan el nivell de risc, malgrat que estan acollides aquí, és tan gran que no podem garantir-ne la seguretat, estant a un pis. Per raons de seguretat, les enviem a Mallorca. Sempre fem una crida, primer a Mallorca i a Eivissa, a veure si hi ha places i, si no, a la Península” (P45).

L'instrument que més s'esmenta per part de l'equip professional vers la coordinació, és la **derivació**. Aquesta esdevé una peça clau a l'hora d'accedir a la majoria dels recursos de totes les illes. És a dir, les dones han d'haver estat derivades per altres **professionals**, molt especialment de Serveis Socials, abans de poder ser ateses des del recurs o el programa en què es vulgui iniciar una intervenció a molts dels serveis.

“ Ve derivada de l'equip d'avaluació de la xarxa, en la qual existeix la figura d'una treballadora social, que tracta una mica de desxifrar i avaluar els recursos per a la situació de la persona” (P3).

“ En principi [l'accés al programa] sempre és per derivació d'altres serveis: Serveis Socials, Serveis d'Atenció Primària, jutjats, servei de 24 hores... Per porta no solen arribar; llevat que ja hagin estat aquí i nosaltres les hàgim de derivar als serveis socials o a posar una denúncia...” (P22).

“ Bàsicament, els punts de reunió són Serveis Socials. Elles s'encarreguen de parlar amb l'Oficina de la Dona. És a dir, l'Oficina de la Dona no pot derivar-nos a ningú directament. L'Oficina de la Dona ha de parlar amb el referent de serveis socials de l'Ajuntament i aquest parla amb mi i llavors ja quadrem l'ingrés” (P38).

D'altra banda, la **derivació** és una estratègia de coordinació crucial a l'hora d'atendre problemàtiques concretes que s'escapen de les competències dels serveis. Així, l'equip professional deriva la dona al recurs que considera que s'adequa a les seves necessitats específiques. Conèixer els recursos existents i de manera actualitzada és, així, imprescindible.

“ Depèn molt de les situacions de la dona en concret. [...] És veritat que les treballadores socials tenen moltíssim maneig sobre les alternatives i van derivant en funció del cas de la dona” (P14).

“ Acostumem a fer derivacions cap a aquelles bandes on nosaltres ens veiem limitats o que no és el nostre àmbit d'actuació” (P43).

Tot i que el treball en xarxa es considera essencial, les **professionals** també assenyalen que, a l'hora d'establir aquestes connexions i coordinacions, sorgeixen alguns **impediments i complicacions**. Un d'aquests és el trànsit freqüent de casos entre diferents serveis, cosa que posa de manifest la necessitat d'una coordinació més efectiva i d'un **procés** d'homogeneïtzació dels criteris de valoració dels perfils d'aquestes dones, aplicant els criteris d'atenció integral i la perspectiva interseccional. D'aquesta manera, es poden reduir les possibilitats de revictimització de les dones.

Una altra problemàtica que s'assenyala vers les mancances en la coordinació és la **manca de temps i la sobrecàrrega** de tasques i responsabilitats que s'han d'assumir en el dia a dia laboral, que ho dificulta:

“ Hi podria haver més coordinació. Què passa? No és perquè no hi hagi una intenció de no voler fer coordinacions, però moltes vegades nosaltres, l'equip, anem sobrepassats i tots els recursos estan sobrepassats... Moltes vegades és anar apagant fums... Les coordinacions de xarxa són per WhatsApp, correus, telefonades... Es fa complicat...” (P16).

Un altre element que es manifesta com a remarcable és la **dificultat de comunicació i de compartir informació** entre **professionals** de diferents àmbits d'intervenció, especialment quan aquests presenten particularitats que s'escapen de les competències de la xarxa d'intervenció (per exemple, el sistema sanitari i hospitalari, o Estrangeria, entre d'altres).

“ A nosaltres ens passava una cosa i és que, per exemple, una dona que tenia un brot psicòtic serà internada al centre psiquiàtric de Son Espases, per exemple... Nosaltres som els únics, en aquest cas, que podíem saber i que podíem acompanyar-la, però no teníem accés [referint-se a la informació de la dona] perquè no som família. Aquest bloqueig... Hi ha una deshumanització i una mala comprensió. A molta gent internada no la podem anar a veure, no la podem visitar, no pots parlar amb el treballador social dels centres de salut o de l'hospital per explicar-li el context d'aquesta persona, que l'ajudaria a fer un diagnòstic damunt la persona” (P6).

En aquest sentit, és molt rellevant que aquestes complicacions i dificultats a l'hora de coordinar-se entre serveis i recursos i poder treballar en xarxa són més acusades a l'illa de Mallorca si ho comparem amb **Menorca**, Eivissa i **Formentera**. Aquestes, segons la visió professional, són més petites i això facilita molt la coordinació. Aquest fet ajuda a identificar recursos per a les persones ateses i, a més, facilita el coneixement mutu entre **professionals** i, alhora, el treball integral.

“ És com el més personalitzat. Si et surt una persona, és més fàcil identificar-la. Entre els Serveis Socials, la Policia o la gent. Per exemple, a Palma, la gent ja està acostumada, entre cometes, a veure gent al carrer. Aquí [a Menorca], no” (P40).

“ [A Menorca] No estem acostumats a veure persones en situació de carrer. De fet, quan n’hi ha, és com a molta revolució, telefonar a Serveis Socials... Algunes són persones que ja es coneixen a l’illa i que ja fa temps que viuen en aquestes condicions” (P39).

“ Tenim molta sort en això, que és veritat, això és un dels avantatges que Eivissa sigui petita: que tots els responsables dels serveis implicats, al final ja ens coneixem entre nosaltres. Clar, que també acabes coincidint en formacions i coincidint... Perquè al final també coincideixes en interessos” (P36).

“ És veritat que l’avantatge de viure en una illa petita també té avantatges i desavantatges. L’avantatge és que tota persona és coneguda i que hi ha una proximitat en els recursos” (P34).

Part dels equips **professionals** afirma que no coneix de manera directa els altres recursos, i no sap la tasca que desenvolupen de manera concreta. En aquest sentit, especialment a territoris grans, n’hi ha que han apuntat a la necessitat de generar espais de coneixement i

transferència entre els diferents àmbits, per tal de garantir més treball en xarxa i una atenció més integral a les dones que atenen els programes.

“ Sí, i de fet jo sempre remarco de Menorca la feina contínua quant a la coordinació dels serveis socials. [...] Són reunions periòdiques amb persones de tots els ajuntaments i el Consell Insular per intentar anar una mica a una i, si sorgeix un problema, bé, a veure com s’està solucionant a altres municipis; si serveix fer que els protocols siguin iguals pertot, de manera que l’actuació que facin en una mateixa situació sigui la mateixa, que no sigui diferent en funció del professional que hi hagi o del que hagin decidit” (P46).

“ La veritat que et diria que trobo a faltar un poc de coordinació, de conèixer-nos. [...] No hi ha una sinergia de dir “som tal, treballem amb aquestes problemàtiques”. Sí que potser estaria bé fer feina en això. [...] De poder plantejar, fins i tot, rebre algun tipus de formació, conèixer més bé el tema dels protocols d’intervenció, de les maneres de comunicar-nos, etc. [a Mallorca]” (P4).

FACTORS DE VULNERABILITAT

Els factors de vulnerabilitat o de desprotecció que interseccionen amb l'exclusió residencial són múltiples i extrapolables arreu del territori de les Illes Balears i, com altres investigadores han estudiat des de la perspectiva de gènere, arreu de l'estat espanyol. En aquest apartat s'aprofundeix en la triple invisibilitat (dona, víctima de **violència** i en situació d'exclusió residencial) a la llum de les interseccions que travessen les dones, per tal de revertir el biaix de gènere des de la perspectiva androcèntrica.

Com recull la literatura existent, el perfil de dones i homes en exclusió residencial és diferent. El perfil majoritari d'homes atesos pels equips **professionals** presenta dificultats greus d'inserció sociolaboral, mentre que el de les dones està travessat per altres causes d'exclusió en què és necessari reparar detingudament. Els factors de vulnerabilitat i de desprotecció que s'aborden en aquest apartat col·loquen les dones en situacions de desigualtat i, sovint, suposen una barrera no només pel que fa a l'accés a habitatge, sinó també per a la seva recuperació.

Prèviament a determinar cadascun d'aquests factors de vulnerabilitat, és important assenyalar-ne un com a transversal i determinant: una xarxa de suport fallida, inexistent, llunyana o precària, que fins i tot a vegades ha esdevingut, precisament, el factor desencadenant de les altres vulnerabilitats; és a dir, no ha estat protectora. Tal com apunten els estudis sobre sensellarisme femení, les dones solen mantenir la seva xarxa social i de suport amb uns vincles més sòlids i relacions més duradores en el temps, en comparació amb els homes. Malgrat que la família, les amistats o les persones properes i conegudes poden suposar un recurs i un factor de protecció en determinats moments, quan no proveeixen suport i col·laboració o quan es produeix una ruptura i una desvinculació, augmenta l'exposició a la vulnerabilitat i l'exclusió greu.

2.1 • LA VIOLÈNCIA DURANT LA INFÀNCIA

Des de les dues veus recopilades (**professionals** i dones ateses) i en tots els territoris estudiats, s'exposen històries de vida marcades per la **violència** de manera constant, moltes de les quals comencen en la infància i fins al dia d'avui. Moltes han patit **violència** (negligències, maltractaments, abusos sexuals infantils, etc.) durant la infància i l'adolescència a mans de familiars propers, com ara progenitors, germans o d'altres. Sovint, aquestes experiències de **violència** intrafamiliar han estat un detonant per a fugir del domicili; moltes vegades sense importar les condicions, i, per tant, de manera sobtada, sense capacitat d'emancipació. Això els ha situat en una posició molt desavantajosa.

“ Que mi madre piensa que yo estoy celosa de ella, y que su pareja no entiende por qué estoy sacando estas cosas ahora con 30 años [...] y eso a mí me mató. Estuve casi 15 días llorando, hasta que dije que yo no quería volver más a la casa de mi madre, que me quería quedar allí un tiempo, hasta que estuviera mejor; y después ver

qué hacer. No era capaz ni de ir a trabajar, porque duele que una madre piense eso, pero salí” (D22).

La **violència** infantil pot manifestar-se de diverses maneres. La **infància** és una de les etapes més vulnerables de l'ésser humà, quan és fonamental rebre protecció i cura per part de figures adultes de la família o d'altres de referència. Així i tot, alguns relats evidencien situacions d'abandonament i contextos en què la **violència** familiar i la psicològica han estat presents.

“ Mi madre me abandonó, se fue a vivir con su marido [...] Mi madre, a mi hermana mayor, a los 18 años, la echó de casa. A mí me dejó con 16. Mi hermano... Mi hermano se fue con 12 años a vivir con mi padre. Mi padre era alcohólico y maltratador” (D4).

“ La cosa está en que mi padre tiene un poco de todo. [...] A mí la autoestima me la dejó por los suelos” (D18).

També s'hi descriuen situacions de **violència sexual infantil**, que en alguns casos ha estat exercida per desconeguts, i la família no ho ha sabut o no ha pogut protegir adequadament aquestes dones durant la infància. No obstant això, la **violència sexual** més freqüent ha estat perpetrada per persones de l'entorn, fet que ha corroborat les estadístiques oficials. Encara que és complex establir una connexió directa entre aquest tipus de **violència** i els processos d'exclusió posteriors, és un factor que es pot considerar de desprotecció. Diversos testimoniatges mostren que són experiències que s'han mantingut en secret durant anys abans d'atrevir-se a parlar-ne. Mentrestant, han viscut situacions de gran vulnerabilitat.

“ Mis padres no se daban cuenta de que el vecino, a quien ellos más confianza tenían, era el que me estaba siempre tocando el culito... No sé, tantas cosas que he vivido yo... Tantas cosas que, si no me penetraron, fue porque yo era grande. Pero todo lo demás lo he vivido, sí” (D2).

“ Sufrí abuso sexual cuando era muy pequeña, tenía cinco años, y no lo dije sino hasta los veintipico años. Eso ocurrió en casa de la abuela; yo era muy chiquita y el esposo de mi abuela y el esposo de la tía de mi abuela

me tocaron... Me tocaron y lo recuerdo como si fuese ayer” (D19).

Cal dir que la **violència física** és la que més sovint s'identifica en els relats de les dones quan es refereixen a la seva infantesa.

“ Nací en una familia muy pobre. Y bueno, tuve un padre que no quería trabajar; había maltrato verbal y golpes en muebles y eso... No hubo afecto ni cariño, me encerraban en una habitación oscura, sin ventana, cosas así...” (D13).

“ Yo he sufrido violencia física desde pequeña con mis padres. Mi papá era maltratador como él solo. Entonces, nos han enseñado a palos, todo ha sido maltrato, ¿no? Entonces, mi madre, la pobre, no tiene la piel con la que nació. A nosotras las palizas que nos ha dado mi padre... [...] Violencia física de mi hermano mayor; también” (D2).

“ Fui maltratada por mi padre. [...] Mi padre también castigaba mucho a mi madre. Sé lo que es violencia, porque a mi madre siempre la veía llorar, con golpes en los hombros, en los ojos, maltratada” (D12).

2.2 • LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE I MASCLISTA

D'altra banda, també és molt significativa i impactant la quantitat d'històries marcades per la **violència** en contextos de parella o exparella. Hi ha dones que, a causa de la **violència** de gènere i masclista viscuda, es troben en exclusió residencial; i d'altres que, per la seva extrema vulnerabilitat i exclusió per manca d'habitatge, s'han vist exposades i han esdevingut víctimes de **violència** de gènere i masclista. Per a les dones en situació de carrer o sense sostre, les experiències de **violència** representen una amenaça constant i quotidiana. Amb tot, es dona una interrelació entre exclusió residencial i **violència** que és bidireccional. Cal tenir al cap que el criteri per a entrevistar les dones era la situació d'exclusió residencial, però, així i tot, **pràcticament totes elles han identificat episodis de violència masclista i de gènere**.

Conscients que existeix una diferenciació normativa, teòrica i pràctica entre la **violència** masclista i la **violència** de gènere en particular, a continuació feim una valoració del conjunt de violències masclistes i especifiquem els casos en què és rellevant la **violència** en el context de la parella o l'exparella.

La **violència de gènere en el si de la parella** persegueix algunes de les dones entrevistades, fins i tot entre illes; manifesten moure's d'illa per fugir de l'agressor; i així ho corrobora el grup de **professionals**: els desplaçaments són una estratègia per a protegir-se.

“ Me junté con un chico, me maltrataba, entonces entré en la casa de acogida en Ibiza. De ahí me mandaron a Menorca porque no estaba segura ahí, aunque él tenía la pulsera en el tobillo y todo, [...] y al mes o cosa así de

estar aquí, el agresor se enteró. Entonces empezó otra vez a seguirme, a molestarme” (D23).

Per a algunes entrevistades, el primer cop físic és el detonant per a sortir de la relació; però en moltes altres, aquesta **violència** perdura en el temps.

“ Una vez me pegó y no me pegó más. Una persona que conocí, nos hicimos pareja y me fui a vivir con él. [...] Me pegó, me quiso pegar; corrió y me dio la trompada aquí, justo en el pecho. Y no quería llorar por mi hija, porque mi hija lloraba. Tuve un pie en el cajón... Insuficiencia cardíaca” (D11).

“ Ell tenia molta tàctica, feia arts marcial i tot això, sabia molt bé pegar sense deixar segons quines marques. De vegades sí, però no em sortia pel cos, era mal, o fins i tot... Em feia seure, m'agafava dels braços, i començava a pegar cops. He arribat a tenir els braços negres en ple estiu. No em podies tocar del mal que em feia...” (D10).

La **violència física** és l'expressió de **violència** de gènere més visible; però cal no oblidar formes de **violència** més subtils i silencioses per a exercir el control sobre la dona. Pel que fa a la **violència econòmica**, s'inicia molts cops en edats primerenques per impedir els estudis i la formació, cosa que dificulta accedir a treballs qualificats. En moltes altres ocasions, surten del mercat de treball quan comença la relació de parella, a vegades en edats clau, i això dificulta una inserció laboral futura. Aquesta **violència** limita l'autonomia i la independència de la dona, i genera una dependència econòmica directa amb l'agressor.

“ A mí me ha tenido económicamente maltratada, hablando claro. [...] Dependía económicamente de él, totalmente, ¿sabes? Yo no tengo dinero para poder tomarme un café con una amiga, relacionarme ni nada...” (D4).

Destaca també la **violència sexual** en el si de la parella com una manifestació més de **violència**, que compleix la funció de control sexual sobre la víctima, però també com a mecanisme de pagament per la llar. Val a dir, tanmateix, que aquesta situació no s'observa únicament en relacions de parella, sinó que persones properes i, fins i tot, desconegudes, poden perpetrar aquest tipus de **violència**. Això n'evidencia l'exposició davant la no garantia d'accés a l'habitatge real i segur.

“ Con el papá de mis tres hijos, los menores, viví lo mismo. Cuando yo no quería, me cogía a las malas. Me pegaba, me insultaba. Hacía todo lo que le daba la gana” (D34).

“ En el 2019, antes de graduarme, hubo un problema con un chico que yo consideraba mi amigo” (D19).

“ También sufrí abusos sexuales por parte del marido de mi hermana” (D15).

La **violència psicològica** és present com a mecanisme de control i submissió, que incrementa quan són ells els qui proveeixen l'habitatge i són conscients del poder que tenen. En aquests casos, són comunes diferents mostres d'humiliacions i abús. A més, també s'identifica com la **violència** que té la finalitat d'evitar el lliure desenvolupament i comportament de la dona.

“ Creo que después de tres años volví a usar falda. Porque él te dice que lo que pasa es que “como te miran, yo me pongo nervioso”, ¿entiendes? Y tú dices “bueno, está bien, el vestido es ajustado, no nos lo pondremos más, así no se pone nervioso” [...] Entonces, tú siempre estás cediendo y eliminando tu forma de ser” (D1).

La **violència** masclista i de gènere **les situa molts cops a viure situacions indignes pel que fa a l'habitatge**. El grup de **professionals**, a més, detecta una major situació de vulnerabilitat de les dones vers els homes en situació d'exclusió, que s'accentua per la intenció conscient d'evitar el carrer i els centres residencials públics, no identificats com a espais segurs per a elles.

“ Y mira que mi ex me rompió toda la casa. O sea, yo no tengo ninguna ventana en la casa, ¿de acuerdo? Las dos cristalerías, la ventana del baño, que el baño no existe porque también me lo ha roto él. Lo atascó él. Ya no tengo baño en casa. No tengo agua corriente. Apenas tengo luz. Bueno, la tele, que la veo muy poco. Y la nevera. Y una lámpara” (D36).

Aquesta exposició a la **violència** és una qüestió molt diferenciada per raó de gènere, i ha estat invisibilitzada quan s'ha estudiat sensellarisme. **Viure en situació de carrer o ocupar l'espai públic implica una enorme exposició a la violència, detectada per l'equip professional i explicada pel conjunt de dones entrevistades a tots els territoris.**

“ Tengo amigos, pero también se han aprovechado de mí, como tocamientos...” (D22).

“ L'agressió sexual existeix. Elles m'han contat que quan estan en situació de carrer han de dormir quasi amb un bastó, perquè s'acostarà un embriac i a un home que n'està al costat no li faran, però a elles sí que ho intentaran. Això és una cosa que els homes no viuran. Clar que li poden pegar una pallissa, però aquesta por no existeix en els homes. Elles sí que la sofreixen” (P15).

Cal fer esment de la **violència vicària** com una altra forma de **violència** també present en algunes de les dones entrevistades. L'agressor instrumentalitza els infants per fer mal i exercir **violència** sobre la dona, bé de manera directa sobre els fills i filles, o bé amenaçant la dona amb aspectes que hi estan relacionats.

“ Bueno, el padre pasaba de él hasta que empezamos con la separación, hace dos años. [...] Si se caía o se hacía algo, se enfadaba... y ahora resulta que es su amigo. [...] Mientras esté bien el niño... Lo que pasa que lo que no me gusta es que tergiversa o manipula cosas para que piense “mamá es esto, mamá es esto”” (D4).

“ Me'n record, un vespre d'aquells, que vaig seure amb ell [agressor] i estava embarassada de cinc mesos, i ell va venir; es va acostar a jo, i se'm va quedar mirant. I amb això que em va posar el puny a la panxa, i m'estrenyia i em deia “a qui vols que mati? Aquest o aquest altre?” [referint-se al fetus i al fill menor d'edat que estava al costat]. I així vaig estar un bon parell de minuts. I bé, no va passar res, gràcies a Déu. Però era així... I em tirava amb el nadó, em tirava el bressol a terra amb el bebè... Aquestes coses. Jo tenia pànic, fins i tot abans de néixer la nina...” (D10).

“ Las primeras llamadas que él tenía con el padre eran como “tu mamá me quiere separar de ti, tu mamá...”” (D17).

Les **conseqüències de la violència**, com ara el rebuig al contacte i l'afecte, i l'absència de confiança, entre d'altres, són múltiples i sovint travessades pel trauma, fet que pot dificultar que **compartir habitatge o habitació sigui una opció per a elles**. A la cúspide d'aquesta situació es detecta que, quan es troben en situació d'exclusió residencial, totes aquestes vivències de **violència**, tant en la infància com en la vida adul-

ta, es tornen a repetir, fins i tot en formes encara més violentes. D'aquesta manera, el primer pas per a dur a terme una intervenció social amb elles és poder oferir un espai on estar segures.

“ [un lloc] Donde no tenga el pensamiento de que pueden entrar; que a lo mejor me van a tocar. En el trabajo también, muchas veces me tocan —el brazo, lo normal— y me da cosa...” (D22).

Aquests traumes, sense una recuperació social i psicoterapèutica, poden traspasar-se entre generacions.

“ Y eso es lo que me duele y todos los días lloro porque lo vivo yo y me da igual, porque yo puedo dormir donde sea; pero que lo viva mi hija... Y son cosas que ella nunca va a olvidar. Eso es lo que me duele. Porque de pequeña vivió una experiencia fuerte para ella. Y eso es lo que me duele, porque ella no lo olvida” (D44).

Les **conseqüències de la violència** viscuda suposen una **barrera per a poder sortir de la situació** i emprendre el camí cap a una recuperació. Molts cops, més preocupades per no generar un mal o una situació incòmoda en l'entorn de l'agressor, continuen sense prioritzar el seu benestar, la qual cosa ha generat, en algunes de les dones entrevistades i ateses pels equips **professionals**, autculpa per no haver pres les decisions pertinents. Així, la càrrega psicològica de la **violència** és constant i s'allarga en el temps.

“ Esa vez fue fatal. Yo iba a la cocina y él iba por el pasillo. Y me hacía así “PUM” [imita un cop al ventre]. También iba a coger ropa que tenía en su dormitorio y me hacía así directamente con su pie. Que aquí duele un montón. Y no se ve. ¿Sabes qué te digo? No se ve. Lo hacía en sitios que no se viera. Pero me maltrataba y yo aguantando, y aguantando, y buscando piso. Y buscando piso. Y no encontraba nada [...] Todo el mundo me ha dicho que estoy bien. Yo creo que no estoy mal de la cabeza. Sólo que he vuelto siempre con él [plora]. Pero así yo estoy normal. Todo el mundo me ve normal [continua plorant]. Trabajando, sin beber, sin fumar, tranquila, no salgo, no me emborracho, no voy de fiesta” (D38).

“ Y mira lo tonta que fui yo, porque me dio pena. Porque el juez me dijo: “usted se queda en la casa y él se va a la calle”. Digo “yo prefiero irme yo y que se quede él. Para que no lo pase mal”. Mira que al final la que lo está

pasando mal soy yo. Y ni eso me agradece. Para que no lo pase mal él... Porque no va a tener dónde ir. Porque me daba pena” (D37).

2.3 • LA MATERNITAT

Un dels aspectes destacats en el perfil de les dones en situació d'exclusió residencial i sensellarisme és la **maternitat**. Una proporció significativa de les dones entrevistades és mare. Algunes conviuen amb els fills i filles, i d'altres no en tenen la **custòdia**, bé perquè l'han perduda o perquè l'han cedida. Les experiències vinculades a la **maternitat**, així com els episodis relacionats amb processos de separació o la retirada de **custòdia**, sovint resulten molt traumàtics i esdevenen una barreira important per a la seva recuperació i inserció social.

A més, moltes d'aquestes dones lideren **llars monomarentals**, i assumeixen en solitari totes les responsabilitats i càrregues familiars, la qual cosa comporta nombroses dificultats. És important destacar que, si bé els recursos destinats a persones en situació de sensellarisme solen atendre principalment homes, els serveis municipals per a **famílies** són majoritàriament **ocupats** per dones, amb una presència notable de **llars monomarentals**. Podem dir, doncs, que existeix una **masculinització dels recursos residencials, i una feminització dels que són destinats a famílies**.

El grup de **professionals** identifica, a més, un aspecte diferencial entre homes i dones molt significatiu pel que fa a les càrregues familiars i la **maternitat**, aspecte que es corrobora amb les històries relatades per les dones: l'impacte emocional de la **maternitat** i la paternitat. En el cas de les dones, és un tema constant i sovint esmentat a l'equip professional dels recursos, mentre que entre els homes no és tan habitual. De fet, en alguns casos, els homes són pares, però no ho comuniquen ni tampoc no són interrogats sobre la seva paternitat, i no és una realitat integrada de manera explícita en el seu dia a dia.

“ Totes estan allunyades dels seus fills, han estat retirades de custòdies i amb un element molt traumàtic. Totes tenen un dolor molt profund referent a la situació dels seus fills [...] És encara més traumàtica i molt més

sancionadora, perquè no només hi ha la sanció jurídica, sinó també la sanció social” (P5).

A més, fins i tot quan les dones poden estar amb els seus infants en un recurs, la situació no és la desitjada, ja que això comporta la separació de les criatures de l'entorn proper, incloent-hi l'escola, les amistats i el barri, per passar a viure en una institució.

“ Quan venen amb els fills es poden trobar o bé que no volen que els seus fills estiguin en un recurs així, o volen involucrar-se més en el seu procés i cerquen alternatives per anar-se'n abans. [...] Clar, aquests infants perden el domicili, l'escola, les amistats... I no ho entenen, i a vegades culpen la mare d'aquesta situació” (P22).

“ Porque como no era el papá el que me maltrataba, decidí dejar a mis hijos con su papá, así no tenían que salir del cole ni de nada, porque no sabía ni yo dónde iba. Que también podía ser un shock para ellos” (D23).

La **maternitat** es presenta, doncs, com un factor clau de vulnerabilitat, no només per si mateixa, sinó també com a desencadenant d'altres vulnerabilitats. Però la **maternitat** també pot actuar com a un motor de canvi i protecció en determinats casos. Per això, la seva complexitat es comprèn des de **tres perspectives: com a vulnerabilitat, com a factor de desprotecció i, en alguns casos, com a element de protecció o canvi**.

En primer lloc, les dones expressen que, com a mares amb fills menors a càrrec, tenen més **dificultats per a accedir a un habitatge**, des de l'oportunitat d'obtenir un lloc on viure fins a la capacitat de mantenir-lo. L'elevat preu de l'habitatge actual és una problemàtica per al gran gruix de la població, però s'accentua quan es tracta de **famílies** monomarentals. Alhora, les condicions i característiques que ha de presentar l'habitatge quan hi ha infants n'eleven el preu i en limiten les opcions.

“Garantías de seis meses... Hombre, se me hacía imposible. Y teníamos que darle las dos nóminas, debía estar casada. Y yo era soltera, madre sola... “No, es que siempre me traen nuevos problemas, no pueden pagar”” (D21).

“Lo que yo estoy buscando es para mí y para mi hija, porque si yo estuviera sola, de la misma forma que estoy aquí, estoy compartiendo; pero cuando tienes una niña, no va a saber comportarse con el resto de gente. Sí, yo prefiero estar sola con mi hija. Porque yo me voy a compartir y yo no sé con quiénes voy a ir a encontrarme, quiénes son” (D45).

“Porque dónde voy con mis niños, ¿a casa de mi amiga? [...] No puede ser, o sea... Ya tiene sus cuatro niños...” (D7).

Tot i tenir sovint la capacitat econòmica necessària, se'n veuen excloses perquè són percebudes com a arrendatàries amb risc potencial de no poder pagar les despeses, la qual cosa genera desconfiança en els propietaris, alimentada per la por de **desnonaments** difícils en cas d'impagament. Molts cops, la barrera esdevé estructural pel fet de no estar en parella, i més greu quan la dona és racialitzada.

“Luego muchos “si tienen niños, no”. Otra barrera... Es que es muy difícil... Una madre soltera, sola, con su hijo... Es muy complicado que alguien confíe en ella y le dé la vivienda. Porque tiene miedo de que no le pagues. O de que el niño le destroce el piso. Es complicado” (D23).

“Ah, o sea, madre soltera”... Recuerdo tan... Le digo “sí, ¿por qué?” “¿Y así podrás trabajar?” Porque es una excusa. “¿Y cómo lo sacas adelante a tu hijo?”” (D21).

“Tampoco encontraba porque, cuando decía que era para la niña y mi mamá... Cuando decía que era para una niña... No entiendo por qué. O sea, ¿[és] porque no lo pueden sacar a uno? ¿Y cómo me sacaron a mí de este piso? Yo tenía a mi niña, y a mí me sacaron como a un perro. A las tres nos sacaron como a un perro. Entonces, yo digo que eso de que no te pueden sacar es mentira, porque a mí me sacaron” (D5).

Els espais als quals tenen accés, si no són a través d'una entitat del tercer sector social o d'un recurs públic, no són dignes. Els relats de les dones manifesten com, so-

vint, els condicionants que han d'acceptar per accedir a un habitatge interfereixen directament en la vida personal de la família, amb unes implicacions directes per als infants, que afecten el seu creixement i desenvolupament.

“A veces es complicado alquilar con niños: que los niños hacen ruido, que los niños hacen una cosa, que la otra. Por lo menos, nosotros alquilamos este piso con el compromiso de que los niños no podían hacer mucho ruido, que teníamos que controlar el tema, pero es que son niños. O sea, usted con niños no puede decir “¡haga silencio y quédese ahí, callado!”” (D46).

Enfront de la situació d'extrema necessitat, estan exposades a qualsevol tipus d'abús i illegalitat.

“Pero si cuando me decían “¿qué edad tiene?” Decía “bueno, once, doce”, ¿no? Y ya me quería subir el precio. Porque me decían que es como una persona mayor” (D40).

Una altra de les complexitats detectades, pel que fa a l'accés a l'habitatge, **és el relacionat amb el treball i els ingressos econòmics**; es detecten situacions de discriminació i vulneració de drets pel fet de ser mares. En primer lloc, cal destacar la difícil conciliació a les Illes Balears, on la gran demanda laboral es troba en el sector de serveis i hoteleria, amb uns horaris totalment incompatibles amb el **treball reproductiu**.

“El trabajar también, el que siempre te dicen “por los niños”. Siempre te ponen la pega... “Ah, no, es que, si tienes niños...”, como un problema, que vas a estar pidiendo permiso, cositas así. Entonces, es todo un lío, siempre” (D21).

“Hi ha mares que diuen que podrien treballar, que els ha sortit una feina de cambrera de pisos i podria fer extres i potser a l'estiu podria guanyar 1.700 euros, però l'horari és incompatible; o et gastes molts diners en una persona que cuidi els menors” (P1).

“Por ejemplo, el hotel me ofrece dos días libres, no va a ser sábado, domingo. Yo tengo que tener un día en que alguien va a tener a mi hijo estas horas mientras que estoy trabajando. No puedes decir al hotel, por ejemplo: “¿por qué me dais este horario?”, porque ellos tienen sus puestos de trabajo y tienen que cubrirlo” (D33).

Seguint els rols de gènere establerts pel sistema patriarcal, fins i tot quan les dones viuen en parella i hi ha infants, són elles les que renuncien al treball productiu pel **treball reproductiu**, fet que té unes implicacions clares en l'autonomia i la independència de la dona, com hem vist anteriorment.

“ Yo trabajé de limpieza en lugares así puntuales, pero con mi hija también se me complica. Bueno, estoy con mi pareja, pero él trabaja durante toda la semana hasta las seis de la tarde. Tiene que ser un día puntual o un sábado donde yo la pueda dejar con él. [...] Desde que la tuve siempre me quedé en casa con ella, que igual fue algo pactado. Pero como yo siempre trabajé, tuve mis cosas, me manejé con... Me manejé con mi dinero y...” (D27).

“ El papá de mi hija consiguió trabajo muy rápido, o sea, él sí pudo conseguir trabajo rápido. En cambio, una como es madre, es más complejo, porque claro, yo me hacía cargo de las cosas de la casa, de la escolarización de la niña, de recogerla, de llevarla. [...] Entonces, claro, pues el tiempo no me daba abasto para poder trabajar. Entonces me hacía cargo de las cosas de la casa, pues él estaba cubriendo las necesidades básicas de nosotras, que era el alquiler y la comida” (D42).

Les dones entrevistades aconsegueixen cobrir les necessitats, però molts cops, a expenses de perdre qualitat de vida i quan els infants ja tenen una certa edat i autonomia.

“ O sea, es que yo digo: que me falte de todo menos la vivienda. Porque yo quiero que mi hija duerma en la cama, con cobija y techo. O sea, eso necesito para mi hija” (D42).

“ Yo me levanto, le dejo la comida hecha. Los despacho para el colegio y ya cuando vengo hacemos la comida y ya, a descansar y acostarnos. [...] Ellos tienen sus cosas. Por lo menos son organizados, en ese sentido. [...] Del colegio a la casa. Por ahí por lo menos voy bien. Los tengo ubicados y ordenados. Le doy gracias a Dios que no son pequeños, que sean tan mayorcitos, ¿te imaginas si fueran pequeños, cómo haría mi vida?” (D34).

D'altra banda, la **maternitat** es converteix en un factor de desprotecció davant situacions de **violència** de gènere, ja que les mares que són víctimes d'aquesta **violència** poden ser-ho també de **violència vicària**,

com hem vist en el punt anterior. Aquest fet limita la seva capacitat d'actuar, especialment quan l'agressor és també el pare, qui sovint instrumentalitza els fills per coaccionar la dona i l'amenaça amb la pèrdua de la **custòdia**. A més, moltes de les mares entrevistades no reben cap suport per part del pare, ni tan sols pel que fa a la manutenció. Aquestes **qüestions relacionades amb la custòdia** són una gran preocupació; manifesten molta por en relació amb el fet que qualsevol cosa que facin pugui ser utilitzada per l'agressor per a assumir la **custòdia**.

“ Yo nunca lo denuncié por mis hijos mayores, ¿sabes? Gracias a Dios he salido adelante sola. Que sí, que he tenido que trabajar en la calle. Que hay cosas que yo tengo en mi cabeza que he tenido que hacer por culpa de él, por no ejercer como padre” (D14).

Però sovint la **maternitat** ha estat també un motor de canvi per a moltes d'aquestes dones, especialment en contextos de **violència** de gènere. L'impacte de la **violència** sobre els seus fills i filles és sovint l'element desencadenant que les impulsa a posar fi a la situació. Malgrat les nombroses **barreres** i dificultats, la **maternitat** esdevé una **motivació per avançar cap a una vida sense violència**. Això no obstant, són conscients que prendre'n mesures, com ara deixar la llar o denunciar l'agressor, les situa en una extrema vulnerabilitat, amb el constant temor de perdre la **custòdia**.

“ Pero mi prioridad ahora mismo es mi hijo. Yo no tengo más prioridades. Mi hijo, nada más que mi hijo. Por eso quiero encontrar un techo para él. Y no volverlo a llevar al infierno, donde él no quiere ir. Oye, que yo le digo “¿tú quieres que nos vayamos otra vez para casa con tu padre?”. Dice que no, un rotundo no” (D6).

“ Yo estoy aquí gracias a mi hijo, porque [...] si no es por mi hijo, me ahoga. Se tiró en lo alto, se tiró, no se lo pensó. Dijo “mi madre, que me la matas”. No se me van a olvidar esas palabras” (D16).

“ Yo iba con mi hijo, por ejemplo, a dejarlo al colegio. Y yo lo subo aquí del cuello para llevarlo al cole. Y me acuerdo de que me dice un día “mamá, yo desde acá arriba veo si viene el papá”. Entonces esas cosas para mí eran cómo “¿Por qué mi hijo de 4 años tiene que estar preocupado?”” (D17).

“ Yo tenía una depresión horrible. O sea, yo digo, mi sustento y mi motor ha sido ella. Porque si no hubiera sido por ella, yo creo que me hubiera muerto” (D42).

2.4 • LA TRAJECTORIA MIGRANT

Una part important de les participants ha passat per un **procés** migratori i, actualment, està en el circuit d'atenció social, enfrontant no només les adversitats relacionades amb la triple invisibilitat, sinó també una infinitud de limitacions que influeixen en l'àmbit personal, familiar, administratiu, laboral i residencial, entre d'altres. En aquest sentit, a més de les raons **econòmiques** i la **maternitat**, s'afegeix un component migrant i racial a les dificultats relatives a l'accés a habitatge.

“ Normalment, són dones immigrants, que no sempre, però hi ha una manca de recursos, tant econòmics, com de xarxa i suport, com d'estudis i dificultats per accedir a un lloc de feina...” (P23).

“ Moltes de les dones immigrants venen amb estudis equivalents a la secundària o, fins i tot, algunes, a una llicenciatura, però com que no està homologat i el procés d'homologació és llarg...” (P18).

La trajectòria migrant esdevé, així, un factor que té un impacte transversal i implica unes pors i violències afegides. La situació d'irregularitat en la qual es troba la majoria quan arriba és opaca, manca informació i la via per a la **regularització** i consegüent oportunitat d'estabilitat és un autèntic periple.

“ Yo tenía la ilusión de llegar aquí, y poder trabajar y hacer las cosas. [...] Claro, yo venía de trabajar... y llego aquí, y es como si me hubiesen aplastado” (D3).

“ Yo iba a hacer el arraigo laboral. Dos años aquí y seis meses cotizados. Entonces, ya lo quitaron. [...] Han dicho que con lo del asilo no vamos a poder hacer el arraigo laboral. [...] Entonces, tendría que esperar hasta la temporada, ¿no? Buscar un sitio donde puedan hacerme el contrato. Y recién ahí presentarlo. O sea... Ojalá que cambie todo, porque ahí también sería perder mucho tiempo. Porque tengo el requisito de los tres años y [...]

el trámite demora cuatro o cinco meses en que resuelvan” (D29).

“ Llegué aquí, me dijo “bueno, vente para acá, y acá los tramita”. Pero en Ibiza me dicen lo siguiente: “tienes que salir tú y dejar a la niña y volver a entrar, y así sí te lo damos”. ¿Dejar a la niña en la casa con él? Tenía que dejar a la niña aquí en España y salir de España, y volver a entrar, que así sí me daban los papeles. Y yo le dije “no, ¿cómo gasto para un pasaje y luego vuelvo a comprar otro?”” (D44).

Es detecta en els testimoniatges de les dones migrants una gran incidència pel que fa a la **itinerància residencial**, molts cops generada per no poder accedir de manera ordinària al mercat i a les ajudes. Aquesta itinerància ve marcada bé per una falta de protecció total, perquè no tenen contracte de lloguer ni documentació per a poder exercir els seus drets; o bé per seguir les oportunitats d'ingressos econòmics que els sorgeixen. De manera generalitzada, sembla que l'accés a un habitatge estable el poden aconseguir si tenen xarxa i capital social, la qual cosa reitera, doncs, la importància vital del suport mutu vers les condicions de vida dignes. En cas contrari, moltes d'elles viuen sense títol legal de l'habitatge, fet que genera una falta d'estabilitat total; d'un moment per l'altre es veuen al carrer. També hi ha un gran desconeixement i falta d'informació sobre els seus drets i deures, cosa que les du a ser víctimes d'irregularitats constantment o a no conèixer els mecanismes de protecció existents.

“ Como estamos de forma irregular, no podríamos estar... O sea, no pudimos hacer el contrato nosotros, sino que el jefe de mi pareja salió como de garante, digamos, pero dentro del contrato estamos nosotros” (D27).

“ Yo sé que sin documentación uno tiene que ser amigo del amigo del amigo” (D28).

“ Y eso de “yo te ayudo”, no sé qué, una mierda. Jamás me dijo que lo primero que había que hacer era empadronarse, jamás me dio la oportunidad. [...] Y al poco tiempo me dicen “mira, te tienes que ir”, no sé qué, no sé cuánto. A la calle. A la calle” (D36).

En el transcurs d'aquest estudi s'han manifestat **diferents pràctiques d'abús** cap a les persones migrants, motivades per la falta de documentació i la situació de necessitat extrema. Per exemple, cobrar per l'empadronament o no possibilitar-lo, així com situacions de **violència** masclista.

“ Para poder tener documentación tienen que estar empadronados y la gente no los empadrona, y si los empadrona, les cobran. Y de ahí que para poder tener documentación tienen que tener un contrato. A la mayoría de la gente no le gusta hacer contrato. Entonces todos se lo ponen más difícil. No es más fácil, es mucho más difícil” (D34).

“ Cuando salí de ahí y fui a cuidar a una persona mayor... Esta señora vivía con su hija y su marido. Y el marido de la hija me estaba acosando. Cuando vio que no lograba nada, y que su suegra se lo iba a contar a su hija, él se hizo una paja en el baño y lo echó por todo. Y me dijo que había dejado un regalito en el baño para mí. Y se fue a trabajar. Y cuando fui a ver, estaba lleno, pero lleno de mierda. Y me fui. [...] No, no. No denuncié, hasta por la esposa, que era tan buena gente, ¿sabes?” (D3).

A més, altres **pràctiques discriminatòries per motius racials** i culturals passen pel fet de no considerar-les candidates per a entrar a llogar habitacions o pisos.

“ Te miran y ven como que no eres de acá. Entonces, como que también, he sentido, no sé si ha sido mi impresión, pero, “ah, no, no, mejor no”. Como una discriminación. “Sí, prefiero rentar a gente de acá” (D41).

“ O sea, con qué motivo no nos pueden alquilar, ¿no? O de repente, pensaba que era porque no tenemos nómina, la situación irregular o algo así, pero ni siquiera preguntó. No, ni siquiera preguntó” (D29).

Les **estratègies laborals** de les dones migrants són més reduïdes per les incompatibilitats a causa de la llei d'estrangeria o perquè no tenen l'homologació dels seus

estudis, com s'apunta a l'inici d'aquest apartat. A grans trets, accedeixen al treball de cures com a internes, a feines de neteja per hores o a prostitució, treballs no regularitzats i altament feminitzats i precaritzats. Algunes dones manifesten que arriben a les Illes, i de manera molt especial a Eivissa, cridades per la possibilitat de fer feina sense papers. Cal posar de manifest els abusos als quals es veuen sotmeses, com per exemple, **cobrar menys pel fet de ser migrant**, pràctica molt detectada en els relats de les entrevistades.

“ Como uno no tiene papeles y eso, pues no pagan lo mismo que pagan por una persona que sí. Pagan muchísimo menos. Por ejemplo, por una hora de limpieza en el verano estaban pagando, creo que 14, 13 euros. Y a uno que no tenía papeles le estaban pagando, creo que 9, 8 euros” (D25).

“ Me vine para Ibiza porque me dijeron que como hay temporada, es más fácil. Yo me puse a investigar y aquí el tema de la regularidad... Bueno, es decir, hay más trabajo sin papeles que en otra parte” (D28).

“ Cuando ya llevaba aquí tres años para el arraigo, sí, me dieron el contrato, pero me pagaba yo la seguridad social con mi mismo sueldo de 640 euros. Y con eso pagaba mis deudas, mi alquiler, mi comida, mi seguridad social... Para tener los papeles” (D2).

“ Pagaba yo mi seguridad social. Un año pagando mi seguridad social” (D3).

També cal destacar que la **cadena global de cures** exerceix sobre les entrevistades una pressió econòmica addicional. Això es manifesta en el fet que, a més de totes les altres despeses, han d'enviar remeses mensualment o setmanalment als familiars que viuen al país d'origen. Aquestes remeses suposen una despesa extra que han d'afrontar sovint des d'una economia submergida, la qual cosa genera una necessitat addicional d'ingressos, habitualment en condicions de precarietat. A més, aquest fenomen no només afecta l'àmbit material, sinó també l'emocional. Ser una dona migrant ja és, per si mateix, un factor d'exclusió, ja que les allunya de trajectòries de vida ordinàries i socialment integrades.

“ Llegué con 25 años y era soltera... Entonces pasas a ser una moneda. Un dinero de cambio. Yo soy su hija hasta donde Dios me permita darle dinero a mi madre. Una

vez falló, se olvidó de la parte humana que soy. Porque yo sufrí también eso de mis padres. Al no poder ayudarles económicamente porque tenía una situación sumamente precaria, ellos empezaron a sentir rechazo” (D2).

Així, doncs, la vulnerabilitat de les dones migrants en exclusió residencial és múltiple: la manca de **regularització**, la dependència dels treballs no regularitzats, o la indefensió enfront del maltractament per manca d’alternatives, entre d’altres.

“ Y me dijo que él me daba trabajo y que me daba vivienda. Y yo no lo conocía. Y llegué a la casa de él porque el otro señor me había dicho que tenía que desocupar [anar-se’n de l’habitatge]. Entonces, al no tener para dónde ir; arranqué para ahí. Y él me ofreció trabajo y me ofreció casa. Y me ofreció trabajo sin papeles. Y ahí me quedé. De ahí, yo me enredé con él, por la situación, y comenzó la pesadilla. Los maltratos, los insultos. Muchas veces dormía en la calle. Los golpes... No tenía para dónde ir” (D34).

A les manifestacions de **violència** que entren en joc en aquestes situacions, s’hi afegeix la coerció i la por a través de l’amenaça de denunciar la seva situació d’irregularitat.

AQUESTA FORMA DE CONTROL EXISTEIX QUAN ELS SISTEMES DE PROTECCIÓ INTERNACIONAL I ASIL FALLEN I LES POLÍTIQUES MIGRATÒRIES NO RESPECTEN ELS DRETS HUMANS.

“ Y él me mantenía amenazada. Que me iba a echar a la policía para que me mandara para mi país. [...] Me tocó aguantarme todo esto mientras llegaban mis hijos, porque estaban pasando muchas cosas en mi país. Lo último que pasó fue que atentaron contra una persona dentro de mi casa y fueron amenazadas mi familia y mis hijos y me tocó traerlos a casi todos para acá” (D34).

La **violència** ha estat una constant a les seves vides i, per a moltes d’elles, el motiu principal d’emprendre la trajectòria migrant. Per a altres, la raó de la migració resideix en una relació afectiva que es trunca i acaba sent violenta i que genera, així i tot, dependència, atès que conforma el capital social de les dones i, sovint, és l’alternativa residencial a què poden agafar-se.

“ Pero el abuso más grande para mí fue a los 17 años. Porque ya era consciente de lo que me estaban haciendo. [...] Ese hombre me persiguió por mucho tiempo para matarme porque yo le conté a mis padres” (D34).

“ Cuando le digo, ‘mira cariño, el martes me entregan ya el pasaporte’, me dice ‘me imagino que ya tienes todo listo’. [...] Y cambió drásticamente ese señor; ese hombre lindo, tierno, cambió. Al principio adoraba a mis hijos, no le importaba que tuviera hijos, no le importaba que viajara. Él me aceptaba con todo. Después decía que mis hijos iban a ser un obstáculo, una carga, algo así” (D26).

La situació en què es troben aquestes dones és d’una vulnerabilitat extrema, ja que no disposen ni tan sols de recursos residencials temporals per a afrontar moments de necessitat, perquè no tenen les eines ni els recursos necessaris per accedir-hi; per exemple, no poden fer front a pagaments electrònics per a reservar una habitació en un hostal. **La condició de migrant esdevé un factor de vulnerabilitat transversal, al marge d’altres aspectes individuals, com el nivell educatiu o experiències vitals estressants.**

“ Ya fui, pregunté y me dijeron que necesitaba un DNI para poder tener una tarjeta bancaria, sí. Entonces no pude pagar online. Entonces, tenía que presentarme y ya me decían “no, ya alguien pagó online, ya tú no puedes, entonces, tienes que buscarte otro hostal”” (D19).

“ Yo creo que al estar fuera de mi país... Porque yo creía que estas cosas le pasaban a otras mujeres, a otro nivel de la sociedad. Yo decía, a una mujer con estudios, a una mujer preparada, nunca le va a pasar estas cosas. Porque en mi casa yo nunca vi... Mi papá nunca fumó, no bebió, yo nunca vi peleas, fui a un colegio privado. Entonces, yo creía que nunca me iba a pasar” (D1).

Per a algunes d’elles, tornar al país d’origen és una opció, però per a altres no ho és. Depèn de diverses qüestions: de la raó que ha motivat el desplaçament; de si tenen fills o filles; de la relació i el vincle amb el territori d’origen, o de si són dones que varen migrar molt petites amb les mares i el seu arrelament és aquí.

“ Que existe el retorno voluntario. Que te pagan el billete y eso. Y a mí el centro me ha propuesto que si no consigo trabajo y tal, si sigo igual, me va a pedir el retorno voluntario. Pero es muy complicado porque yo

allá tengo un piso compartido con mi hermana, que lo está usufructuando mi sobrino. Pero tampoco es cuestión de que, después de 20 años, llegue yo y me dejen el piso” (D20).

Finalment, cal remarcar que les dones migrants s'enfronten a decisions vitals i circumstàncies que les travessen i impedeixen qualsevol **procés** de recuperació o inserció cap a una vida lliure de violències.

“ Y tenía el dinero junto. Pero dije yo “si pago el alquiler del piso, no traigo a mi hijo”” (D43).

“ Cuando llegó mi tía me quitó el pasaporte. “Y este mes me tienes que dar 700. Y este mes me tienes que dar 600. Y este mes me tienes que dar 500”. “Pero ¿cuánto es el pasaje? ¿Cuánto ha costado el pasaje?”. Y aparte de que se llevaba todo el pago, porque yo recibía 1.100 y ella se llevaba 700, imagínate, tenía que mandar para pagar deudas, porque estaba hasta aquí” (D43).

2.5 • LA SALUT, EL CONSUM, I LA PATOLOGIA DUAL

Totes aquestes experiències traumàtiques, com el maltractament i els abusos durant la infància, i la **violència** de gènere i masclista, entre d'altres, tenen un impacte directe i profund en la vida i la **salut mental** de les dones. Així, en la intervenció és fonamental abordar la presència de vulnerabilitats afegides, com ara trastorns de **salut mental**, addiccions, **patologia dual**, problemes greus de salut, discapacitats i la cronificació de l'exclusió.

Un nombre considerable de dones presenta problemàtiques de **salut mental** o simptomatologies relacionades amb aquests trastorns, amb diagnòstic o sense, i poden estar seguint un tractament o no. En totes elles existeix la relació amb la **violència** viscuda i amb el **procés** d'exclusió greu.

“ Muy duro, y además yo siempre he tenido... ¿cómo se llama? Una responsabilidad laboral supergrande; pero es que llegaba al trabajo y me entraba una ansiedad..., Porque tú sí estás en una casa de otra persona, no estás en tu propia casa, donde vienes a descansar, donde puedes hacer tu vida... Es imposible trabajando” (D29).

Es tracta, principalment, d'ansietat extrema, un nivell d'autoestima molt baix i depressió greu; en altres casos hi ha qüestions més complexes, i en un nombre alarmant d'elles, ideacions suïcides, vinculades al fet de no veure una sortida a la seva situació d'exclusió, especialment quan hi ha una certa cronificació. Cal destacar, a més, la solitud no desitjada com a un factor que també afecta de manera significativa la seva **salut mental**.

“ Llego, me ducho, me preparo mi café, me lo llevo a la habitación, mi botella de agua, me acuesto y eso es mi vida todos los días. Ni ceno, ni... [...] Había espabilado un poco, pero he vuelto otra vez. Pero por eso, porque a mí nadie me ha dicho “no te preocupes, que aquí voy a estar”. Entonces, me tuve que apartar de mi hijo, que es lo que más quiero” (D16).

“ Un día tenía tanto dolor; tanto dolor; tanto dolor que yo dije “me voy... Con un colega que vamos a juntarnos y vamos a suicidarnos”. Y yo dije “antes de suicidarme voy a reabrir esta denuncia porque eso no puede quedar así”” (D9).

“ Es que tengo la cabeza de una forma que no retengo nada, porque es la incertidumbre, la inseguridad de cuándo te va a llegar la carta, qué es lo que te van a decir, si te va a dar tiempo de coger el oficio [advocat/advocada per a la defensa]... Entonces, tengo que ir actualizando un poco la cabeza... Pero, no, la verdad es que creo que soy un poco dura yo. He tenido bastantes ganas de suicidarme, por eso estoy con el psicólogo también... Lo que pasa es que no encuentro la forma, porque no me veo colgándome de un pino. A ver, si tuviera una pistola pues sí, rápido, ¿entiendes? Pero aquí sigo” (D36).

“ Me fui un día... quería matarme con el coche. Yo, conduciendo. Quería quitarme la vida. Quería quitarme la vida. Que no podía soportar. No quería que mi familia se enterara de qué me pasa, que mi madre no está bien de salud” (D38).

Cal remarcar, d'acord amb la visió del grup de **professionals**, les diferències pel que fa al diagnòstic de trastorns de **salut mental** entre homes i dones, ja que existeix en elles un patró d'**infradiagnòstic** de manera generalitzada.

“ Culturalment, hi ha diagnòstics o problemes de salut mental que no s'han detectat perquè una dona que té un problema de salut mental es queda a casa seva. Un home potser es detecta més, i una dona es queda com una menor a càrrec de la família, i pot ser que mai hagi estat detectat aquest problema de salut mental. I això és una cosa que ho dic i em sona a antic, però es continua donant. Amagar el problema o ni tan sols donar-li importància” (P34).

La **violència** continuada, juntament amb una situació d'exclusió social severa, no només afecta la **salut mental** de les dones, sinó també la seva **salut física**. Les estratègies que desenvolupen durant la seva trajectòria tenen un impacte notablement negatiu en aquest àmbit. Aquest deteriorament afecta directament la seva capacitat per a treballar, per a trobar un habitatge i per a seguir amb les seves vides; i, de manera clara, afecta també la seva autoestima.

“ Tengo tres miomas. [...] También estoy con una inyección que cada mes tengo que pincharme. Y todo esto también es por culpa de él. ¿Sabes por qué? Él no podía tener una relación normal, como todos los hombres. Tenía que tomar una pastilla y esto a él le molestaba mucho” (D38).

“ Tengo cuatro hernias discales. Una está muy, muy mal, muy, muy jodida, y nada. Primero, ahora voy a estar en rehabilitación, a ver qué tal, pero nada es... No me va a hacer nada la rehabilitación” (D7).

“ Yo voy viendo que va llegando el 10, el 11, el 12, que me toca pagar el alquiler... Uf. Yo empiezo con migraña. Que me duele” (D46).

“ Como que yo llevo una protección de cadera. También sube, baja las escaleras. Una prótesis. No puedo seguir con esto. Llevo ahí solamente tres días. Solo tres días. Lo he pasado muy mal. Solo tres días. Yo tengo que dejarlo y buscar otra cosa” (D39).

“ Yo estaba en el hospital ingresada, porque me encontraba mal. Y cuando volví, habían cambiado la cerradura y todo esto. Madre mía” (D12).

“ Me conseguí un trabajo, pero justo me había hecho un esguince de tobillo. Porque a este señor había que pasarlo de la cama a la silla de ruedas, y era un señor muy alto. Y me hice un esguince de tobillo que se me puso así, con antiinflamatorios se me pasó. Pero justo en ese momento me llamaron de un sitio, que me hacían un precontrato, que es lo que necesito ahora. Y era una persona dependiente total, que había que levantarla y todo, y dije “no voy a poder”. Y fue mi último tren. Así que ahora estoy pendiente de que me salga algo” (D20).

Tot i ser un fenomen conegut, és crucial subratllar l'**impacte físic de la violència**. En moltes de les participants d'aquest estudi, aquest impacte arriba a nivells extrems, amb conseqüències greus i determinants en les seves vides, que augmenten el risc d'acabar en una situació d'exclusió social i residencial severa, especialment quan els agents socials no donen una resposta adequada.

“ Lo que él hizo fue enfermarme poco a poco. Porque no tenía sentido... Yo era deportista. Y yo tenía un cuerpo superbueno. Tenía buenos músculos” (D9).

“ Entonces, lo he pasado mal, la verdad. Eso, psicológicamente, se te queda ahí. Y a ver, tú intentas seguir para adelante, luchar. De no recordar según qué cosas. Pero sigue estando ahí. Pasen años, pasan días, pase lo que pase. Siempre va a estar ahí. [...] Que a mí me dieron cuatro ictus, por maltrato de violencia de género, por mi pareja y por trabajar en la calle. O sea, yo me tuve que ir al mundo de la calle, porque yo no sabía qué hacer” (D14).

“ A mí me lastimó las rodillas, con lo cual a veces no camino bien” (D14).

A causa d'aquest deteriorament, la **medicalització** és un tema molt present. Els problemes físics esdevenen sovint incapacitants, creen dificultats i limitacions importants en la seva vida quotidiana.

“ Los médicos no tienen la mínima idea de lo que es, pero sufro de dolores 24 horas al día... He hecho un montón de exámenes... No encuentran nada; la medicación

tampoco me hace mucho efecto... Sufro bastante de depresión porque no tengo como estar feliz con la situación en la que estoy... Estar aquí para mí es muy difícil” (D9).

“ Se m'està atrofiant el cervell. Tenc com una vellesa prematura. M'estic tractant, vaig a rehabilitació. I clar; em diuen que potser és del que em varen fer” (D10).

“ Me dieron mucha medicación con la baja, medicación muy fuerte, todo fue fuerte para mí. Claro, que una médica te diga que esto es para toda la vida, el abuso es para toda la vida, es fuerte para uno asimilar que tiene que vivir toda la vida con esa cosa, entonces, eso fue fuerte para mí” (D22).

És fonamental parlar aquí també de l'impacte del **consum**. Moltes d'elles, enfront d'aquest estat de salut, recorren a la **medicalització** quan poden; i quan no hi tenen accés, usen altres tipus de substàncies per a palliar el dolor, amb uns riscos associats i amb una possibilitat d'addicció.

“ No me levantaba de la cama. Utilizaba una... Los médicos no me escuchaban para nada. Utilizaba una sustancia que tenía que comprar en el mercado negro. Y era la única que me quitaba el dolor” (D9).

A més, cal recordar que les dones que experimenten problemes derivats del **consum** d'alcohol i altres drogues es troben en una situació de discriminació severa, ja que aquest tipus de problemàtica sovint s'associa al gènere masculí, cosa que les estigmatitza en gran manera. Quan es combinen un diagnòstic de **salut mental** i un trastorn d'addicció, es parla de **patologia dual**. És important recordar que un nombre significatiu de dones sense llar presenta aquest tipus de **patologia dual**, la qual s'ha d'atendre des d'una perspectiva global i integral, tenint en compte les seves característiques específiques i, sobretot, entenent que molt sovint és conseqüència de la **violència** viscuda o de l'exclusió.

“ Hi ha una alta presència de consum i salut mental, i no són perfil de ningú. Aquest és el nostre dia a dia. [...] Precisament, són les dones més vulnerables i se'ls està dient “no, no, no”, contínuament...” (P26).

“ Sí, aquí la salut mental és el que tenim, perquè, a més, quan una persona consumeix i té una trajectòria de consums establerta en el temps... Al final, hi ha una

cosa que es diu patologia dual, que és un mixt amb coses pròpies del consum i de la salut mental, i al centre hi és present...” (P28).

“ Pero me cuesta, porque estoy con una depresión que... lo que me apetece es encerrarme y beber; y dormir... y es lo que me apetece. [...] Yo quería dormir. Dormir. No pensar. Me enganché a benzodiazepinas y al alcohol. Y bueno, cuando había empezado a beber y ya estaba un poco así colocada y tal, empezaba con un cuchillo... Empezaba a hacerme...” (D15).

Les pautes de **consum** actiu, en molts casos, han començat a conseqüència de la **violència** patida, de manera similar als problemes de **salut mental**. El **consum** es converteix en una eina per alleugerir el malestar mental i emocional, com un mecanisme per a escapar de la realitat d'exclusió social severa. El **consum** més habitual detectat és el d'alcohol.

“ Ja no era per l'alcohol, ja no era la força de l'alcohol ni això, perquè jo no bevia per la meva força, jo bevia perquè al que tenia més pànic era a la meva... [...] I vaig començar a beure, perquè així almenys dormia, no tenia aquell pànic, m'adormia amb el ninet, i no feia res més, però vaig començar l'addicció a l'alcohol” (D10).

“ Y bueno, lo que te contaba, empecé a beber. Pero bueno... Vale, bebía, porque el hombre este me estaba destrozando” (D15).

No obstant això, també s'identifica el **consum** per supervivència davant una clara exposició a la **violència**. Parlam que moltes dones que han passat per la situació de carrer, han emprat les substàncies per autoprotecció, bé per a mantenir-se despertes tota la nit i poder-se defensar; però també per adormir-se i no ser conscients de les possibles violències que anticipen que viuran.

“ La majoria de les dones que estan en situació de carrer tenen consum d'alguna substància. I una vegada em deia una noia que dormia en una tenda de campanya: “és que moltes vegades ja no és que estiguis al carrer perquè consumeixes, sinó que estant al carrer no et queda més remei que consumir alguna cosa per oblidar-te d'on estàs”” (P31).

Ens trobam, de nou, amb una problemàtica que actua en **dues direccions**: com a barrera per a la inclusió social, ja que queden excloses de molts recursos formals; i a conseqüència de la seva situació d'exclusió. Cal destacar que algunes de les estratègies per sortir d'aquesta situació d'exclusió, que s'exploraran més endavant, com ara la prostitució, sovint estan vinculades al **consum**.

Per altra banda, el **consum** i la **violència** també es relacionen amb l'agressor, ja que formen part del context de **violència** en la relació. Segons alguns dels relats de les dones, les addiccions i el **consum** han estat presents en els moments més difícils, i en molts casos han desencadenat una sèrie de circumstàncies que les han conduït a l'exclusió i la desprotecció.

“ Él es alcohólico. Bueno, él tiene, como dicen, todos los vicios, porque él también es consumidor de cocaína. [...] Pero él ha estado ingresado también, entre idas y venidas. [...] Me llamaba mucho, no importaba la hora, las 24 horas del día. Me amenazaba, me decía que yo era una puta, que si encontraba a alguien en su casa, en su cama, me iba a quemar y a matar junto con él” (D6).

“ Yo le dije “¿pero no te da vergüenza como vienes todo borracho?”. Claro, me cogió entre los brazos, me zarandeó y me empujó. [...] Se emborrachaba o se drogaba. Y una vez se fue y empezó... [...] Mi chico era chiquitillo, y había ido a la guardería. Y, por lo visto, empezó a golpear la puerta. Esto me lo contó la policía. Empezó a golpear la puerta, y a la vecina de abajo también. Y se saltó por la ventana. Imagínate, yo vivía en el quinto. [...] Se saltó por la ventana para entrar por el balcón” (D8).

2.6 • PRECARIETAT ECONÒMICA I DEPENDÈNCIA

Totes aquestes vulnerabilitats exposades fins ara porten les dones a situacions de precarietat i de disfuncionalitat que poden derivar en possibles cronificacions de les situacions d'exclusió i de dependència cap als serveis públics i el sistema de prestacions, la qual cosa és detectada pels equips **professionals** i relatada per les dones.

S'identifica com els **processos d'institucionalització allargats** el circuit de protecció de menors des d'edats incipients. Els situa en situacions d'exclusió de manera prematura i té un impacte al llarg de la seva vida. Es detecta una certa cronificació de la dependència amb els serveis públics, tant en les històries de vida de les dones com en l'experiència dels i de les **professionals**. Cal no oblidar la importància que pot tenir la **violència** infantil en les experiències vitals futures i en les dificultats en la mobilitat social.

“ Porque mi madre le quitaron a alguna de mis hermanas y hermanos. Se los iban quitando. Mi padre era un borracho, un hijo de puta. Entonces, yo fui a Menores” (D35).

Per altra banda, les entrevistes revelen que **les ajudes públiques** (de rendes mínimes, per a dones víctimes

de **violència** masclista, subsidis, entre d'altres) són insuficients per paliar les problemàtiques a què intenten posar solució en un territori com el balear. Així, és possible que **les ajudes públiques** signifiquin una empenta important per abordar la vulnerabilitat de les persones en matèria d'habitatge, exclusió social i **violència** en altres comunitats autònomes, però no a les Balears on, tant habitatge com treball, estan marcats per la precarietat.

“ Hem de tenir en compte el preu del mercat d'habitatge aquí a les Balears. Vull dir, l'ingrés mínim vital és de 400 i busques, i per a una habitació ja t'ho demanen...” (P21).

“ Per exemple, l'única ajuda que hi ha per violència de gènere, la Renda Activa d'Inserció, es paga durant onze mesos. La quantitat que donen, en un altre territori pot ser que et serveixi per a pagar un apartament o un estudi; però aquí, res, no serveix ni per a la meitat” (P1).

A més, moltes de les dones parlen de les dificultats per aconseguir les ajudes, les quals, tot i ser unes prestacions per a situacions d'urgència, tarden molt a tramitar-se, o bé no arriben mai. La RESOGA, la RAI i l'IMV són les ajudes més esmentades per les entrevistades.

“ Yo pasé la solicitud de la RESOGA. Pero... [...] preguntamos al Ayuntamiento y dicen que ellos no tienen nada que ver con eso. Preguntamos a Servicios Sociales y que tampoco tienen nada que ver con eso” (D46).

“ No puedo decir que me han dado una ayuda, porque no la he tenido. Piden muchas cosas y cuando uno la lleva, ya uno está trabajando o está haciendo algo. Y yo ya no vuelvo a molestar por allá. Yo soy de esas. Que si yo ya estoy trabajando, yo no vuelvo a joder. Me llegó la ayuda de maltrato, porque eso también me la denegaron, siempre me la denegaban. Y me vino a llegar ya a lo último. Y esa semana siguiente comencé a trabajar. Y de ahí ya me la quitaron” (D34).

Una altra queixa comuna davant aquestes prestacions té a veure amb els condicionants necessaris que actúen com a barrera i impedeixen que arribin a persones que les necessiten. Per exemple, en els casos de **violència** de gènere, és necessari acreditar la condició de víctima mitjançant informes, o una sentència ferma, entre d'altres.

Més enllà de les ajudes **econòmiques**, fruit d'un mercat laboral bolcat en el turisme, travessat per la temporalitat, la inestabilitat i la discontinuïtat, les **pensions** de les persones avui jubilades són, en moltes ocasions, molt baixes i clarament insuficients per a fer front a les despeses en matèria d'habitatge (a banda del cost tan elevat de la vida). A més, cal tenir en compte que molta de la feina que s'aconsegueix és temporal, la qual cosa significa que en un temps curt torna a ser necessari la sol·licitud de prestacions. El més destacable, en aquest sentit, és que, tal com expressen els equips **professionals**, sovint fins i tot amb una pensió que podria entendre's com dintre de la normalitat, moltes persones es plantegen sortir de les Illes perquè els costos de viure-hi és marcadament elevat, especialment a l'illa d'Eivissa.

“ Són persones que han treballat tota la vida, però, per circumstàncies, no tenen recursos i han perdut el pis. Llavors, han començat amb nosaltres. [...] Tenim tres o quatre casos que no tenen cap mena de problema, però econòmicament no poden permetre's una habitació. O tenen una pensió molt baixa i no els arriba... Aquí a Eivissa és impossible” (P38).

Un col·lectiu que sovint queda oblidat és el de les **dones grans**, moltes de les quals es troben en situacions de gran vulnerabilitat econòmica. Això es deu, en gran part, a la manca de cotització, causada pel desigual accés al mercat laboral entre homes i dones, que dona lloc a prestacions (contributives i no contributives) més baixes. La cotització insuficient per a accedir a una prestació contributiva i el fet d'haver tingut contractes fixos discontinus són factors que expliquen l'elevada proporció de dones que reben subsidis.

“ La gent gran és una altra història, també. Una dona gran que no hagi treballat mai o gairebé mai, que no tingui res cotitzat i que viui de lloguer amb la seva parella i es vol separar; a veure com ho fa i a on va. Perquè si els fills l'acullen, sí; però si no... No pot cercar feina. Pensions compensatòries o pensions no contributives sempre són molt baixetes. Són això, uns 400 euros. On vas amb 400 euros? [...] La majoria de les dones que jo he conegut no tenen necessitat d'estar en una residència. No te n'aniràs a una residència si tens un problema de violència de gènere i no tens necessitat d'estar aquí” (P1).

Altres situacions de vulnerabilitat addicionals, com ara la discapacitat, la dependència o el fet d'haver passat pel sistema penitenciari, també han de ser considerades per a comprendre la realitat del col·lectiu. Moltes d'aquestes vulnerabilitats, sumades a la manca d'habitatge, no reben un abordatge integral, i els recursos existents sovint no ofereixen una resposta interseccional a les necessitats. Això fa que les dones en situació d'exclusió residencial i sensellarisme, especialment les que tenen necessitats complexes afegides, es trobin en una situació de més fragilitat i risc.

Estratègies de supervivència

Davant la situació, d'una banda, de **violència** de gènere i masclista i, d'altra banda, de sensellarisme i exclusió residencial, les dones despleguen una sèrie d'estratègies, algunes de les quals són **de caràcter formal i, d'altres, informal**. És a dir, recorren a la xarxa d'entitats i recursos que proveeixen les administracions públiques, el tercer sector i la societat civil; però també a la xarxa pròpia, per petita i feble que pugui ser, i a les eines individuals per a posar en marxa tota classe de mecanismes que tenen al seu abast. Cal subratllar que quan les dones arriben als circuits d'atenció, presenten un estat de **salut física** i mental, sovint, deteriorat, i els processos pels quals passen són més llargs i complexos que els dels homes, de manera generalitzada.

“ Sí, no sé com ho fan. És increïble, però es van cercant la vida, feines de neteja, de cuidar persones grans, persones dependents... I van gratant, van gratant i es van guanyant la vida” (P41).

3 RECURSOS FORMALS

Els recursos formals es poden agrupar en diverses categories. En primer lloc, hi ha els serveis específics per a abordar la **violència** de gènere i masclista, com ara els centres d'acollida per a dones víctimes i els serveis d'atenció psicològica i social. En segon lloc, els recursos residencials, que inclouen centres d'acollida i altres programes d'intervenció per a persones sense llar. En tercer lloc, els recursos assistencials proporcionats per

entitats del tercer sector, que ofereixen suport i acompanyament a les dones en situació de vulnerabilitat. Finalment, tant en situacions de sensellarisme com, de manera més notable, en casos de **violència** masclista, es compta amb la intervenció dels cossos de seguretat i del sistema **judicial**. Per a cadascun d'aquests recursos, es presenten punts positius i limitacions que les persones entrevistades han identificat.

3.1 • SERVEIS D'ATENCIÓ A LA VIOLÈNCIA MASCLISTA

Amb l'acreditació de la situació de **violència** masclista es reconeixen una sèrie de drets a les dones víctimes: dret a la informació; a l'assistència social integral; a l'assistència jurídica gratuïta; drets laborals i per a la inserció, i drets econòmics, entre d'altres (Delegación del Gobierno contra la Violencia de Género, 2022). Generalment, aquesta situació s'acredita mitjançant una sentència condemnatòria per un delictes de **violència** de gènere, una ordre de protecció o qualsevol altra resolució **judicial** que acordi una mesura cautelar a favor de la víctima, com també per l'informe del ministeri fiscal que indiqui l'existència de **violència** de gènere. A més, els serveis socials, els serveis especialitzats i els d'acollida a víctimes tenen també la possibilitat d'acreditar la situació de **violència** masclista mitjançant un informe propi (Delegación del Gobierno contra la Violencia de Género, 2022, p. 6).

L'anàlisi de les entrevistes revela que moltes dones desconeixen les ajudes disponibles, tant en matèria d'habitatge com en altres àmbits, destinades a víctimes

de **violència** masclista o de gènere. Aquestes ajudes inclouen la Renda Activa d'Inserció (RAI), l'ingrés mínim vital (IMV), les preferències en l'accés a habitatge protegit i als diversos recursos residencials i d'atenció. Això indica una **falta de difusió efectiva de la informació**, que hauria de ser accessible i comprensible per a les dones afectades. A conseqüència d'això, un nombre significatiu de dones no accedeix als recursos i serveis disponibles.

“ Me comentaron algo, pero... Es que yo no sé si es porque yo estoy casada, que no puedo acceder. La verdad es que estoy superdesinformada sobre esto. [...] Una cosa es que te comenten y otra cosa es que te digan “llama aquí y pide cita”” (D4).

“ No, yo pensaba que no tenía opciones porque aquí... [...] Yo tenía opciones de aguantar hasta ver qué pasa, ¿sabes? Porque no sabía nada de esto. Ni idea, no tenía ni idea. Solo sabía que la Dona [recurs] tenía psicólogos y demás y hasta ahí” (D32).

És imprescindible tenir en compte que, sovint, les dones arriben als serveis esgotades després d'haver intentat accedir a serveis sense obtenir les respostes esperades. Aquesta situació en dificulta la recuperació.

“ Mira, tú no te puedes imaginar todas las puertas que yo he tocado” (D6).

“ Nunca, nunca. Por eso te digo que nunca me han dicho... Estuve, no mucho, con una psicóloga, pero nada, poco, nada. Nada. [...] Yo he sido maltratada, me han pegado en la calle con un niño. No he tenido esa familia, ese apoyo, esa mano en el hombro. No, sola, sola. He estado, y estoy sola” (D16).

És destacable que moltes de les entrevistades han arribat a recursos que han acabat abandonant tard o d'hora. Cal tenir en compte que molts cops es tracta de processos complicats i travessats pel dolor i el trauma, i a vegades amb ritmes, eines i formes de treballar que no encaixen del tot amb el que les dones esperen o tenen capacitat de fer en aquell moment.

“ Me ha costado mucho ir a las reuniones [dels recursos d'atenció], porque cada vez que iba, venga a llorar y venga a llorar... Y tenía que salir porque me faltaba el aire, me ahogaba” (D4).

“ Comenzábamos a veces diecisiete, veinte, veintidós, y sí que terminábamos pocas [dones]. Hay muchas a las que les cuesta hablar. Yo, al principio, no hablaba, yo escuchaba. Yo para sentarme a hablar con cualquier compañero del trabajo... Pasó como un año” (D1).

L'ajuda psicològica és essencial i diversos testimoniatges subratllen la seva importància en la gestió dels trastorns psicològics derivats de la **violència**. La teràpia psicològica no només proporciona eines per a afrontar el trauma, sinó que també ajuda a reconèixer la pròpia força i a veure la recerca d'ajuda com un acte de valentia, no de debilitat.

L'ACCÉS ALS RECURSOS ESPECIALITZATS ÉS, PER TANT, CLAU EN LA RECUPERACIÓ I L'EMPODERAMENT DE LES DONES AFECTADES PER VIOLÈNCIA MASCLISTA.

“ Pero sí, eres una víctima, porque tienes unos trastornos o unos problemas psicológicos de por vida” (D32).

“ Ser muy fuerte. Me he hecho fuerte, te lo juro. Antes estaba un poco histérica siempre por todas las cosas que me habían pasado. Pero ahora con la ayuda del psicólogo y todo el rollo ya... [...] Joder. Se nota” (D23).

A més, com hem vist, accedir als recursos d'atenció a la **violència** masclista i de gènere pot transformar la percepció entorn d'aquesta, i ampliar la comprensió de la **violència** més enllà dels cops i crits: una qüestió que, tot i que es va trencant amb el temps i amb una incidència clau per part dels moviments feministes, encara perdura en l'imaginari social entorn de la **violència**.

“ Y después te meten en un circuito para que tú conozcas la diferencia entre maltrato y... Y hacían reuniones grupales con otras mujeres, y, bueno, te van explicando un poco para que tú vayas... [...] Hay cosas que no las ves, hasta que te obligan a verlas” (D4).

“ Yo conocí a muchísimas mujeres en los talleres, a muchísimas. Me empoderaban, pero me daban muchísimo dolor. [...] Sí, me apetecía ir, porque también conocí y pude ver la pirámide de cómo va, y cómo son y cómo se expresan, y hoy me sirve para, por decirte, en un mensaje en redes sociales yo ya sé cómo lo escribieron y ya sé lo que hay detrás del mensaje. Porque, te repito: las alarmas se activaron todas” (D1).

“ Nosotros habíamos ido a hacer un curso de auto-defensa. [...] Y eso me hizo abrir un poco los ojos, porque las mujeres, muchas mujeres... Yo las comprendo; mujeres que somos maltratadas y le quitamos hierro al asunto. Pero ahí, en estos talleres, te abren un poco y te dan fortaleza” (D6).

L'accés als recursos, no obstant això, presenten certes dificultats. Moltes de les entrevistades expressen sovint haver botat d'un servei a un altre, on han hagut d'explicar una altra vegada la seva història i les han revictimitzat constantment; han hagut de presentar infinitud de documents acreditatius de situacions específiques; han estat ateses i valorades per una quantitat de **professionals**, considerats, per a elles, com a massa gran; o també, entre d'altres, han hagut de complir una sèrie de normes gens adaptades a les seves necessitats o que han limitat les seves pròpies capacitats en la presa de decisions. Aquests aspectes generen una desconfiança immensa cap a les institucions.

“ Me toca ir casi todos los días [a l’entitat que l’atén]. [...] Un día tengo cita con la psicóloga; otro día, con la trabajadora social; otro día, educadora; otro día, integradora; otro día, charlas... O sea, casi todos los días tengo que ir a recoger cosas de uso personal, a llevar tiquetes, a recoger el dinero... O sea, todos los días” (D5).

En la mateixa línia —juntament amb els programes d’inserció laboral per a dones víctimes (com el de SOIB Dona) que ajuden a empènyer-les cap a l’autonomia i la independència econòmica—, els **recursos residencials per a dones víctimes de violència** solen ser vistos, per les entrevistades, com a quelcom desitjat. De fet, es generen expectatives entorn d’aquests recursos que no sempre es compleixen; però també bones vivències, especialment pel fet de poder estar amb els seus fills i filles, si són mares, i compartir un espai que perceben com a segur amb altres dones amb les quals comparteixen històries i vivències. Cal no oblidar que no hi ha uniformitat en la manera en què les dones entrevistades han estat informades i ajudades; per tant, també es recull una diversitat d’experiències. En termes generals, un gran volum, tot i expressar demandes de millora vers les cases d’acollida, les qualifiquen positivament.

“ Después de la violación me trasladaron allí cinco días, yo estaba de maravilla allí. [...] Yo le dije a la monitora “no me saquéis, déjame aquí, quiero quedarme”. [...] Yo pediría un centro de mujer, porque me sentiría más segura. Allí yo me sentía a gusto. Tenía mi habitación, yo solita; me duchaba; me daban gel; me daban comida; me preparaba yo la comida; era independiente. Y hablaba con otras madres, dialogaba. Hablaba con otros niños... Que eso es lo bueno que hay en un centro de mujer; que dialogas con otras madres que están en la misma situación” (D12).

“ Molt bé, jo és que... em vaig voler quedar allà. Em sentia bé, em sentia a gust” (D10).

“ Sí. Porque también tienes tu habitación, ¿sabes? Monitoras maravillosas. Y te dan un ejemplo, ¿sabes? Porque cuando has sufrido un maltrato...” (D13).

En contraposició, és important destacar que, durant les entrevistes, s’ha evidenciat que moltes dones en situació d’exclusió que han estat víctimes de **violència masclista** no acaben a una casa o un pis d’acollida es-

pecífica per a víctimes. Una de les **reticències** a anar-hi s’explica, precisament, per la incomoditat de conuiu amb altres persones que es troben en la mateixa situació, fet que demostra la diversitat de necessitats i moments diferents en el **procés** de recuperació. A més, de vegades no hi ha places disponibles, i s’han de prioritzar les necessitats més apressants, cosa que dificulta encara més acollir-les i donar-los suport.

“ Me ofrecieron ir a una casa de acogida, donde había otras mujeres también con los mismos problemas, pero yo no quise. [...] No. Pero aparte yo decía “otras mujeres con estos problemas, y con niños...”. Que no, no, no quise saber nada” (D1).

“ Aquí está todo lleno. Está todo lleno. Es muy difícil. Está todo lleno. Entonces, hay gente que tiene más necesidad que yo, que tiene niños. Y no van a dejar a la madre con dos o tres niños para darme la plaza a mí. Yo quiero una ayuda fuerte que me ayude a conseguir un piso” (D37).

A més, els **tràmits necessaris i els procediments burocràtics**, com ara la presentació de documentació i de les denúncies, sovint són lents i complicats, la qual cosa pot retardar l’accés als recursos i serveis, i agreujar la situació de les dones que necessiten ajuda urgentment. En aquestes dificultats se suma el repte de compaginar la feina amb la cura dels fills i filles, ja que no es permet l’entrada de cuidadores als pisos pont, per exemple. Això limita les possibilitats de les dones de trobar un equilibri entre la vida laboral i la familiar.

“ Estábamos quince personas con niños. Y cada uno tenía un caso que es... Muchas sin papeles, con niños, esperando documentación, porque de aquí tiene que ir a Palma, de Palma a Madrid, y son muchos trámites, y tienes que pagar, y tienes que ir para aquí, tienes que ir para allá” (D32).

“ Y encima que, por ejemplo, si yo voy a buscar una persona de afuera, que me recoja el niño, o que lo cuida un rato, no puede venir aquí [pis de l’entitat] ¿sabes? Aunque yo esté aquí, yo voy a estar trabajando. Pero... O la persona tiene que llevarlo a su casa, o pasear por la calle. ¿Pero dos horas en pleno verano? Con este calor y todo. ¿Quién va a pasear? Es absurdo” (D33).

Amb tot, aquest tipus de recurs no està lliure de limitacions per al dia a dia de les dones. Moltes d'elles comuniquen una clara **pèrdua de diverses llibertats**. En primer lloc, es limita el **consum** de tota classe (oci, alimentació); així com la mobilitat (entrada i sortida), amb dues intencions clares: protecció davant l'agressor i un pla d'estalvi econòmic de cara a la sortida en un futur. Aquestes condicions tenen un impacte clar, tant en les dones com en els seus fills i filles. Alhora, algunes han manifestat la dificultat que suposa passar de tenir espais propis —com ara la cuina—, a no tenir-ne; o bé haver de menjar el que se'ls ofereix ja fet. Cal afegir, també, que algunes d'elles ha sentit, a vegades, que els seus drets sexuals i reproductius s'han vist limitats als centres.

“*La comida en una casa de acogida es muy diferente a lo que uno está acostumbrado a hacer en su casa. Entonces no quería... Mi mamá y la niña no probaban bocado. No me dejaban trabajar, no me dejaban salir a trabajar, que me tenía que quedar escondida por el peligro; mi hija no podía ir a estudiar, o sea, a mí... Yo me metí como a una cárcel. [...] O sea, yo si salgo con mi hija, tengo que traerla antes de las diez y media, por tardar, once y media. [...] Por otro lado, eso es otra cosa que a mí se me ha dado superfuerte, porque yo ganaba muy bien, y yo podía hacer lo que me diera la gana con mi dinero*” (D5).

“*Y yo, por eso, estoy en una situación ahora mismo, que tengo que dar explicaciones hasta si voy al cine. [...] Es que yo no puedo limitar a mi hijo, que me diga “mamá, quiero ir a comer porque mis amigos se van a juntar”. Y que yo le diga “hijo, tú no puedes ir porque nosotros estamos aquí”*” (D6).

Al mateix temps, les entrevistes inclouen reflexions sobre les diferències entre el maltractador i elles, i destaquen que les dones que han estat víctimes afronten un canvi profund en les seves vides, marcat per un aïllament i una significativa restricció de la llibertat. En contrast, perceben que per a l'agressor la situació sembla més favorable.

“*Otro resentimiento mío es por qué yo estoy como en una cárcel, y por qué él está libre, sigue en su trabajo, sigue en su vida. [...] El que necesita ayuda psicológica es él, porque es que él fue el maltratador, él debería ser*” (D5).

“*Y eso también es muy frustrante, porque tienes que tener psicóloga. Porque vives en estos sitios... [...] Lo que no veo normal es que la persona que te ha hecho daño esté afuera, haciendo su vida. Que haga de su vida lo que quiera. Pero es que tú estás como en una cárcel. Cuando esa persona está haciendo y deshaciendo lo que quiere. Y cuando tú te quedaste en la calle, cuando esa persona es la que te hizo daño. [...] Eso es lo que te da rabia*” (D32).

La **por al futur** és una preocupació comuna entre les dones que es troben en tota mena de recursos. Cal tenir en compte que, més enllà de la protecció contra l'agressor i l'acompanyament que ofereix una casa d'acollida, les dones hi arriben perquè sovint no tenen cap altra alternativa residencial: manca de xarxa de suport, dificultat per a accedir al mercat d'habitatge, i problemes d'inserció laboral, entre d'altres. Per això, no tenen cap garantia de tenir un sostre quan finalitzi el temps màxim d'acollida, cosa que les exposa a la possibilitat de tornar a cohabitar amb l'agressor.

“*Dentro de 18 meses me van a sacar... “Ya te tienes que ir”. Y tengo que volver a lo mismo. ¿Qué me están dando, la comida? A mí eso no me importa. A mí eso no me resuelve mi vida. Eso a mí no me resuelve la vida. ¿Que yo ahorre un poquito? Tampoco me resuelve. Y que tú puedes tener aquí ahorrado 15.000 euros. Tú puedes tener ahorrado y eso a ti no te resuelve conseguir un piso. Eso a mí no me resuelve*” (D6).

“*Muchas de las que estamos en la casa acogida... Una escucha muchas historias y muchas de las que están allí terminan volviendo con el agresor; porque no aguantan este encierro*” (D5).

Val a destacar que el suport per part de l'equip professional és fonamental per a les dones que passen per aquests serveis residencials específics. No obstant això, després de molts anys dins d'aquest circuit d'atenció, pot sorgir una certa dependència cap als serveis i recursos perquè, molt sovint, signifiquen una ajuda real per primer cop en molt de temps en les seves vides. Aquesta situació genera vincles realment estrets entre les persones, més enllà del **procés** terapèutic. Cal, doncs, valorar la tasca duta a terme en l'atenció, generalment, viscuda de manera molt satisfactòria per part de les dones.

“ Desde el centro me han ayudado mucho, mucho, mucho, de verdad que no sé cómo puedo agradecer a todos los monitores, que siempre me han apoyado, han hablado conmigo, cuando paso por el piso, y llamo para tomar un café; me gusta estar con ellos y decirles “gracias”, también, eso me da alegría, que digo “bueno, alguien del universo me quiere y me ha ayudado”” (D38).

“ Incluso después de haberme ido, las llamo, me contestan al teléfono, me aconsejan, me dicen qué puedo hacer; cómo puedo hacerlo y tal, y sí, la verdad es que al final llegué a pensar que sí, que son mi familia, mi segunda familia” (D18).

3.2 • CENTRES D'ACOLLIDA RESIDENCIAL DE LA XARXA D'ATENCIÓ A L'EXCLUSIÓ

Una altra tipologia d'acollida residencial són els centres o albergs destinats a persones en situació de sense-llarisme, on han habitat moltes de les entrevistades. L'equip professional observa que, com que les dones triguen més a accedir als centres, ja que utilitzen recursos i estratègies per a evitar el carrer i els serveis, hi arriben en pitjor estat de salut que els homes, tant de manera física, com emocional i psicològica. Així, les dones arriben amb situacions d'exclusió més cronificades i amb més vulnerabilitats.

“ Estar en un centre afecta més la dona i la posa en una situació de vulnerabilitat... És a dir, sempre serà més vulnerable la dona” (P21).

Així, abans d'accedir al recurs, algunes dones eviten entrar-hi a causa de les seves **reticències** prèvies, especialment pel que fa als centres de baixa exigència.

“ Y yo decía “antes en la calle que estar aquí” [al centre d'acollida]. Porque tú te acercas aquí a la puerta, y a según qué hora empieza a llegar cada cosa... Que es un espectáculo. [...] Que hay gente buena, sin droga, pero espérate, yo aún no les he visto sin...” (D13).

“ Y me dicen “no, es el único centro donde hay plaza y es de alcohólicos y drogadictos”. Las lágrimas se me salieron. Yo dije “bueno, esto es un desafío, para allá me voy”” (D30).

A més, comparteixen habitació amb moltes altres dones, un fet que a vegades dificulta una bona convivència i qualitat del son.

“ Dieciocho mujeres en una habitación. A veces había quince, otra vez dieciocho, otra vez... Según” (D16).

“ [les habitacions són] De seis personas. Todas mujeres, sí; demasiado difícil también. Hoy dormí horrible, es muy difícil dormir bien, muy difícil” (D9).

“ Yo con mis compañeras de habitación casi ni me hablaba. O sea, yo me levantaba y oía chillidos y ponían la música. Y yo digo “¿cómo se pueden levantar?”. Porque yo no me despierto enseguida. Necesito ir poco a poco, ¿sabes? Y yo veía que se levantaban, se ponían a gritar; a hablar. Y yo esperaba a que se fuera todo el mundo. O sea, todas, para yo vestirme” (D15).

Una altra queixa comuna entre les entrevistades vers els centres residencials, que també guarda relació amb el compliment de les normes, és l'horari estricte i la necessitat de deixar l'habitació durant tot el dia i només tornar-hi al vespre. Aquesta situació pot resultar especialment difícil per a les dones de més edat o amb problemes de salut, ja que es veuen obligades a dur les seves pertinences durant tot el dia per por de patir robatoris. A més, moltes d'elles experimenten un xoc pel fet de percebre molt control, i senten que tenen menys autonomia que en altres etapes de la seva vida. Algunes també destaquen com el dia a dia les supera pel fet de no tenir activitats ni tasques a fer.

“ Siete y media, déjate de bromas, todos los días. Una persona como yo [dona de més de 60 anys], ¿me tengo que levantar a las seis y media? Que me viste como camino... Te tienes que bañar, cambiar. Yo me estoy levantando a las seis y media, siete menos cuarto, todos los días. Todos los santos días” (D11).

“ Ya salías por la mañana con una mochila, con otra colgada, con un bolso... Que lo que te dejabas, te lo qui-

taban. Entonces yo decía “por cuatro cosas que tengo, encima me las van a quitar”” (D16).

“ Bueno, las normas me cansan un poco. [...] Porque hay días que dices “tío, que tengo más de treinta años y siento más control que cuando tenía a mi madre”. Y eso me toca un poco las narices a veces. Pero bueno, luego intento ver la parte positiva y... Intento ver el vaso medio lleno” (D23).

Hi ha rutines que poden ser complicades de dur a terme a un centre residencial, per no poder disposar de l'espai personal de la mateixa manera que a una llar pròpia, especialment en el cas de patir una malaltia i haver de necessitar certes cures, però també referent a certes pràctiques d'autocura.

“ Que es pensaven a l'hospital que jo tenia ca meva. Jo no tenc ca meva... No tenia res més que aquí... I, efectivament, se'm va infectar. [...] Clar, aquí no em podia fer les cures com déu mana” (D10).

“ Y me dijeron lo mismo: “tienes que hacer estiramientos”. Pero, ¿dónde? ¿Aquí, enfrente de todos, con mi culo por arriba? Si tú estiras, estiras de verdad... No quiero que alguien me esté mirando... Porque hay días que estoy muy mal” (D9).

“ No soy dueña de hacerme una limpieza de cutis, de hacerme las uñas. Nunca tuve estas uñas. Nunca. Y ahora que las tengo... [...] Quiero mi espacio, por favor” (D11).

Tot depèn del centre, però generalment la **quantitat de dones que hi viuen és menor** que la d'homes, és a dir, es dona una clara masculinització de l'espai. Això pot estar relacionat amb una problemàtica que es manifesta a totes les entrevistes a dones: la **continuïtat de les relacions i dels contextos de violència** dins aquests recursos, així com la percepció que no conformen espais segurs.

“ Lo mismo pueden agredirte en la calle como aquí. Y aquí, si esto no se frena, yo no sé qué va a pasar. [...] Ya he pasado por mucho. ¿Ahora qué me falta? Que sigan jugando conmigo. Que sigan insultándome a mí” (D12).

Aquesta **violència**, tot i que també es presenta per part de dones, sol tenir forma de **violència masculista**, i es

produeix per part dels homes amb qui comparteixen el recurs, a més de per part d'exparelles. De manera clara i evident, aquest escenari resulta contraproductiu per a la recuperació de les dones que han patit violències masculistes durant la vida i carreguen una sèrie de vivències i traumes.

“ Me producen mucha ansiedad, pánico, me hacen temblar [...] los hombres. A mí no me tiran piropos, son barbaridades. A mí me han llegado a decir “te doy la vuelta y te comía todo”, “20 euros si me lo dejas ver”” (D13).

“ No me siento bien. Y a veces escucho como me llaman en la escalera, porque fumo un cigarro, “zorra, puta”” (D12).

“ Me encontré aquí, me pilló en la calle y me pegó dos veces... [...] Cuando reaccioné, dije... “¿dónde estoy?”. Entonces, claro, me vine abajo. Dije “¿dónde me habéis metido a mí? Yo no quiero estar aquí”. [...] Y ahí metieron mano y me llevaron a un piso compartido” (D16).

Val a dir en aquest punt que la majoria de les dones que arriben a algun d'aquests centres han passat per una situació de sense sostre, **habitatge insegur** o habitatge inadequat (a vegades, totes tres). Per tant, algunes d'elles comparen la situació actual amb l'anterior i se senten **agraïdes per l'acolliment i l'atenció** rebuda.

“ Me da igual. Es que ya me da igual. Mientras que me des una cama y un sitio para dormir y pueda estar tranquilamente aquí, bueno. Mientras que no me echéis a la calle otra vez, pasando otra vez penurias en la calle —y hay mucha gente mala en la calle—, mucho mejor” (D12).

“ Jo estic molt agraïda, perquè en un moment donat em varen donar el llit. M'agrada perquè veig la muntanya. M'agrada, però l'ambient no” (D10).

“ Bueno, la verdad que superó mis expectativas, porque yo pensé que era mucho peor. [...] Bueno, la convivencia es como toda convivencia, es difícil, pero en el centro, en general, recibo un buen trato. Ellas están pendientes de nosotros; las chicas, las monitoras... puedes hablar con ellas de lo que quieras. [...] En lo referente al momento que estoy viviendo, puedo hablarlo con ellas y la verdad que es satisfactorio” (D20).

“ Porque eso a mí me pasó también, cuando llegué aquí cada vez iba más cuesta abajo, más cuesta abajo y llegó un punto que dije “ya para qué intentar salir”. Hasta que llegó un punto que se lo conté a las educadoras, ellas lógicamente me apoyaron, me ayudaron a buscar soluciones y mira, poco a poco estoy remontando, pero ha costado lo suyo también” (D18).

Algunes dones expliquen que surten dels centres per entrar a alguns dels **programes d'habitatge compartit**. D'acord amb el relat de les dones, el salt d'un centre a un programa d'aquest tipus comporta una sèrie de canvis positius molt importants a les seves vides: més espai, més intimitat i més llibertat. Aquest canvi es viu amb molta il·lusió, felicitat i esperança.

“ El monitor me lleva a una habitación del fondo. Es la más grande con baño. [...] Y yo, claro, yo que entro y me quedo mirando y digo “¿está en mi habitación?” [...] Y claro, la persiana estaba subida. Unas vistas impresionantes. Yo decía “no puede ser”. [...] Y bien, supercontenta [...] Cuando llegué al piso ya no tenía horarios de salida, ni de entrada, ni de comida, ni de la ducha...” (D16).

A més, les dones destaquen que aquests programes els ofereixen un seguiment més personalitzat, en què el suport dels **professionals** esdevé un factor clau, tant per a la millora com per a la motivació per a avançar.

“ O sea, tengo mi técnico. Cuando te dan la casa te asignan una persona, que es la que te lleva, te va asesorando, te va ayudando, te va diciendo “haz esto”” (D15).

“ Sí, no puedes estar mucho tiempo, pero te ayudan mucho. Ellos te dan... te meten en el trampolín. Ahora, tú te tiras si quieres. Yo me quise tirar. Tirarse del trampolín, es decir “voy a por todas”. Yo quiero conseguir lo que quiero. Yo quiero a mi hijo. Yo quiero mi vida. Yo quiero la estabilidad que tenía antes. Que lo he perdido todo” (D16).

En relació amb la **maternitat**, tot i que el fet de viure a un pis compartit no dona peu a aconseguir de nou la **custòdia** dels fills i filles que estiguin en tutela, sí que permet visites de tant en tant a la casa.

“ Solo tengo nada más que sábado y domingo [per estar amb el fill], pero no puede comer con los compañe-

ros, solo puede comer conmigo, desayunar conmigo. Lo cojo el sábado a las diez y lo dejo el domingo a las nueve” (D16).

Amb tot, igual que passa amb els centres d'acollida per a víctimes, elles són conscients que és un acolliment temporal, un fet que causa molta **por per la incertesa cap al futur**. A més, moltes d'elles han passat per múltiples centres en diferents illes, cosa que n'evidencia una cronificació de la situació i una mobilitat constant.

“ Y, claro, justamente, fue la ola de frío. Y me llevaron al centro residencial. Y entonces, allí, pues... Yo estaba cagada. Digo “yo no sé dónde ir. Cuando salga de aquí, ¿qué voy a hacer? ¿Dónde voy a ir?”. Y ellos me lo notaban, que estaba supernerviosa y tal. Y nada, me llamaron. “Te vas a quedar aquí para que no te quedes en la calle”” (D15).

Mén enllà dels sistemes d'acollida residencial, com els centres o els pisos d'emancipació, un altre recurs formal de tipus residencial molt esmentat, però poc utilitzat per falta de places, és l'habitatge públic de protecció. La majoria de les dones comenten haver-ho intentat, amb dificultats a causa de la burocràcia, sovint esperant molt de temps, i sense cap resultat en el moment de l'entrevista. Malauradament, és comuna, com s'apuntava, la cronificació de la situació als centres, ja que encara manca més desenvolupament de programes d'habitatge alternatius als centres de les Balears.

“ Y la vivienda también, aquí no hay vivienda de protección oficial, hay muy pocos, porque también nos hemos apuntado ahí, ¿sabes? Viendo todas las posibilidades que podemos” (D30).

“ Es vivir que no sabes qué va a pasar; no te va a llegar la cartita, ¿sabes? Pero claro, por supuesto, la vivienda es una cosa que si me saliera algo en el IBAVI sería ya... porque ahí podría dejar el perrito en casa, podría irme a trabajar; ¿entiendes? Cuando me vaya a vivir a una tienda de campaña, me tengo que llevar el perro conmigo a todas partes, ¿entiendes? [...] Lo que pasa es que me piden un montón de papeles, y bueno, tampoco sé si podría pagarlo en algún momento” (D36).

3.3 • SERVEIS D'ATENCIÓ A L'EXCLUSIÓ I LA VULNERABILITAT SOCIAL

A banda dels serveis d'atenció per a dones víctimes de **violència** masclista i per a les que estan en situació de sensellarisme, les **entitats d'atenció a l'exclusió i la vulnerabilitat social** posen a l'abast de les dones diferents recursos assistencials per a cobrir les seves necessitats, des d'ajudes **econòmiques** (beques menjador, ajudes al lloguer, targeta o bons per comprar aliments) fins a suport psicoterapèutic i, fins i tot, d'acompanyament en el **procés** de denúncia per **violència**. El **tercer sector**, i això és clau, **identifica, a través de la intervenció social, situacions d'exclusió residencial i també situacions de violència que moltes vegades les dones no expressen**.

“ Y en esta entidad yo preguntaba “¿Me ayudas para hacer otra denuncia? No tengo la mínima idea cómo hacer. Estoy muy mal”. Me ayudaron mucho psicológicamente y me acogieron bien” (D9).

“ Me apoyaron y me acompañaron en todo el procedimiento, que yo no estuve fuerte en ese momento. Ellas estaban detrás de mí todo el tiempo. [...] Después del problema de violencia de género, teníamos que buscar, para el niño, un apoyo psicológico también. Para mí, buscábamos unos bonos que eran para retirar alimentos. [...] Me ayudaban las asistentes sociales porque dinero, no tenía. Y para el alquiler también, porque era caótico y no tenía a dónde ir y no tenía forma de pagarlo tampoco” (D1).

Quan la situació no està cronificada, les entitats socials es converteixen en un recurs clau per a aquestes dones; ofereixen informació, assessorament i acompanyament en el seu esforç per a millorar la situació. Aquestes entitats actuen com a primeres línies de suport i gestionen les demandes que reben. Les persones estrangeres semblen preferir contactar en primera instància amb aquestes entitats en lloc dels Serveis Socials, a causa de la por en termes de legalitat, tot i que també manifesten sospites vers el tercer sector.

“ Però els que arriben així de noves, és més fàcil que arribin a nosaltres... Que no que vagi a Serveis Socials. I més quan són estrangers, perquè l'estranger, quan arriba, pensa que, si va a Serveis Socials, el deportaran o no l'atendran perquè no té permís de residència. Llavors,

a on vas? Doncs al que coneix tothom, llavors venen aquí” (P41).

“ Pero como que en esa entidad sentí como que se querían involucrar demasiado con... No sé, me sentí como invadida un poco. [...] Yo recién llegada... Es que para mí todo era una amenaza. Y si me veía la policía... Sí. Incluso pensar que me mandaban al tal sitio, como si fueran lugares escondidos para reconocernos” (D27).

L'assistència i l'acompanyament psicològic són elements molt ben valorats per les entrevistades que, sovint, expressen que no s'han sentit emparades per la **justícia**, però sí en l'àmbit assistencial del tercer sector. Cal tenir present, però, que l'atenció psicològica que es presta té unes limitacions temporals greus, ja que sol passar massa temps entre consulta i consulta i la continuïtat és fonamental en la intervenció amb dones víctimes.

“ Legalmente, no. Emocionalmente sí, porque, por suerte, la psicóloga es un encanto de persona. Me ha ayudado mucho, pero también la he visto poco, en cuatro o cinco sesiones tampoco puede hacer milagros. Pero bueno, te ayudan” (D4).

“ Por ejemplo, las trabajadoras sociales, las psicólogas. O sea, cada persona creo que aporta un granito para uno ser mejor” (D42).

Tot i que també és destacable assenyalar que els processos d'acompanyament i assistència porten inherent una cadena de **professionals** que algunes dones qualifiquen de carregosa. No només tenen una psicòloga, per exemple; també una educadora, una assistenta social, una treballadora, una integradora... Això pot suposar, per a elles, una atenció molt completa, però alhora desbordant.

Les xarxes de suport que es forgen a través de les iniciatives de les entitats són extremadament valuoses. D'aquesta manera, moltes dones que arriben no només troben ajuda, sinó que també estableixen connexions profundes amb altres usuàries, i transformen conegudes en amigues i formen comunitats cohesionades.

Aquest **procés** de creació de xarxes no només afavoreix l'associacionisme i el voluntariat, sinó que també enforteix el sentiment de suport mutu i la capacitat de les dones per a afrontar les seves situacions. La capacitat d'establir relacions personals i formar grups de suport contribueix significativament a la resiliència i a l'empoderament.

“ Poco a poco fui al programa, y allí conocí a una madre. Con ella a veces quedamos” (D44).

“ Y vine y conocí a las chicas y, obviamente, descubrí otro mundo también y vi que era mucho más que eso. Me quise involucrar más, voluntariado, etcétera. Sí. Y me quedé” (D27).

3.4 • SISTEMA JUDICIAL I POLICIAL

La relació amb la **justícia** i amb les **forces i els cossos de seguretat** és recurrent en les dones en situació d'exclusió residencial, però especialment per a les que travessen per la **violència** de gènere i masclista. En aquest darrer cas, és rellevant que, mentre que normalment perceben que la policia té un paper d'ajuda i quasi heroic, no és així en el cas del record que guarden dels jutjats i del sistema **judicial** en general. La resposta de la policia sol ser immediata: les dones estan en una situació de perill i, davant la telefonada d'emergència i socors, l'arribada de la policia es presenta com una solució. A grans trets, el perill immediat fuig, l'agressor és retingut i ella se sent segura, almenys en aquell moment.

“ La Policia Local es va portar molt bé, beníssim. [...] Em va dur a un lloc de dones” (D10).

A més, algunes entrevistades relaten la importància que té per a elles que les **professionals** de la policia amb qui parlen (en el moment en què arriben al lloc des d'on s'ha fet la telefonada d'emergència, o en el moment de la denúncia) siguin dones perquè, per a les entrevistades, aquesta sensibilitat sovint és difícil de sentir amb un home.

“ Yo no quería hablar con la policía. Y ellos se dieron cuenta. Entonces buscaron a una mujer policía [...] Fue la mujer policía que se tomó todo el tiempo conmigo y me dijo que me relajara, que ya había gente en donde estaba el niño y que ellos iban a hacer el trabajo que correspondía. Ahí me di cuenta de que era violencia doméstica” (D1).

Així, moltes entrevistades desenvolupen una relació molt propera i estreta amb la policia i la Guàrdia Civil. És important tenir present que moltes de les participants en l'estudi no havien tingut un vincle tan fort amb els cossos de seguretat fins aleshores; però arran de la seva relació amb l'agressor o els agressors, passen a ser dones sovint marcades per l'exposició al perill i la **violència**, cosa que s'acaba imprimint fortament en la seva vida.

“ ¿Qué es lo primero que me enseñaron aquí? La salida de emergencia. Entonces, no estás acostumbrada a vivir así. Y en invierno, que ya es oscuro, siempre se quedaba alguien o me venía a buscar la policía. Son situaciones que, si las ves en una película, hasta tú dirías “qué exagerados, ¿no?”. Y no estás preparada para que te pase” (D1).

No obstant això, cal destacar que hi ha diferències significatives entre les entrevistades pel que fa a la relació amb els cossos de seguretat, influenciades per diversos factors. Mentre que les dones nascudes a Espanya solen reportar una relació positiva amb la policia, aquesta experiència és molt diferent per a les dones migrants, especialment les que estan en situació administrativa irregular. La por a la deportació o a altres conseqüències legals que imaginem que poden derivar-se del contacte amb les autoritats fa que, sovint, evitin denunciar casos de **violència** o abusos. Aquesta desconfiança cap als cossos de seguretat representa una barrera més en el seu accés a la protecció i a la **justícia**.

“ Y yo tenía miedo de la policía porque... Yo qué sé, en el aeropuerto, si me coge... ¿de dónde viene mi documentación?” (D9).

“ Quisiera regularizar mi estado aquí, no estar de forma irregular. ¿Por qué? Porque yo tengo mucho miedo a la policía. Me van a pedir los papeles y de pronto me van a dar la carta de expulsión. Me da temor; pánico” (D42).

Algunes entrevistades en aquest estudi relaten vivències molt dolentes, marcades per la violència institucional que suposa, entre d'altres, el racisme i el masclisme que subjau a algunes pràctiques en institucions policials i de defensa.

“ Yo fui a la policía, y uno de los policías dijo a su compañero ‘mira el culo, mira el culo de ella’. Mira, aquello me dolió tanto, pero me dolió tanto. [...] ¿Tú crees que una persona que llega herida, llorando, tiene que escuchar esta mierda? Que me dejaron hasta las tres de la tarde con la misma ropa y fui a dos hospitales para hacer análisis, ¿sabes? Porque yo dije “no, no me ha penetrado, no he tenido violación porque yo no lo permití”. Y aun así... hasta las tres con aquella ropa. Y da un asco. Todo lo que yo quería era ir a casa. [...] Es por eso que yo hablo muy mal de la policía de aquí, de verdad” (D3).

“ Yo, personalmente, he ido [a la policía]. Mira, hasta las ocho de la mañana, recién me dieron el papel en la mano. Y cuando uno a lo que va es a que alguien le proteja... porque esta persona me ha pegado delante de toda la gente; me ha hecho lo que me ha hecho, y nadie ha reaccionado. [...] Lo primero es el parte médico, ahí deberían detener todo eso ya. [...] Por eso digo, yo que ya no creo en la ley. No creo en las leyes, no creo en la policía, no creo en nada de esto” (D2).

I no només les persones amb trajectòries migrants són susceptibles de guardar males experiències amb la policia; també les dones que resten als marges, marcades per les drogodependències i altres addiccions (pròpies o del seu voltant); les que tenen problemàtiques de salut mental; les que han viscut processos d'institucionalització penitenciària; les que viuen en situació de pobresa, entre d'altres, tenen la percepció que els seus drets es vulneren o que són menys escoltades i també emeten, per aquest motiu, discursos negatius sobre les accions policials. Això condueix a pensar que, com més opressions travessen la trajectòria vital, menys opcions de recuperació i de reinserció hi ha.

“ Y entonces los del hotel llamaron a la policía, como que yo no había pagado esos días. Y claro, a mí me ha-

bía pasado esto con este hombre. Y bueno... Y otra vez ataques de ansiedad. Todo esto me pone muy nerviosa. Y otra vez me llevaron a los calabozos. [...] Y yo expliqué lo que había pasado. Y me pusieron setecientos euros de multa” (D15).

“ Y eso es lo que me ha pasado: injusticia por ser gitana. Racismo” (D12).

Els cossos i les forces de seguretat tenen un paper important en fer front a les violències masclistes, fet que poden interposar la denúncia i, fins i tot, com relaten les dones, les han encoratjat a fer-ho.

“ Ya a estas alturas es la Guardia Civil la que directamente hace las denuncias; yo no tenía ni que denunciar ni nada después de tres órdenes de alejamiento. Entonces, ya es la Guardia Civil la que se personifica como denunciante y entonces estuve tres días en el hospital” (D36).

“ Corriendo, porque yo lo veía detrás de mí. Porque así es como son los nervios. Lo veía corriendo detrás de mí. Y viene la policía. “¿A ti te pasa algo?” Y yo “no”. “A usted le pasa algo”. Una chica muy amable. “Venga, cuéntame qué es lo que está pasando”. Y digo “mira, la verdad, me pasó esto y esto, y esto. Y por eso estoy así”. “Usted tiene que denunciar, porque usted no puede quedarse callada con eso”. Y puse la denuncia. Él estuvo unas cuantas horas preso, hasta el día siguiente” (D37).

Una qüestió que emergeix en el relat de les dones que no tenen la titularitat de l'habitatge és el fet d'haver de sortir de casa amb la intervenció dels agents, per a ser traslladades a un recurs residencial per a víctimes. En aquest sentit, és destacable que l'acompanyament policial no sempre es percep com una ajuda, sinó que en molts casos pot agreujar el sentiment de desprotecció i estigmatització.

“ La forma en que la policía se para, espera que cojas tus cosas... Y claro, todo el mundo viendo... [...] Es como si yo fuera una ocupa y me estuvieran sacando. [...] Como si ellos [la família de l'agressor] fueran los que llamaron a la policía para que nos sacaran, ¿me entiendes?” (D5).

Malgrat tot, el discurs més descoratjador que emergeix als relats és la percepció que recórrer als serveis policials, finalment, no serveix per a res. És en aquest punt

en què la tasca dels cossos de seguretat es vincula amb els poders **judicials**. Tot i que l'ajuda immediata està associada amb l'arribada de les forces policials, els mecanismes que s'han de posar en marxa després sovint són lents i esgotadors. És una clara fallida del sistema quan una dona creu que anar a la policia i denunciar no serveix de res, i s'agreuja encara més quan, a causa de la lentitud i complexitat d'un **procés** que han de dur a terme elles mateixes en un moment emocionalment tan difícil, no tenen forces per a concloure'l.

“ Cuando sufrí violencia de género fui a la Policía Nacional y me dijeron que no me atendían sin un parte médico. Y yo con mi cara así, ¿no? Entonces pues me fui al centro de salud de urgencias, primero, a que me vieran. Por eso me cuesta mucho creer en la ley, ¿no? Y de allá me tenían que hacer el parte médico, mirarme qué me pasó, los golpes, los hematomas, todo lo que tenía, ¿no? [...] Desde las dos de la mañana hasta las cinco de la mañana en el médico; luego de las cinco de la mañana, otra vez a la Policía... Otra vez, contar la historia de nuevo, ir contando, contando, y salí a las ocho de la mañana. ¿Tú crees que eso es una urgencia de atención a la mujer víctima?” (D2).

“ [Tenc l'informe] de la policía y ya. El que me hicieron cuando yo hablé, hablé, hablé, hablé... Buscaron todos los mensajes que yo tenía en el teléfono. [...] ¿Pero denunciar aquí? Yo no sé si en Mallorca o en España sirve de mucho. [...] Entonces, ¿qué tenemos que hacer nosotras? Seguir aguantando, porque no tenemos ayuda. Seguir aguantando, o como digo yo, literalmente, tirarnos por un puente y dejar al hijo a merced del gobierno” (D6).

Si bé és cert que les dones tenen discursos negatius sobre l'eficàcia policial, el que emergeix en el relat de quasi totes les entrevistades —per no dir de totes— és que quan menys segures s'han sentit és quan comença el **procés judicial**. Manifesten que s'han trobat amb jutjats amb molt poca formació en gènere i amb una sensació de tenir poca perspectiva sobre la víctima. Amb tot, cal no oblidar que el **procés judicial** és la meta a la qual s'ha d'arribar quan es posen en marxa mecanismes policials per a protegir les víctimes, com la denúncia; i si arribar-hi significa tenir una molt **mala experiència**, és molt probable que es generi un peneument per haver fet les primeres passes de denúncia.

“ Yo considero que ahí está el problema, en los juzgados. Porque es demostrar que estás diciendo la verdad. Y las preguntas del abogado contrario son... Horribles. El abogado de él en un momento dijo que mi sexo era consentido porque yo nunca había hecho una denuncia, que no había abuso, que no había maltrato. Y no están capacitados para trabajar con nosotras. Y son hombres. Y el juez es hombre. Y él estaba ahí, por más que había una orden de alejamiento y había un separador: [...] Eso sí que fue un horror. Por eso considero que hay muchas mujeres que se vuelven atrás y que no quieren seguir con eso. [...] Yo creo que en el juzgado sientes que tienes una herida y que te la ultrajan y que no vas a cicatrizar porque todo el tiempo te están haciendo doler lo que a ti ya te dolió una vez. [...] Las preguntas son humillantes... Yo dije “¿por qué?, ¿por qué denuncié?, ¿qué hago aquí?, ¿debí evitar esto?”. Y todo el tiempo la cabeza tiene ese mensaje: no debí denunciar. Entiendo por qué hay mujeres que lo retiran. Es más, cuando yo tenía una audiencia ya estaba mal, ya no dormía, ya estaba angustiada, llorando el día... Ya al saber que tienes una fecha se te descompensa todo el cuerpo. Porque tú sabes que vas a una jaula de leones. [...] No, es que yo no quiero volver a entrar a un lugar así, no quiero volver a ver un juez” (D1).

Aquestes dones senten que, quan no hi ha proves físiques evidents, les seves denúncies són sovint posades en dubte o, fins i tot, considerades falses, tot i que reflecteixen experiències reals de **violència**.

“ Bueno, yo, lo que es la Justicia... Bueno, lo mismo, si no tienes ningún moratón o lo que sea, pues solo te dan tiempo. Y porque lo pedí, porque luego, ¿sabes?, fui con el abogado, le dije “mira, ¿qué van a esperar? ¿Que yo venga embarazada con un moratón en la cara o que me pase algo por ahí? [...] ¿Y a qué esperan para darme una orden de alejamiento?”” (D32).

“ [L'agressor] Se vuelve a enterar de que estoy aquí. Otra vez, vuelve a empezar a seguirme. Pero no lo meten en la cárcel. [...] La misma pulsera avisaba al centro donde lo vigilaban. Pero el tío... Teníamos juicio y siempre se salvaba. [...] No tengo ni idea de por qué. Porque yo iba con pruebas, no dichas de mi boca, sino del centro donde... Pues se salvaba siempre” (D23).

No podem oblidar que, sovint, la relació de les entrevistes amb els poders **judicials** inclou, a més de situacions de **violència** masclista o de gènere, qüestions relacionades amb l'habitatge o altres àmbits. Els processos de separació o divorci impliquen, amb freqüència, decisions sobre l'habitatge familiar, i algunes poden resultar molt negatives per a les dones. Moltes no són propietàries de l'habitatge, i encara que tinguin el dret legal de residir-hi, sovint no disposen dels recursos econòmics per mantenir-lo. Així, tot i que els jutjats determinin que qui ha de deixar la casa és l'agressor, moltes vegades és la dona qui acaba partint. Aquesta realitat afecta moltes dones —hagin patit **violència** o no— i té implicacions importants per a la seva **salut mental**.

“ Me encontré con un burofax... Y nada, la propietaria me llevó a juicio. Y ganó el juicio; pero como estaba eso de que no se podían realizar desahucios... [moratòria]. Se paralizó todo y está así, esperando. Mira, con el nervio en el cuerpo. Así estoy yo y un montón de gente, ¿sabes? Con los nervios en el cuerpo, pero, bueno. Entonces, a esperar; a ver. Y ha sido esto lo que me ha jodido todo” (D7).

“ La vivienda no es mía. Es de él. Y eso es injusto, porque yo he estado allí, cuidando de los niños, cuidando de él, de la vivienda, de la casa... Y él ha conseguido también su trabajo estable y subir de cargo gracias a que yo estaba allí con los niños. Pero eso no tiene valor ante un juez. Entonces, como no tiene ningún valor. [...] Y después, cuando ya te planteas “voy a denunciar; y me da igual lo que pase”, te vas a un abogado y buscas información, y te dice que eso no va a ir a ningún puerto. Entonces dices “¿para qué voy a hacer todo esto?”” (D4).

En la mateixa línia, algunes dones expliquen a les entrevistes que, en determinats moments, varen veure's en la situació d'haver de triar entre prosseguir amb la denúncia al seu agressor per aconseguir posar en marxa una ordre d'allunyament —cosa que desplega una sèrie de mecanismes que obliguen la dona a anar-se'n de casa immediatament, amb molt poc temps per recollir les seves pertinences—, o bé guanyar una mica més de temps per recollir-les i trobar una alternativa d'habitatge a la d'emergència, però cancel·lant la denúncia i, per tant, l'ordre d'allunyament.

“ Yo, llorando, le decía al policía “¿qué hago? Yo no sé qué hacer... Rechazo la orden y tengo cuatro días, al menos, para poder sacar las cosas”” (D5).

Un dels aspectes més crítics és la **desigualtat d'accés a una defensa**, que sovint esdevé una qüestió de poder econòmic. De manera generalitzada, en la nostra mostra, ells es poden costejar una defensa molt més especialitzada que elles i, tot i que això no hauria d'afectar el resultat del **procés judicial**, moltes d'aquestes dones perceben que aquesta desigualtat influeix negativament en el desenllaç. A més, sovint assenyalen una percepció de manca de perspectiva de gènere als diferents actors del sistema **judicials** (tant els jutges com els advocats), cosa que incrementa encara més la seva sensació d'indefensió i desavantatge dins el sistema **judicial**.

“ [L'advocat de l'agressor] Era de pago y era un hombre, y dicen que es uno de los mejores en la causa. Ellos buscan a quien los defienda” (D1).

“ Es que su abogado, entre todos los que tiene, es el que tiene más poder de la isla, le ha salvado la vida. Y él siempre me decía “¿qué haces? Si me pones una denuncia, el abogado me saca, que no pasa nada, me voy a dormir por la noche a la cárcel, no pasa nada. [...] yo tengo dinero y lo pago”” (D38).

Una altra dimensió que cal subratllar és el conjunt de responsabilitats que recauen sobre les dones. En moments de gran dificultat emocional, es troben en la tensió de prendre decisions complexes que no només poden afectar l'agressor, sinó també elles mateixes.

“ Sí, sí, sí. Fue un juicio, como dicen, amistoso. A mí me dijeron que si yo quería meterlo a la cárcel. Cuando yo fui a denunciarlo, [...] a mí me pidieron si yo quería que fuera a la cárcel. Y yo le dije que no. Yo simplemente quería que nos dejara en paz. Que nos dejara, que nos diera nuestra intimidad” (D6).

“ [Denunciar] No. ¿Sabes por qué? Porque su padre estaba a punto de perder la vida, estaba muy mal. [...] El padre de él tenía setenta y ocho años y estaba mal de salud. Su madre estaba muy preocupada. [...] Con su madre me llevaba bien. Digo “no le vayas a hacer daño a una pobre mujer”. [...] Digo “no, que me da pena por

su hijo, por su familia. No quiero". Y no le he puesto una denuncia" (D38).

Aquest assumpte és especialment delicat quan hi concorren altres **procediments juridicolegals**, com estar pendent de la tramitació d'arrelament laboral.

“ El gobierno me mandó un documento donde decía que tomara una decisión de cuál de los dos procesos desistía, a cuál renunciaba... Me tocó acogerme al de violencia, porque el de violencia acogía a mi hija, y el de arraigo no; entonces renuncié, a pesar de que yo ya había pagado a mi abogada 700 euros por mi arraigo” (D5).

D'altra banda, un discurs freqüent és el de la dificultat per a sortir de l'estat espanyol amb un fill o filla menor d'edat sense el consentiment del pare, fet que causa que moltes dones que són mares se sentin atrapades, amb poques opcions per a prendre decisions sobre el benestar dels seus fills i la seva llibertat personal.

“ Yo tendría que ir a juicio y que él me autorice a que me pueda llevar al niño. Pero si yo me llevo al niño, este me denuncia como que yo he secuestrado a su hijo. [...] Entonces, dime: ¿Qué hago? ¿Qué hago? Es que no veo la luz. ¿Qué hago?” (D6).

“ Yo, como víctima viviendo en esta casa, no puedo hacer muchas cosas con el niño hasta que no me arreglen esto, hasta que no aclaren nuestros derechos; yo no tengo custodia exclusiva. [...] Yo no puedo ni viajar, ni salir con el niño. [...] Y yo, encima, no puedo ni cobrar nada del Estado. Porque todavía no soy madre soltera, sigo estando casada. Por este proceso de maltrato, que no se ha acabado, tampoco puedo recibir nada” (D33).

Tot aquest **procés** té un impacte i conseqüències destacables tant en la seva **salut mental** com en la dels fills i filles.

“ Entonces, cuando fui a juicio, me arrinconó tanto en un rincón que yo no sabía cómo salir. “¿Y tú qué harías

si te llevaras a tu hijo?” Yo le dije “pues no voy a trabajar”; “Pero si no vas a trabajar, ¿cómo lo vas a cuidar?”; Y yo “pues me voy a casa con mi madre”. Bueno, pues salió que teníamos que ir cambiando nosotros en vez del chiquillo y venir una semana cada uno a la casa. Luego nos mandaron a un psicólogo, a los dos, pero una vez ya separados. [...] Al chiquillo lo llevamos también al psicólogo. Tú no sabes la que lloró el chiquillo “que me quiero ir con mi madre”. [...] Me dio una locura, yo me quería quitar la vida” (D8).

“ Nada. Ni al niño, ni a la mujer maltratada, evidentemente. Y al niño, que dicen que hay derecho del niño... Creo que no se hace justicia en ningún sentido, con ninguna ley que ampare nada. Porque si ampararan a los niños y a las madres víctimas de violencia, no estaríamos aquí. Porque muchas estamos porque nos han dejado sin casa” (D32).

Hi ha la sensació que les ordres dels jutjats no es compleixen o que ho fan de manera superficial, la qual cosa deriva en tornar a pensar, des de la visió de les participants, que la **justícia** (i, envoltant-la, també els cossos de seguretat) no és un agent capaç d'atendre i incidir sobre aquesta problemàtica. Aquesta és, tal vegada, una de les pitjors narratives: la manca de confiança en el fet que les mesures de protecció funcionen per a garantir la seguretat de les dones i de les seves **famílies**; és, en definitiva, una baula que es trenca en la cadena d'intervenció en la **violència** contra les dones i que dificulta la recuperació i reparació de les víctimes.

“ Pedí ayuda y lo denuncié. Le pusieron una orden de alejamiento; aun así, me siguió buscando por las redes sociales” (D19).

“ Yo le dije a la asistente social ‘¿sabe qué?, estoy harta’. Le dije “yo ya no quiero denunciar más; arriba hay un Dios que todo lo ve, y dejemos que la justicia divina algún día... Esto lo pagan... Esto lo pagan, todo lo que me hicieron” (D5).

● RECURSOS INFORMALS

Fins aquí s'han exposat els recursos formals a què recorren les dones, sigui pel que fa a la **violència** masclista, per les dificultats entorn de l'habitatge, o pels dos motius, atesa la relació entre les dues problemàtiques.

Davant el no accés a un recurs, bé perquè presenten algun criteri d'exclusió, per manca d'espai als recursos, o per **reticències** a l'atenció formal,

LES DONES ACTIVEN ESTRATÈGIES DE SUPERVIVÈNCIA QUE ES CARACTERITZEN PER SER INDIVIDUALS I PER DESPLEGAR-SE ALS MARGES, MOLTS COPS BASADES EN ROLS I ESTEREOTIPS DE GÈNERE QUE ATORGUEN UN PAPER I UNES CAPACITATS DIFERENTS A HOMES I DONES, A TRAVÉS DE CONSTRUCCIONS SOCIALS.

Val a dir que, com passa amb les estratègies formals, també les informals es caracteritzen per la pèrdua d'intimitat, que pot dificultar el descans i afectar directament el benestar personal de les dones.

4.1 • XARXA SOCIAL I FAMILIAR

Les entrevistades contacten amb la seva xarxa social i familiar, per molt feble que pugui ser, per a cobrir les seves necessitats quan ni l'Estat ni el mercat les proveeixen del que calgui per cobrir-les: proveir habitatge, aconseguir feina, deixar doblers, etc. Les dones, d'acord amb uns constructes socials de rols de gènere, mantenen de manera general més vincles i més forts que els homes. Per tant, elles acudirán primer a la seva xarxa per habitar un espai compartit, sigui un sofà o una habitació, abans que arribar al carrer o als centres; fet que, cal insistir, **esdevé una forma d'exclusió residencial més oculta**.

“ Avui he atès una noia, un cas d'aquests que passen només a Eivissa, que violència no ha sofert, de moment... Una noia molt maca, molt seria i molt centrada, però clar, com no té on dormir... Dorm en una habitació que és d'una amiga, però els propietaris de la casa no saben que hi està. És a dir, ella entra quan els propietaris se n'han anat a treballar” (P41).

“ Él me ayudó como una semana al traerme a la casa, pero a escondidas, me ayudó mucho. Imagínate, a escondidas. Y vivía con la tía, vivía con los tíos. [...] Una semana aguanté y fue horrible. [...] Horrible, por-

que podía entrar a ciertas horas y esperaba afuera, y para bañarme... No, horrible. Entonces, a la semana me dijo no, ya no puedo ayudarlo más porque se van a dar cuenta” (D28).

Cal recordar, però, que la xarxa només és un factor de suport i protecció si les relacions que desplega són bones, sanes. En cas contrari, la xarxa pot esdevenir un factor de vulnerabilitat i d'exposició a la **violència**.

“ Me robaron, me violaron. Un paisano de mi país me dice “¡ay no! Vente a dormir esta noche a casa para que no duermas en la calle”. Y esa noche se me metió en la cama e insistía... Por una noche de no pasar frío, ¿sabes? O sea, horroroso” (D36).

Davant les limitacions del mercat d'habitatge, el boca-orella esdevé la via més efectiva per a accedir a un habitatge per a la majoria de les dones entrevistades. Aquesta xarxa informal permet trobar solucions temporals, com ara conviure amb amics, amigues o familiars, o bé identificar oportunitats de lloguer per a elles mateixes. Les relacions de confiança entre dones es converteixen en una estratègia clau per a fer front a les dificultats del mercat immobiliari. A través de la xarxa,

es comparteix informació per a evitar possibles estafes, se cerca conjuntament habitatge, i persones conegudes poden fer d'aval o, fins i tot, signar contractes de lloguer en nom de les dones que no tenen la possibilitat de fer-ho.

“ Yo me fui un par de meses con mi padre. Después me fui a vivir con un novio, dos meses también... Después conseguí trabajo y ya me alquilé una vivienda, pero a raíz del boca a boca. En los pueblos ya sabes que va todo de boca a boca, de conocidos” (D4).

“ Mi amigo me aclaró “yo no quiero que se vayan a pasar necesidades”. Eso si me lo dijo. “Yo no quiero que lleves a tu hijo, porque estés desesperada, porque te sientas incómoda, a un mal sitio, porque tú te quieras ir de la casa porque sientas que molestas”. Él me dice “cuando ustedes me digan, conseguimos algo lindo., Yo les voy a ayudar a sacar todos los muebles y a armar la casa linda para ustedes. Pero no te vas a llevar al crío para que esté viviendo en la pocilga”. No, eso sí me lo dice. Que él quiere que vivamos bien” (D1).

Quan es conviu amb amistats o familiars, per una banda, es destaca la sensació de no disposar de cap espai personal. Aquesta manca de privacitat i d'autonomia en un espai propi genera incomoditat constant, ja que les dones han de compartir el dia a dia en condicions que no els permeten desenvolupar la seva vida amb normalitat. A més, la precarietat en les relacions contractuals també és un problema comú. Moltes dones es veuen obligades a pagar per un espai sense cap contracte formal, fet que les deixa en una situació de vulnerabilitat legal i econòmica. Aquesta manca de reconeixement formal de la seva situació residencial impedeix que puguin accedir a drets bàsics associats a un lloguer regular, com ara la protecció legal davant possibles **desnonaments** o abusos.

“ No, no, eso no importa, ya no se trata de invitar. Simplemente, se trata de no estar en tu hogar, no tener un hogar, porque no tenemos un hogar. A lo mejor, en tu casa, tú te quedas en bragas; pues olvídate, porque no es tu casa” (D1).

“ Y claro, yo tampoco estoy contratada, yo no tengo ningún contrato que diga que yo esté viviendo con una amiga; porque yo estoy dando un dinero, y no queda registrado que yo estoy pagando esa cantidad por esta

vivienda, aunque sea poca, pero estoy pagándolo. [...] Y encima estamos compartiendo vivienda y estamos compartiendo habitación. Y no tenemos sitio” (D4).

“ Y lo estoy pasando mal, mal, mal. Yo tengo la costumbre de vivir lo mío. [...] Las camas son de ellas. Entonces, cuando yo no estoy se acuestan. Pero cuando yo llego cansada, quiero ducharme o algo, no puedo, porque las niñas están en la habitación. [...] Yo me quedo sentada en el salón o me siento en un banco fuera” (D37).

També hi ha dones que prefereixen no recórrer a la seva xarxa per evitar la sensació de retrocés. La idea de dependència pot generar sentiments de fracàs i un desig de continuar endavant per compte propi.

“ No, porque ella tiene a su papá, su trabajo, no. Yo pienso que al final es esta cuestión de progresar; que no quiero echar para atrás. Entonces, si yo salgo de ahí, tendría que estar en un sitio bien. Si no, prefiero irme de la isla. [...] No sé si es de ego, de esta cosa de que uno... A ver, si uno viene acá, fue a progresar, no a echar para atrás; si no, está haciendo algo mal. Entonces, claro, volverse a una habitación sí, pero un precio de mil euros tampoco” (D28).

“ No, en realidad es que esto ya no lo quiero. Soy una mujer ya adulta, tengo familia. Que me vaya a casa de un amigo... Lo que yo quiero ahora es tener mi propia casa. Porque eso no puede ser una vida, que tú vayas estando con gente, ¿no? E ir a vivir con alguien tiene que ser algo temporal, no que sea toda la vida, ¿no? Cuando tú estás sola sí, pero tú ya tienes familia, no es algo normal” (D45).

En el cas de les persones migrants, l'ajuda mútua entre persones de la mateixa procedència és especialment significativa, ja que es donen suport i es comuniquen les oportunitats de feina i d'habitatge disponibles. Es reforça, així, la seva xarxa de suport en un context en què les opcions són escasses i la inseguretat residencial és una amenaça constant.

“ Sí, de conocidos, no amistades, conocidos. De ir hablando y hablando. Y decir “ven, si encuentras algo, si sabes de algo, me dices”.Y así uno se va ayudando” (D46).

El suport mutu es conforma, en alguns casos, amb persones que també estan en situacions d'exclusió severa. Certament, hi ha una exposició a la **violència** molt significativa, però alguns cops, també hi ha un suport.

“ Hay mucha gente que ha dicho “vente conmigo”. Y me he ido con un matrimonio, me he ido con chicos y me han invitado a desayunar a mi hijo y a mí. Y un amor: Me dieron edredones, me dieron mantas” (D16).

“ Hubo una noche que un hombre me dijo “yo te voy a pagar una noche, porque yo sé lo que es estar así”. Y todavía tengo contacto con él y está muy contento, porque le he contado que he ido avanzando” (D19).

“ Entonces le cuento yo a mi jefe, que me quiere mucho y me dice “ningún niño que quiera estudiar se le deben cortar sus sueños de esa manera, tenga”. Me pasó 300 euros... “Cómprele un ordenador a la niña”” (D5).

“ Així com pots trobar gent que t'estigui ajudant i que t'ajudi o que et protegeixi, diguem, pots trobar qui s'aprofita. Hi ha de les dues coses. O sigui, també trobes gent que sí, “et veig a tu més desvalgut i t'ajut”” (P41).

Les **famílies** i les amistats, per altra banda, sovint no tenen formació en perspectiva de gènere ni en **violència** masclista; tampoc en **salut mental** ni addiccions, entre d'altres. És, així, complicat tractar aquestes realitats més enllà de donar suport. Les **famílies** i les amistats arriben fins a on poden arribar.

“ Mis padres me dijeron “hasta que te pongas bien y tal, vente para casa”. Y yo estaba en su casa. [...] En esos momentos no me podía quedar sola tampoco. Y estaba allí en casa de mis padres. [...] Pasaba noches malas y todo. O sea, tenía mucho mono de beber. Lo pasaba fatal. Mi padre no me dejaba salir hasta las ocho de la mañana. Y yo mirando el reloj para tomarme una cerveza. Bebía. Necesitaba consumir. Y ellos no lo aguantaban. Yo intentaba beber a escondidas o en la calle, que no me vieran. Pero ellos sabían que yo bebía” (D15).

Com s'ha esmentat anteriorment, algunes entrevistes destaquen que són els seus fills o les seves filles que els aixequen l'ànim i les ganes de continuar vivint, cosa que no és gens intranscendent; la **maternitat**, com ja s'ha assenyalat, pot suposar un factor de canvi. D'altra banda, les entrevistades relaten que també és la seva

xarxa, moltes vegades, la que les acosta a serveis, programes i entitats d'atenció a la **violència** i a l'exclusió social i residencial, així com les encoratja a denunciar situacions de **violència** o vulnerabilitat.

“ Pues una amiga mía llamó al servicio, este telefónico que te llama, y me llamaron” (D4).

“ Iba saliendo de la iglesia y me encontré a una prima de mi madre que es abogada y especialista. En esa época, era juez de familia. Y me vio y me dijo “¿Qué te pasa? ¿Por qué estás llorando?”. Me llevó a su casa, le conté, y me dijo “no, no estás sola”. Y ella inició todo el proceso y todo... Y sí que fue fuerte porque nos tocó presentarnos en comisaría de familia” (D41).

Participar en associacions i agrupacions, especialment si es tracta de dones migrants, però no només per elles, és una via clara per a arribar a programes i serveis, tant de manera formal com informal. A més, és una manera d'ampliar la xarxa i seguir fent amistats que, finalment, fan de coixí i sostenen les dones, en aquest sentit. Algunes amb trajectòria migrant expliquen a les entrevistes que formar part d'associacions folklòriques del seu país les connecta amb altres persones amb qui comparteixen origen i generen una xarxa més gran. També, participar en activitats que organitzen els casals de barri i altres centres socials els dona peu a conèixer altres persones, especialment altres dones amb qui poden compartir històries i nodrir la seva xarxa. Sovint aquests espais esdevenen els únics on aquestes dones poden desfogar-se, quan moltes vegades ni tan sols ho fan davant la família.

“ Uno va haciendo, por las redes de mamis, que eso lo haces en la plaza, en las redes sociales... Hay muchos grupos en donde donas ropa... Allí en mi país estas cosas no existen, porque, aparte, sale carísimo todo lo que es para los niños. Acá lo dan directamente. Entonces, hay el grupo y vas haciendo así” (D27).

Amb tot, cal remarcar l'essencialitat que representen les amistats, que permeten a les dones seguir endavant, les ajuden a superar dificultats diàries i a afrontar els desafiaments amb resiliència.

“ Mis amigas me han dado mucho apoyo. Y mira, anoche una de ellas cumplía años y tuve que dormir con ella allí, porque no me dejaron irme, ¿entiendes?

Nos pusimos a jugar a las cartas. [...] Tengo mi paisana... Esa es mi familia aquí. Esa es mi familia. Está conmigo. Si me tiro en el suelo, ahí se tira. Para donde quiera que estoy yo, ahí están ellas. [...] Son como mis hermanas. Lo pasamos bien. Mira, anoche lo pasamos bien. Por esa parte estoy bien” (D37).

“ Porque he encontrado buenas amistades como para que te inviten o para que te... ¿no? Esas amistades que cuando tú estás emocionalmente destruida...” (D41).

“ Entonces ella me veía por ahí, triste, y me decía “Es que tú eres preciosa, tú hablas mucho, tú eres una gran mamá, eres una gran mujer; vas a salir adelante, tú puedes. Yo creo en ti”. [...] Muy buena amiga, superbuenas. Te lo digo, todo el tiempo motivándome. [...] Hay veces que yo necesitaba trabajar; y me decía, “¿dónde tienes que ir a trabajar? Déjame a la niña que yo te la cuido”” (D42).

4.2 • ESTRATÈGIES DE SUPERVIVÈNCIA EN CONDICIONS D'HABITATGE INDIGNES I INSEGURES

Com ha quedat palès a l'apartat dedicat a les formes d'habitatge, moltes dones es veuen obligades a acceptar condicions residencials precàries, siguiu habitant en condicions d'amuntegament, insalubres, amb amenaces de desnonament, vivint en **furgonetes** o en **tendes de campanya**, o ocupant immobles abandonats, entre d'altres. Aquestes situacions d'habitatge mostren la diversitat d'estratègies que adopten les dones per tal de sobreviure en un entorn de vulnerabilitat residencial, sovint exposades a situacions de risc físic, emocional i legal. Encara que sembli repetitiu, cal recordar que aquestes opcions d'habitatge esdevenen estratègies de supervivència i són, clarament, formes d'exclusió residencial.

La **saturació d'espais o amuntegament** és un problema recurrent que afecta moltes dones en situació de vulnerabilitat. Es veuen forçades a compartir habitatges molt reduïts, amb múltiples persones dormint en la mateixa habitació o, fins i tot, ocupant altres espais de la casa, com la sala d'estar o la cuina.

“ Teníamos una cama para los tres. [...] Claro, empezó a llegar gente. ¿Y qué reclamo podíamos hacer nosotros si el lugar lo necesitábamos? ¿Entiendes? Llegábamos a ser 12, 13, 14 personas en un piso. [...] Compartiendo la misma cocina, una heladera pequeñísima, un baño, imagínate lo que era eso. [...] No, no había intimidad. Empezó a dormir gente en el salón, en el sofá, e incluso en la lavandería” (D27).

“ Volví a la casa de mi madre, de alquiler; es una casita de una habitación, pero en la entrada pusimos una

cama, y así mi hermano vivía en la cocina, ellos en la habitación y yo estaba viviendo justamente en una entrada, que no tenía mi intimidad, no tenía nada” (D22).

D'altres es veuen forçades a viure en situacions d'**habitatge indigne**, sovint sense els mínims serveis bàsics, com l'electricitat o l'aigua corrent. Amb aquestes condicions, algunes dones desenvolupen mecanismes emocionals per adaptar-se, minimitzen les mancances i cerquen una fortalesa interna per afrontar situacions que vulneren la dignitat humana.

“ Y con nuestras velitas, con nuestras velitas, ¿sabes?, porque no teníamos luz. [...] Entonces, realmente es una cosa que, oye, yo creo que si pasas vicisitudes malas de la vida de una forma amable, te haces más fuerte” (D36).

Una altra situació amb les qual es troben algunes dones és el **risc de desnonament** per no disposar d'un contracte de lloguer formal, o bé, per l'impagament d'aquest. En aquests casos, sovint viuen sota l'amenaça constant de ser expulsades del seu habitatge.

“ Porque primero yo aguanté con él y terminamos porque él me agredió. Entonces yo le puse denuncia; bueno, yo me quedé en el piso. Pero el piso, como estaba a nombre de él, porque en ese momento yo no tenía papeles, pues la señora me quería echar; me quiere echar todavía. En resumen, todavía estoy en ese piso, pero con denuncia de la señora porque hace una semana entró en la casa a sacarme todo” (D28).

L'ocupació **il·legal** d'immobles també es presenta amb riscos inherents a la vulnerabilitat legal i la possible confrontació amb propietaris i propietàries. Tot i que no ha estat desplegada per les dones amb molta freqüència, sí que ha estat posada en marxa alguna vegada i també ha format part de l'imaginari de les dones quan es plantegen què poden fer. Les dones que han recorregut a l'ocupació, ho han fet a habitatges que eren propietat d'alguna entitat financera i que feia molt de temps que estaven abandonats, fet que ha suposat moltes dificultats afegides pel que fa a l'habitabilitat de l'espai: humitats, estructures febles i perilloses i manca de serveis bàsics, entre d'altres. Però, a més, manca de seguretat en saber que ningú no podrà entrar a l'habitatge més que ella, i viure sota l'amenaça d'un desnonament perquè és un habitatge **il·legal**.

“ No violé las puertas, no violé ventanas... Nada, porque estaba todo abandonado ” (D11).

“ Y si no hay otra solución: vamos de ocupas... Es que no queda otra, ¿sabes? Luego ves todas las casas vacías y digo “¿para qué las tienes vacías?” ” (D4).

“ No se estaba mal, porque, dentro de lo que cabe, teníamos todo lo necesario... Poco, pero lo necesario, pero eso era un desmadre... Podríamos ser, tranquilamente, veinte personas, y a lo mejor en ese banco habíamos hecho cinco habitaciones, entonces era un poco complicado ” (D18).

“ Ahí había dos habitaciones y un cuarto de baño, y yo estuve en la de arriba, me tuve que bajar a la de abajo, porque arriba entraba agua, y estuve allí un montón de tiempo. Luego ya tuvimos jaleo allí, vinieron más ocupas, vino la Policía Nacional y por culpa de uno, nos echaron a todos, como siempre ” (D35).

“ Yo estuve en la calle siete días sin poder tener una habitación. Yo había visto una casa sin agua ni luz, que unos paisanos míos vivían ahí. Era un bar ” (D31).

Algunes dones han optat per **viure a furgonetes, tendes de campanya i espais improvisats**. Tot i les evidents limitacions i incomoditats, aquestes opcions són percebudes com una manera de mantenir un cert control sobre el seu espai personal, i fins i tot, arriben a ser romantitzades com a mecanisme emocional per a fer front a la precarietat.

“ Pero un amigo me dejó una caravana, una furgoneta adaptada. Entonces me quedé. Dije: “no me voy más. No me separo de mis hijos más, me quedo aquí en la furgoneta ” ” (D23).

“ Y nada, tengo un sitio bastante bonito, debajo de un pino precioso. [...] Con dormir en una tienda de campaña no tengo problema. [...] Ahora que junto un poquito de dinero y una buena tienda de campaña —y ya esta semana he podido ir a ver cómo está el sitio, porque está bastante cerca de la casa donde vivo y está bastante bien—, voy a estar perfecta, porque es un sitio que no se ve desde la carretera ” (D36).

“ Y volví a la casa de mi madre otra vez, quería tener mi espacio, mi madre tiene jardín... ¿Qué hice? Me compré una tienda de campaña, la puse en el jardín con las gallinas y con los conejos, estuve muy feliz. [...] Pero había serpientes, sí, y como que me daba miedo, y a veces el señor, el señor mayor, que era mi jefe, porque seguía trabajando ahí, seguía viniendo ” (D22).

Quan totes les altres opcions ja s'han esgotat, només queda una última estratègia vers l'habitatge: **viure al carrer**. Aquesta situació les obliga a una constant mobilitat, cercant indrets on passar la nit. La vulnerabilitat en aquests espais és extrema, exposades a la **violència** de tot tipus. Viure al carrer no només les posa en perill físic, sinó que també afecta profundament la seva **salut mental**.

“ Estuve durmiendo en una escalera. Esto es muy fuerte, pero estuve acompañada en las escaleras, y abusaron de mí en la escalera también. [...] Dormí en un apartamento, en el puerto, cerca de un restaurante ” (D22).

4.3 • ECONOMIA INFORMAL: PROSTITUCIÓ I TREBALL D'INTERNA

Exercir la prostitució ha estat una opció per a algunes de les entrevistades, especialment per a les que tenen trajectòria migrant recent i, per tant, per la llei d'estrangeria es troben impossibilitades per a treballar en el mercat laboral ordinari. Ha suposat, en certs moments, un complement als seus ingressos o la manera d'aconseguir habitatge, garantir-se un sostre i altres necessitats bàsiques per a elles i les seves **famílies**. És important recalcar que els guanys que resulten de l'exercici de la prostitució són irregulars, informals, que s'acumulen i que sovint no es poden ingressar a un banc, amb les implicacions que pot tenir això en termes de seguretat econòmica.

“ Las mujeres tenemos que arriesgarnos y que si dicen de prostituirse, sí. Porque no tenía quién me diera de comer. Entonces, pues claro... Pero de una manera consciente. [...] [El client] era la persona que me llevaba la comida. Me ayudó a instalar Internet y todas esas cosas. [...] Estuve a punto de irme a dar masajes a los hombres para poder tener más dinero, más ingresos, pagar mi alquiler y soportar muchas cosas, obligada a esa situación, a esa necesidad que estamos viviendo, por mantener un piso para mis hijas” (D2).

“ Tuve que hacer trabajos de niveles bajísimos, a nivel de prostitución, porque eran los únicos que me acogían en su casa... Porque, infelizmente, en este mundo te acogen para que tú te sientas bien y prostituirte. En esa época yo era bastante joven, y acababa de llegar, no hablaba español. [...] Comencé a deberle a la inmobiliaria y no quería estar mal con ellos de ninguna forma. Y tuve que volver a prostituirme” (D9).

“ Yo trabajaba en una casa. Yo trabajaba en una casa y la mitad de ese dinero iba para esa persona [proxeneta]. Entonces, prácticamente no ganaba casi nada. Y era yo la que estaba haciendo el trabajo, pero, bueno...” (D14).

En la majoria dels casos, l'entrada al món de la prostitució és a través de la xarxa, especialment per mitjà d'amistats o conegudes que ja estan immerses en aquest entorn.

“ Busqué el contacto de otra amiga y fue la que me dio el número de un club, y llegué al club” (D26).

“ Yo tenía una amigueta que trabajaba en esto. Y dijo, “consíguete los pasajes y yo acá te ayudo”. Entonces cuando llegué acá ella ya me informó, ya me dijo “mira, esto es así, así y así” (D25).

En termes de seguretat, cal dir que moltes de les que relaten haver recorregut a la prostitució, també contenen haver-se sentit insegures, haver-se exposat a la **violència**, haver patit abusos i haver passat por, a més de sentir culpabilitat, angoixes i malestars mentals difícils d'oblidar.

“ No falta el cliente grosero. O sea, mal hablado, que quiera sobrepasar porque es el que está pagando” (D25).

“ Como yo digo, “aunque sea una puta, a mí me tratas bien” (D26).

“ Salió todo muy mal en el trabajo con webcam. Porque el hombre quería meterme mano y todo eso. Tuve mucho desespero. Hablé con la mujer que me había llevado a la casa de webcam y me dijo que la única solución para que yo tuviera dinero era una casa 24 horas... Pero al menos era una casa de lujo. Y me llevó ahí. Estuve cerrada un año en esta casa. Me dijeron que si yo iba a la calle, la policía me cogería. Mucha historia y mucha esclavitud” (D9).

L'exercici de la prostitució també pot estar marcat pel **consum** de substàncies, sigui per sostenir moltes hores de treball consecutives, per la demanda d'aquesta condició per aconseguir clients i, finalment, perquè s'hagin generat addiccions i problemes de **salut mental**. Això no només afecta la seva capacitat per a treballar de manera segura, sinó que també contribueix a una espiral de vulnerabilitat que les deixa exposades a més abusos i explotació.

Malgrat que aquesta investigació no versa sobre la prostitució, cal dir que aquesta és una sortida que tenen les dones, detectada a totes les illes, amb algunes peculiaritats. A Eivissa i Mallorca es detecta a pisos,

clubs i carrer, i el fenomen és conegut per la xarxa de **professionals** del territori.

“*Algunes estan en pisos de prostitució, unes altres estan en clubs, però que els clubs tenen a dalt pisos, per exemple. Hi ha dones que tenen el seu pis de dormir, més el pis de prostitució. Després, hi ha dones que són al carrer i tenen el seu pis de lloguer*” (P30).

En canvi, a **Menorca**, les **professionals** entrevistades detecten que no hi ha tanta diversitat en les formes en què s'exerceix i que està més relegada a pisos, fet que n'oculta la realitat. I als serveis públics els resulta més complicat accedir-hi i conèixer en profunditat els seus condicionants i característiques.

“*Però es camufla, perquè avui dia la prostitució és molt a pisos. No és a clubs, sinó que és a pisos. I això costa molt*” (P40).

Val a dir, aquest recurs tampoc no els assegura un habitatge o unes condicions residencials dignes, sinó que es tracta d'un sostre i un llit:

“*Hi ha una mica de tot... Hi ha infrahabitatge, és a dir, sense ventilació; a vegades estan amuntegades, en una habitació en dormen dues i, si entra un client, l'altra ha de passar tota la nit esperant a la cuina, per exemple*” (P44).

“*Es que es muy chiquito el lugar. Ahí solamente hay una habitación para atender. En la otra habitación dormimos la dueña, ella y yo. Y otra chica y otra chica. Son dos camas. En una duermen dos y en la otra duermen dos*” (D25).

Hi ha diferències clares entre viure a un club o en alguna de les modalitats de pisos de prostitució. Mentre que als clubs a vegades es disposa d'una habitació pròpia que ofereix més privacitat, a les cases, per la convivència, sol haver-hi poques oportunitats per tenir espais personals. A més, es dona una situació d'**itinerància residencial**, ja que es veuen forçades a moure's constantment d'un lloc a un altre, sovint sense estabilitat ni arrelament en cap lloc concret.

“*En una casa debes estar disponible las 24 horas. No tienes privacidad. O sea, para mí ha sido muy difícil eso porque debes de compartir, desde la cama, un baño, todo,*

todo. Claro. Entonces, a mí me ha afectado mucho. [...] No, ahora estoy en una casa. En un club tienes tu habitación, vives ahí, es tu privacidad. En una casa vives con tus compañeras, duermes en la misma cama, trabajas en la misma cama. Claro. O sea, es un salto enorme el que he dado yo” (D26).

“*Entonces, ya ahí me fui a ese club, maravilloso: los jefes, buenísima la comida... De ahí me fui para otro club y de allá también vi problemas, así empaqué mis cosas, me fui a otra comunidad autónoma, aguanté 15 días y de allá me vine para Ibiza, duré un mes y algo y ahora aquí llevo 15 días*” (D26).

Recórrer al **treball de cures a persones dependents en la modalitat d'interna** és una altra estratègia que algunes entrevistades qualifiquen de denigrant, fins i tot més que la prostitució.

“*Pero la mayoría, muchas, nos tiramos a esto [a la prostitució], lo hablo por mí, porque no hay otra opción. Era cuidar a un anciano por 800 euros al mes. Es muy duro. Y ¿por qué? Porque no tienes papeles. Te están denigrando como persona*” (D26).

Esdevé, amb tot, una sortida per a trobar habitatge, a banda d'aconseguir diners per a viure de manera més o menys autònoma, en termes econòmics.

“*Me ofrecieron un empleo en la Península y me fui a trabajar a cuidar de una señora. No pagaba alquiler; sino que cuidaba a la señora y vivía con la señora, cuidándole y cocinándole, atendiéndola, sacándola a pasear... Me sentí muy bien en la casa de la señora porque vivíamos solo ella y yo*” (D19).

“*Sí, muy bien. Después del confinamiento empecé a cuidar a este señor; que falleció el año pasado, y también estaba muy bien con mi habitación, prácticamente yo me hacía mis horarios. No estaba con contrato, eso sí*” (D20).

Cal tenir en compte que aquesta opció d'habitatge i economia informal està condicionada per la relació laboral, que habitualment es manté només mentre la persona dependent segueix viva o a casa. Com sol succeir, amb poques excepcions, quan aquesta situació canvia, es perden tant el sostre com els ingressos.

“ Yo llegué a España con 25 años y trabajé interna. Cuidé a la abuelita hasta que la mandaron a la residencia, porque se puso mal. Y los hijos decidieron, en agradecimiento, alquilármela. [...] Es una casa muy grande. Está muy bien. Pero, claro, es muy antigua. No tiene ninguna reforma” (D2).

“ Muertas las personas, se acaba el trabajo. Y es un trabajo ingrato porque cotizas, pero no tienes derecho a paro” (D20).

Tot i algunes experiències positives, les entrevistades que han treballat com a internes relaten, en general, vivències molt negatives. Aquestes inclouen **abusos laborals i sexuals, condicions de vida indignes i formes modernes d'esclavitud**.

“ Durante mi primer trabajo de interna aquí, yo me quedé cerrada un mes y medio... pero cerrada en la casa. [...] Un mes y medio y ella nunca me dejó salir de la casa” (D3).

“ Es que te lo hacen sentir así, porque cuando eres ilegal, eres inmigrante y trabajas interna, es la esclavitud de este tiempo. Es como si todos tus derechos se apagaran ahí. [...] No te valoran ni como persona, ni te miran nunca como persona. Te miran como un bicho raro. Porque eres diferente. Yo trabajé siete años interna y tuve a mi niña interna. Pero como la prioridad era cuidar al abuelito, pues yo no tenía tiempo. Solamente iba a los controles [mèdics] cuando se podía, cuando el abuelito estaba enfermo. Y para mí también otra cosa es la soledad que llevamos. No eres una persona, eres alguien que sirve” (D2).

“ Sí, de domingo a domingo y solo me daban ocho horas libres a la semana. [...] No conozco a nadie, no tengo amigas porque en qué momento haces amistades, no tienes un día libre. Nada, me tocó aguantarme un año en esa situación” (D43).

Moltes de les dones que han treballat com a internes expressen un profund malestar emocional per haver

patit angoixa, ansietat i altres afectacions derivades d'una feina que no està reconeguda ni socialment, ni econòmicament, ni laboralment. Sovint, no poden compartir aquestes vivències i males experiències amb les **famílies**, que estan a milers de quilòmetres i creuen que prosperen a Europa. A més, el desgast físic i els problemes de salut derivats d'aquest treball són significatius.

“ Yo te digo que, cuando empecé, para mí fue una de las peores experiencias que he tenido... De las peores experiencias que he tenido en mi vida. Tú tienes que dormir en la casa de una persona que no conoces. [...] Y la chica me mandó un mensaje diciendo que cuando yo llegara, dormiría en la otra habitación y que no despertara a su mamá, porque había otra persona dormida ahí. En pleno invierno, eso fue en enero. Cuando llegué a la otra habitación habían sacado hasta las sábanas, solo había el colchón y una almohada. Nada más, así pasé toda la noche. Desperté —desperté no, porque yo no dormí de frío— con fiebre. Extremadamente nerviosa. Porque, claro, mi ansiedad empeoró” (D3).

“ El abuelo me daba unas peleas... Me pegaba. Me arrancaba la ropa. [...] Era un abuelo muy agresivo. Había que hacerle todo. Cambiarle el paquete, darle de comer, lavar: [...] Siempre “negra, tonta”. Con las peores ofensas que te puedes imaginar” (D43).

Altres dones opten per treballar com a **cambreres de pis** a hotels perquè aquests llocs, a vegades, ofereixen allotjament, una prioritat per evitar la inestabilitat de no tenir un sostre, tot i que l'allotjament compartit també comporta inconvenients i no es pot considerar un habitatge digne i segur.

“ Entonces trabajando ahí [a l'hotel], dormimos. [...] Sí, me gusta. El problema es que a veces te juntas con gente que fuma mucho; hay gente que no limpia el baño ni nada. Es una habitación en la que estamos cuatro mujeres. Por eso siempre hay problemas. Siempre es mucho mejor tener tu casa, trabajando... Porque ahí no puedes descansar bien. No tienes intimidad” (D39).

4.4 • CONVIURE AMB L'AGRESSOR O AMB PARELLES NO DESITJADES

La manca d'alternativa d'habitatge dona peu a una estratègia de supervivència que entra en contradicció amb tots els avenços normatius i socials en matèria de prevenció i denúncia de la **violència** contra les dones. **Es tracta del fet que moltes dones es troben amb un únic recurs o estratègia per a no acabar en situació de carrer:**

MANTENIR UNA RELACIÓ DE MALTRACTAMENT, ABÚS I VIOLÈNCIA AMB L'AGRESSOR O ELS AGRESSORS.

“ Jo crec que, per començar, totes les dones a qui atem continuen vivint amb el seu agressor” (P39).

Sovint, aquesta esdevé una opció a la qual recorren les dones un cop han passat per una casa d'acollida, sigui perquè han superat el temps d'estada, perquè han decidit deixar el recurs o per una creença de millora de la seva relació afectiva. Aquest fet posa de manifest una clara fallida del sistema: quan una dona, després d'haver estat en un recurs de protecció, es planteja aquesta opció com l'única viable, s'evidencia un fracàs en el sistema de suport a les víctimes.

“ Yo creo que me estoy planteando máximo, máximo, en diciembre dejar de estar ahí [al centre d'acollida]. Y si no encuentro para dónde ir, me voy para donde estaba [amb l'agressor]. [...] Cuando tú quieres volver atrás, hacer como el cangrejo, echar para atrás, entonces, ¿qué hemos avanzado? Al contrario. Ha sido al contrario” (D6).

Aquesta estratègia de supervivència, que vincula directament l'exclusió residencial amb la **violència** masculista, es veu especialment agreujada en el cas de les dones amb **infants, ja que, com s'ha vist, l'accés a l'habitatge és més difícil**. A més, aquesta situació es complica per la **violència vicària** i la manipulació exercida pel pare agressor, que accentua la vulnerabilitat de la dona i els seus fills i filles i la necessitat de protecció.

“ En el cas d'una noia va ser perquè tenien una custòdia compartida. Al final, va valorar que era millor tornar amb l'agressor per a poder supervisar els seus fills, en lloc d'estar amb l'angoixa aquella de què passava quan

li tocava la custòdia a ell. Totes les dones que continuen mantenint la relació estan en una situació d'inseguretat total. Per tant, per a mi, això també és una manera d'exclusió residencial” (P39).

“ En el domicili familiar quedava el seu fill amb l'agressor; i li va dir “m'ha dit que, si no tornes a casa, em fa fora”. Llavors, ella va tornar amb l'agressor” (P36).

“ Yo volví con el padre de mi hijo, porque iba con el niño y tuve que volver. Tuve que volver por el niño. Porque no iba a estar en la calle con el niño” (D35).

“ Yo me aguanté al papá de mis hijos porque no tenía ni para dónde irme. Tenía tres pequeños y dos adolescentes. [...] Y todo lo que me tocó aguantarme fue por eso, por no estar en la calle con mis hijos” (D34).

Per altra banda, moltes dones que es troben al carrer acaben **establint relacions amb qui no desitgen** per tal de cobrir necessitats bàsiques, com ara el sostre i la seguretat, i en les quals moltes vegades s'exerceix **violència** de gènere i masculista i es perpetua l'exclusió social.

“ Es que yo me agarraba a un clavo ardiendo. Yo no tenía nada. Según él, movía dinero. Y bueno, nos fuimos a su casa” (D15).

“ Lo que también viven las mujeres, que esto lo sabemos nosotras, es que, por ejemplo, se casan con españoles (o de otra nacionalidad) con casa propia, y empiezan a... O sea, las maltratan, pero ellas se aguantan, por la casa, por quedarse ahí, por tener un techo” (D2).

Les vivències, en aquests casos, són dures i estan carregades de múltiples violències, amb impactes importants sobre la **salut mental** i física d'elles i, en el cas d'estar acompanyades, també cap a les seves **famílies**.

“ Y para él, tener relaciones sexuales era muy importante. Entonces, ¿qué hacía él? Me tiraba a patadas de la cama. Me sacaba de la habitación. Y yo tenía que ir a dormir al sofá de la sala. Y todo eso mientras yo iba buscando piso” (D5).

“ Yo me quiero ir: [...] Estoy buscando casa desesperada y mientras, ando viviendo un infierno, porque eso no es nada, todas las cosas que yo tuve que soportar: [...] Y ¿por qué no denuncio? Porque no tengo dónde irme, no tengo quién me alquile un piso...” (D5).

“ Entonces, en la pandemia, lo pasé también muy mal con él en casa. Muy mal. Maltrato, maltrato. Yo no podía irme a donde sea. En la pandemia no podía volar, no podía hacer nada. Me quedé, [...] pero él no me dejaba tranquila” (D38).

A més, algunes dones es veuen obligades a tenir relacions sexuals no desitjades a canvi d'un sostre. I aquelles entrevistades que poden pagar un lloguer, però no tenen permís de treball ni de residència, sovint cerquen algú que faci d'aval, habitualment homes. Aquesta situació genera una clara relació de poder que incrementa el risc que aquestes dones pateixin **violència** masclista.

“ Sí, sí. Fins i tot, moltes a mi m'han comentat que “he trobat l'habitació, però em comenten que, a canvi, he de fer coses”... Igual que els ofereixen per netejar i els arriben múltiples missatges demanant-los, a canvi, sexe... Això, en homes, no ho veiem, directament...” (P18).

“ O sea, él me dijo “quédese en mi casa. Me trabaja ahí y me limpia la casa y se queda acá viviendo”. Sí, pero no. Tres días y quería meterse en la cama, me quería obligar a acostarme con él” (D28).

“ Pero en los tres pisos que alquilé tuve que tener una persona que me abonase. Y uno de estos creía que yo tenía como obligación acostarme con él porque me había hecho el favor de ser mi fiador, ¿sabes? Él es muy sinvergüenza. Mira, no imaginas lo que pasé para verme libre de ese tío. Yo casi dejé la casa para no tener que aguantarlo, porque él cogió la llave, una copia de la llave, y quería entrar en mi casa” (D3).

De la teoria a la pràctica

OBSTACLES A LA INTERVENCIÓ I BONES PRÀCTIQUES

OBSTACLES A LA INTERVENCIÓ

Definitivament, la intervenció en l'àmbit de l'exclusió residencial i de la **violència** masclista i de gènere està travessada per complexitats gens menyspreables. Els obstacles detectats vers la intervenció de les dones ateses són de caràcter estructural i institucional, metodològic i personal. Tot plegat, constitueixen un impediment a la intervenció eficaç.

5.1 • OBSTACLES ESTRUCTURALS I INSTITUCIONALS

Per a començar, una de les **barreres** més importants a destacar és la que constitueixen les **limitacions en matèria de recursos**. Les entitats tenen recursos (residencials, humans, materials, econòmics) insuficients per a atendre la necessitat creixent d'atenció des dels recursos socials, tant d'atenció a les violències com residencials. Enfront d'aquesta situació de coagulació de l'accés als recursos, es genera una manca de cobertura i una sobresaturació del sistema.

“ Jo crec que l'illa té molta falta de recursos, i quan parlo de recursos em refereixo a tota mena de recursos, en els espais i en l'àmbit personal; et puc dir que en l'àmbit personal tenim exactament el mateix que fa vint-i-cinc anys. Això és una bogeria, ja només tenint en compte l'augment de població. Imagina't que en aquell moment era només violència de gènere i ara estem parlant de violències masclistes. A totes les Illes ens passa, tenim un problema important d'espais per a viure, i trobar un espai on puguis crear un centre ben dotat de places és molt complicat” (P36).

“ T'hauria d'estar parlant del centre d'acollida i del pis pont. La problemàtica que tenim és que, des de la pandèmia, el nombre de dones ingressades en el centre ha anat creixent, amb la qual cosa no hem pogut arribar a tenir el pis pont perquè la demanda del centre és tan elevada que no ens dona per a obrir-lo” (P36).

D'aquesta manera, els recursos residencials pensats com a temporals, tant per a víctimes com per a persones en situació de sense llar, se saturen i impedeixen l'entrada de noves persones, generen la cronificació de l'exclusió residencial i, més enllà, de l'exclusió social.

“ Tenim la temporalitat de l'habitatge, tenim el preu de l'habitatge, la manca d'habitatge, la manca d'opcions d'urgència i de pisos de protecció oficials. [...] Vull dir, no n'hi ha suficients per a la demanda que hi ha” (P43).

“ Abans d'entrar al pis, se li cerquen alternatives... Se cerquen tots els recursos, però estan saturats, i aquí hi ha el problema” (P12).

“ Hi ha gent que té molt bon procés a les cases d'acollida, que fins i tot té feina, però no poden sortir de la casa amb els seus diners estalviats. [...] perquè tenen una feina precària o perquè han de pagar 700 euros i en guanyen 900. Hi ha dones que fa un any que estan a la casa d'acollida, que potser el tema de la violència ja ha passat i que no tenen cap perill de res, però hi continuen perquè ningú no els lloga” (P1).

“ Tenim casos que podem considerar —entre comeses— que, pel que fa als objectius, han acabat el procés i fa mesos que cerquen habitació o allotjament. Fins i tot, a vegades, s'organitzen entre elles per intentar fer una sortida conjunta. Costa moltíssim. [...] Per exemple, dones que han sortit d'aquí i que al cap d'uns mesos han hagut d'entrar en curta estada per dificultats d'allotjament, simplement, però que ja no estan vinculades amb la violència” (P14).

A més, entre les limitacions, les **professionals** ubiquen en les **temporalitats** de les convocatòries de subvencions, anuals o bianuals, la causa de la manca d'estabilitat i projecció dels projectes, que requereixen consolidació per a funcionar de manera òptima. A més, destaquen la manca **d'adequació dels recursos** davant una realitat que exigeix cada vegada més mitjans, ja que afecta més persones i té més impactes pel que fa a la vulnerabilitat i cronificació de l'exclusió.

“Sempre és amb subvencions anuals i això no dona continuïtat als programes. Tu necessites saber que pots contractar a algú i que estarà fix, que ho podré pagar cada any” (P21).

Tota aquesta situació causa un desgast professional que no s’ha de perdre de vista, derivat tant de la manca de recursos, que limita la intervenció, com d’una part intrínseca de la professió: el contacte continu amb situacions de **violència** i d’exclusió severa, sense poder revertir la situació. Aquest context afecta la **salut mental** i la capacitat d’intervenció dels **professionals**, que es troben davant la impossibilitat d’atendre totes les persones que arriben als seus serveis i són testimonis de la cronificació de molts casos.

“Els professionals, en realitat, per molt que acabem esgotats, cansats, és igual... Nosaltres ens n’anem a casa i tenim la nostra vida, però elles no estan ben ateses, aquesta és la realitat. Fa falta l’atenció que no estan rebent i a mi això em trenca l’ànima. Són molts anys de ser aquí i he anat veient com augmenta el nivell de treball. Hem augmentat molt la quantitat i hem disminuït la qualitat i això pica, això pica bastant” (P36).

Cal recordar que **molts municipis no disposen de recursos suficients**, fet que la major part es troben a municipis més grans, la qual cosa limita els recursos disponibles per a moltes dones. Davant d’aquesta situació, sovint es planteja el trasllat d’usuàries a aquests municipis més grans o cap a la Península, com a resposta a la manca de recursos disponibles i la desesperació que genera la manca d’opcions del mercat d’habitatge ordinari.

“Totes les que venen d’altres ajuntaments, que serien perfil, no hi poden accedir perquè no són un recurs del seu ajuntament, i aquí també hi ha una barrera entre la realitat d’elles i els recursos a què podrien estar accedint; però per temes burocràtics no podem fer-los arribar a un procés millor” (P35).

“Clar, és que per anar a les cases d’acollida ha de venir derivat de Serveis Socials, i aquí tenim un problema. [...] Tenim persones dels municipis petits que no poden anar a les cases d’acollida; alguna excepció es fa, però normalment, no. És un poc com l’únic recurs que hi ha i, fins ara, era un poc el cul-de-sac de quan no saps què fer” (P46).

Cal tenir en compte que, a vegades, una dona i el seu agressor conviuen al mateix recurs residencial per la falta de recursos alternatius, o bé per la incapacitat de les dones d’accedir als que són específics per a víctimes.

“Ella estava en un pis municipal de l’alberg municipal, i el seu marit estava a l’alberg, és a dir, estaven al mateix recurs” (P34).

De fet, aquesta manca és encara més exacerbada a **Formentera**, on no hi ha cap recurs residencial. A més, altres serveis necessaris per a atendre les persones en exclusió són completament insuficients i inconstants. Cal destacar, també, la queixa generalitzada en aquesta illa per la manca de recursos d’atenció en **salut mental** i per la gestió d’urgències, com ara els intents de suïcidi. Els equips **professionals** es veuen obligats a fer malabars per garantir el dret a l’atenció de les seves usuàries, contactar directament amb **professionals** d’altres illes i intentar agilitzar uns processos que, d’entrada, no tenen una estructura adequada. Els equips alerten que aquesta situació posa en risc el dret a una atenció digna i efectiva per a les dones a qui atenen.

“Un psiquiatre de patologia dual ve un cop al mes, i un psiquiatre, els dilluns. Això què vol dir? Que no tenim psiquiatres d’urgència. Intents de suïcidi... Ens arriben moltes dones que ho han intentat o que estan pensant fer-ho. El protocol seria que se’n vagi a urgències i ho valori el psiquiatre d’urgències, però no hi ha psiquiatre d’urgències, hi ha un metge. Que el metge s’ha de posar en contacte amb un psiquiatre d’urgències d’Eivissa; que demani cita amb el seu metge de capçalera, que el seu metge de capçalera el derivarà a psiquiatria, on es valorarà si l’ha de derivar al servei de suïcidis d’Eivissa. Clar, pel camí igual ja se m’ha mort. Llavors, a mi em preocupa bastant el tema de la salut mental a Formentera, ja no només en víctimes de violència de gènere. [...] A Formentera no tenim res, no tenim alberg. Nosaltres utilitzem el pis d’acollida d’Eivissa” (P39).

Per un altre costat, una qüestió també rellevant és la **rigidesa burocràtica**, que no s’ajusta a la vida de les persones. Un clar exemple de desajustament entre la burocràcia i la vida real és el que constitueixen **les ajudes públiques**, com s’assenyalava anteriorment: aquí, a les Balears, les rendes mínimes no pallien el problema d’accés a habitatge, perquè el mercat no està a l’abast de les persones més vulnerables, fins i

tot quan tenen ajudes. A més, és molt comú que aquestes ajudes arribin mesos després d'haver-les sol·licitat. La demora i la complexitat dels procediments per demanar certes ajudes o, fins i tot, justificar-les, fa que algunes persones no puguin donar sortida a les seves necessitats bàsiques de cada dia i que, per tant, entrin i es mantinguin en situació d'exclusió.

“ És que tot el tema administratiu i burocràtic, és com... Demanen cita i els hi donen per al cap d'un mes, un mes i mig... És que al final és una frustració...” (P48).

“ Jo entenc que aquestes coses tenen el seu temps i tenen els seus processos, però al final hi ha necessitats reals, hi ha un nombre gran de persones amb necessitat de suport en aquests sentits i s'ha de donar encara més importància al tercer sector i a poder oferir recursos, ajudes, perquè una persona pugui portar una vida completament normalitzada” (P37).

És important subratllar que, en casos d'irregularitat administrativa, les dificultats per a empadronar-se agreugen la situació, ja que impedeixen que aquestes persones puguin exercir plenament els seus drets civils i accedir a les ajudes necessàries.

“ Llavors, és absurd entrar-hi perquè és una estada curta, i llavors els papers no arribaran... Llavors, s'allarga el temps d'estada en el nostre servei, que també hauria de tenir una durada determinada perquè sigui un circuit d'entrada, d'ajuda, però de sortida ràpida, perquè aquesta llista d'espera continuï avançant, i que la gent que està molt, molt greu, tingués aquesta opció” (P35).

“ Han d'estar, com a mínim, dos mesos empadronades. Ens arriba molta immigració que, clar, no està empadronada... Llavors arriba aquí i ha de passar a un centre de refugiats” (P10).

5.2 • OBSTACLES DE LES METODOLOGIES I DELS PROCESSOS D'INTERVENCIÓ

Segons els testimonis de les persones entrevistades, **institucionalitzar les dones esdevé, en la mesura del possible, el darrer recurs** —especialment en els casos en què els serveis no són específics—, per les implicacions psicològiques i de seguretat que poden influir i, abans d'optar pel recurs d'acollida, se cerquen totes les alternatives existents; però aquestes no són abundants ni tampoc senzilles.

“ Si una dona no té més remei que passar per un recurs d'acollida, doncs, evidentment, que ho faci. Però si hi ha alternatives, és millor no fer-la passar per un procés que en realitat té un punt que pot ser un estrès o pot comportar un trauma” (P14).

Les cases d'acollida municipals acullen persones amb característiques i problemàtiques molt diverses, fet que evidencia la **necessitat de recursos específics** per a diferents perfils en situació de sense sostre o exclusió residencial, així com per a casos de **violència** masclista. Sovint, les dones víctimes de **violència** acaben en centres no especialitzats que, segons l'equip professional, poden perjudicar els seus processos de recuperació. **És necessari crear recursos residencials específics i**

adaptats que atenguin les necessitats diverses de les residents i en perspectiva de gènere. Això planteja la urgència d'un enfocament interseccional que consideri tant la **violència** masclista com altres factors, com ara la **salut mental** i el **consum**.

“ Al final s'ha convertit en un servei de baixa i mitjana exigència, perquè com que no hi ha això, sostenim dues tipologies de perfils molt diferents: aquest volum de dones que no té un perfil de politoxicomanies, d'exclusió al carrer, que conviu amb aquest teixit masculí, perquè és això o res” (P35).

“ Lo único que a mí me ha costado manejar es la convivencia con personas con discapacidad intelectual. [...] A mí me tocó compartir la habitación con una de ellas y se me hizo muy cuesta arriba, quizás sea por falta de recursos. Yo supongo que es por falta de recursos que las derivan aquí y no a otro sitio” (D20).

D'altra banda, no podem parlar d'obstacles a la intervenció social amb les dones sense esmentar una altra de les **barreres** més importants: els **requisits d'accés**. Els serveis i els recursos disposen d'una sèrie de crite-

ris d'exclusió que, sovint, poden impedir-ne l'entrada o accelerar-ne la sortida.

Aquest tipus de barrera és clar, en la majoria dels recursos, davant diagnòstics de **salut mental** no compensada o **consum** actiu de substàncies. A més, no es disposa de la metodologia, de les eines i dels recursos necessaris per a atendre aquestes problemàtiques. En alguns casos es demana el compromís que, davant un diagnòstic de **salut mental**, un **consum** o **patologia dual**, s'iniciï un seguiment i tractament.

“ A sobre, hem de treballar amb drogodependències, que no tenim ni idea, que no estem especialitzats, que no sabem com. I el suport psicològic que això necessita... Que se'ns deleguin els recursos residencials per tal que puguin accedir al que haurien d'estar treballant altres serveis, no té cap sentit” (P35).

Malgrat que, en general, les persones necessiten benestar psicològic, emocional i físic per a començar un **procés** de recuperació d'una problemàtica que suposa un fre en les seves vides, com ho és la **violència**, l'exclusió residencial, o ambdues realitats alhora, aquest requisit esdevé també una barrera que dificulta atendre realitats complexes. La realitat és que **no totes les dones poden iniciar i mantenir un tractament per consum o salut mental de la mateixa manera**. És especialment difícil en els casos en què hi ha càrregues familiars, especialment en mares de menors, o situacions de cronificació amb graus de deteriorament que requereixen una atenció integral.

“ Era una dona que tenia un diagnòstic de salut mental, i no va poder accedir als recursos per no tenir adherència a tractament. I ha estat en situació de carrer diverses vegades” (P32).

“ Entre la baixa i l'alta exigència hauria d'haver-hi un recurs que pogués pal·liar això, que són dones que estan dintre d'un procés, sigui en centres ocupacionals, perquè algunes tenen salut mental, i no estan per treballar en el sistema ordinari, però sí per anar fent petites evolucions; però, si tenen un mínim de consum, ja no poden accedir a aquell recurs” (P35).

Destaca que a **Menorca** no hi ha recursos residencials de baixa exigència, com tampoc n'hi havia a Eivissa fins a l'any 2022. Això fa que molta gent quedi a fora.

Sí que està en marxa, però, un projecte pilot a Maó, tot i que encara és massa prest per valorar-ne el funcionament.

“ No sabíem quantes persones hi havia en situació de carrer; i sí que vàrem tirar d'un petit estudi... Ara està totalment desfasat, però en aquell moment ens va sortir que teníem a Maó unes 20-25 persones, i a Ciutadella unes 10-15. I per això vàrem posar el centre de baixa exigència a Maó” (P46).

“ Es va obrir a 2022, i va ser com un nou recurs de nova implementació, que feia anys que s'exigia... Perquè es va detectar que hi havia moltes persones en sensellarisme, i que no hi havia suficients recursos a l'illa per a donar-hi resposta” (P35).

“ Recursos d'emergència, d'urgència, nosaltres no en tenim, són dels ajuntaments. Ara mateix, hi hauria dues cases d'acollida, que formen part de la cartera de Serveis Socials, tant a Maó com a Ciutadella. Insuficients, perquè no sé quantes places tenen, però no s'ha ampliat davant la situació d'emergència residencial que hi ha” (P43).

Amb tot, tenint en compte que la **violència** masculista i l'exclusió residencial poden portar a patologies mentals i **consums**, els criteris d'exclusió resulten significativament estrictes. Els serveis i recursos han d'innovar per adaptar-se a les **problemàtiques socials actuals, que són multicausals i multidimensionals, i no es poden explicar des d'un sol eix**. A més, no sempre existeix un diagnòstic, però els grups **professionals** detecten quelcom que no està tipificat; per tant, no poden posar-li nom i, si no ho poden fer, sovint tampoc no podran tractar-ho des de la intervenció.

“ Hi ha vegades que no hi ha un diagnòstic concret, però sí que hi ha un mal. Les persones que estan en aquest procés tenen una sèrie de característiques, i quan interactues i treballes amb elles, t'adones que hi ha un alguna cosa... I és el desgast produït per tot això, i no saps posar-li nom perquè no és patològic, no és... Però sí, te n'adones, ho veus” (P25).

“ Hi ha molta gent que té problemes de salut mental i no té un diagnòstic, no té un seguiment. Perquè tu li plantejges a la persona que vagi a la psiquiatria i et diu que no, que ha sortit, que està bé. Llavors tu no tens cap poder per a obligar-la... se l'assessora, se l'aconsella;

però no hi vol anar perquè es veu bé. Així dificulta molt. I més si ho associes al problema de l'alcoholisme, que el 90% de les persones aquí tenen problemes amb l'alcohol, perquè es complica i la situació es degenera durant anys, anys, anys i anys i són casos molt difícils” (P38).

D'altra banda, no és generalitzat, però sí que hi ha algunes qüestions relatives als serveis que passen per actituds estigmatitzants i discriminatòries. El problema, com indiquen moltes persones treballadores en les entitats que s'han entrevistat, és que en lloc de donar protagonisme a la persona i adaptar-hi els serveis, la intervenció sol ser a l'inrevés: és la persona la que s'adapta als serveis.

“ Hi ha violència institucional i violència administrativa. Quan van als centres de salut i els tracten malament per no tenir un cognom “García Fernández”, no? I el desconeixement també que tenen de falta de coneixements, dels drets de les persones, fins i tot. La violència també de gènere es viu aquí. [...] Ho veig en general en tots els àmbits. Fins i tot a Serveis Socials. La dona hi va... que ja li costa demanar ajuda, i a damunt s'emporta un pal” (P30).

5.3 • OBSTACLES PERSONALS I CONTEXTUALS

És important remarcar alguns elements importants que tenen a veure amb les **reticències** de moltes dones a rebre atenció, tot i que algunes ja s'han esmentat a l'informe. Moltes vegades, aquestes **reticències** tenen a veure amb el fet que es veuen obligades a repetir la seva història, una història ja explicada moltes vegades, però, lamentablement, sense resolució. Aquest fet s'associa amb un esgotament burocràtic i una creixent desconfiança envers les institucions, els serveis i els **professionals** que hi intervenen. Quan la problemàtica, que és complexa i requereix una intervenció multidisciplinària, no es resol de manera efectiva, es pot generar un rebuig cap a la institució i l'administració pública.

“ Altres casos no, no volen saber-ne res. També pot ser per l'estigma de no voler contar molt la seva vida i el que li ha passat a un estrany” (P15).

Els equips **professionals** identifiquen que, per a intervenir de manera integral, calen **protocols** tant interns com externs al servei o recurs que siguin homogenis, específics i especialitzats en relació amb la multitud de situacions i necessitats que travessen les dones a què atenen.

“ No hi ha un protocol obligatori de fer tal, tal i tal. Tu has d'oferir-li tota la cartera de serveis a la qual aquesta dona té dret, assistir i acompanyar en tot el que ella vulgui...” (P29).

“ Ara havíem de firmar un nou contracte i es va fer tot un nou protocol. Ja en teníem un, però s'ha millorat. És un tema que tractem, tothom està sensibilitzat i sabem com hem d'actuar. Però és un procés supercomplex, perquè en cada dona és una situació molt diferent, i és un protocol molt general perquè no se'ns escapi res pel que fa a l'ètica. I de funcions, que cadascú sàpiga bé com ha d'actuar amb aquestes situacions i com els han d'acompanyar i de quina manera i amb quina mirada, i no caure a vegades en certs judicis” (P17).

“ Jo crec que pel fet de la institucionalització —que aquestes dones són acollides per la institució—, al final hi ha vegades en les quals no són del tot clares amb les professionals” (P13).

“ És que no és ni un any ni dos, tal vegada són deu anys. Encara que tu diguis “ escolta'm, jo soc la professional i jo et diré que pots fer això...” , és que potser no s'ho creuen, fa tant d'anys... És una feina tan complicada... Costa, costa molt” (P9).

“ Mira, aquesta dona demanava ajuda a la gent del carrer, als veïns i tal; però quan hi anaven les institucions, no volia aquesta ajuda. No volia activar l'ambulància per a veure si es podia fer un ingrés; no era aquesta l'ajuda que ella volia” (P39).

Això moltes vegades genera una desafecció i un rebuig a participar en els programes que, fins i tot, arriben a

percebre com a fútils; malgrat això, quasi totes reconeixen en les entrevistes la necessitat de desfogament i d'acompanyament que senten, especialment en els moments en què travessen temps més durs, carregosos i estressants.

“*Vine dos o tres veces, ya no vine más. Eso es el fallo que tengo, que nunca lo termino. Después digo “¿a qué voy? ¿Para contarle siempre lo mismo?”. Porque me dijo [la psicóloga] “claro, también lo que tú tienes que hacer es tener una continuidad”. [...] Al principio sí te encuentras en su foco y sí necesitas hablar con alguien; pero yo creo que también lo haces por no estar siempre con lo mismo, dándole vueltas. Lo tienes súper presente, lo pasas mal. Yo ahora hablo de lo que me pasó con el padre de mi hijo, pero hasta ahora...”* (D8).

“*A mí los talleres... a mí no me satisfacen. Me tienen que motivar. No, porque es como remover mierda. Vas a un taller porque eres una mujer maltratada*” (D13).

La **masculinització dels espais**, com també s'ha vist, constitueix una barrera important, ja que genera, en moltes ocasions, un rebuig per part de les dones a accedir-hi. La realitat de les dones en exclusió residencial està invisibilitzada i és una dimensió oblidada a les polítiques públiques.

“*Les polítiques d'habitatge es fan, però sempre s'obliden de les persones sense llar; que són les que més necessiten aquests habitatges. Les polítiques públiques contra la violència obliden completament les dones sense llar; que són les que passen per violències anys i anys*” (P5).

Per altra banda, la **violència** contra les dones, la que han sofert, la que continuen sofrint, i la **normalització en la seva vida**, es consideren factors que afecten la seva recuperació i obstaculitza la intervenció. En la vida de les dones, lluitar contra la **violència** és un **procés** que no totes poden fer de la mateixa manera. No és el mateix el context d'una dona que té totes les necessitats bàsiques cobertes que el d'una altra que no les té; una qüestió irrefutable. Quan altres problemàtiques, com la manca d'habitatge o la irregularitat administrativa, són urgents, el **procés** de denúncia i separació de l'agressor no sol ser la prioritat, i això és important tenir-ho en compte en el camp de la intervenció. Sortir del cercle de **violència**, de la revictimització, no és fàcil i respon a raons socioculturals. La **violència** masculista

trunca els processos vitals de les dones, que necessiten un **procés** de reparació complex que requereix temps, atenció psicològica i acompanyament social.

“*A vegades pesa més la problemàtica que tenen que no la violència de gènere. [...] Necessiten el procés de recuperació i moltes vegades es troben que tota la seva vida s'ha truncat o que eren totalment dependents de l'agressor... Moltes vegades han de començar de zero, saps?*” (P26).

“*La intervenció amb la dona —com que elles venen més danyades que els homes— es complica, perquè a part de tenir les seves circumstàncies relatives a l'exclusió severa i a l'exclusió residencial, venen marcades per totes aquestes violències*” (P5).

“*Han estat víctimes, i això en el seu procés les marca. Moltes d'elles tenen diverses situacions de revictimització. [...] que afecta totes les àrees; en la seva manera de relacionar-se, en què esperen dels altres, en la seva projecció de futur. Perquè han estat maltractades durant anys*” (P9).

Moltes **professionals** destaquen la dificultat que això genera en el moment d'establir el vincle per iniciar la intervenció.

“*Costa, a vegades, vincular. L'acostament no sempre és fàcil. Si venen de part de... És més fàcil. Però quan vens tu de primeres, en carrer, i t'acostes, moltes no volen... Llavors, costa generar un vincle, però després quan el generes, treballar amb aquestes dones és una passada*” (P30).

“*Perquè el dia a dia és molt important, no és el mateix una visita en un moment donat, que de dilluns a divendres, cinc hores, xerrar, parlar, berenar, compartir. Aquí, per exemple, el que fem molt són tallers, i el monitor o la monitora propicia un tema de conversa per a treure més... Per a treure opinions, per a treure històries de vida, per a compartir; perquè així ens nodrim els uns dels altres. Hi ha molta solitud, i en saber que hi ha altres persones que estan en una situació similar també es poden secundar i això afavoreix l'amistat, afavoreix l'ajuda, afavoreix el suport. Clar, al final és una tècnica per a treure informació*” (P34).

En relació amb la recuperació psicològica i emocional de les dones víctimes de **violència** masclista, els recursos residencials específics exposen la necessitat de garantir diferents espais de convivència segons els nivells de recuperació, perquè no brindar-los-hi pot resultar contraproductiu pel seu **procés**. La problemàtica radica en el fet que escassegen, en moltes ocasions, els recursos residencials per a poder fer aquesta separació.

“ Llavors, el fet de tenir pisos pont, ens ha ajudat a fer que aquestes dones que estan per sortir, poden sortir; continuar el seu procés, sense haver de compartir amb dones que estan en un altre moment i que tal vegada dificulta la convivència. [...] Entren dones que estan en el nivell zero. Conviure amb altres dones que estan en un estat terapèutic molt pitjor que el teu, t'arrossega cap avall una altra vegada, o et torna a remenar coses que tu ja tenies més o menys superades” (P45).

Com hem dit, el que realment manca són recursos que incorporin la perspectiva interseccional, entenent que les dones que necessiten atenció sovint no la requereixen per una única raó, sinó que les seves vides es veuen travessades per múltiples factors que les situen en diferents nivells de vulnerabilitat. Una dona víctima de **violència** masclista sol afrontar altres problemàtiques que afecten la identitat, el desenvolupament i la capacitat de resiliència. A mesura que s'acumulen factors de vulnerabilitat, es fa més necessària una intervenció des d'una perspectiva interseccional que abordi aquesta complexitat de manera integral.

“ Són casos en els quals són necessaris altres recursos i durant més temps per a poder treballar amb la dona; i aquí és on, sobretot en l'àmbit de la nostra intervenció, ens veiem limitats en el procés amb elles. Anem fent, però no hi ha cap recurs que aculli de manera global totes aquestes situacions...” (P26).

“ Ella viu en una de les propietats, però no pot tenir accés a cap ajuda social perquè té propietats, però viu gairebé sense llum, no té cap ingrés, no té pràcticament ni per menjar... És una dona que podria haver venut la casa i podria viure més o menys bé, però ell l'hi impedeix i tot el temps li posa traves. Per culpa d'aquesta casa, ella malviu. Així que, fins i tot, tenir una casa pot ser perjudicial” (P1).

Conclusions

I PROPOSTES DE MILLORA

En aquesta investigació s'ha explorat la relació entre l'exclusió residencial femenina i la **violència** masclista, contextualitzant aquesta problemàtica a les Illes Balears, i tenint en compte les particularitats de cada territori. Des d'una perspectiva feminista, contribueix a visibilitzar la problemàtica a través dels relats tant de les dones com dels equips **professionals**. D'aquesta manera, es permet entendre amb més profunditat la complexitat del fenomen del sensellarisme femení, aportar una visió integral de la realitat que viuen aquestes dones i oferir informació essencial per a futures estratègies d'intervenció.

Cal afirmar que aquesta recerca corrobora de manera significativa els resultats trobats en la revisió de la literatura quant a la centralitat de l'habitatge en les situacions d'exclusió social: la relació del fenomen amb la problemàtica de l'habitatge en el context de neoliberalisme i financerització, la manca d'habitatge, i l'existència d'un habitatge inadequat, com una de les principals causes d'exclusió social i pobresa, que cada cop afecta més persones amb perfils molt diversos i a tot el territori balear. Avui dia, **qualsevol persona pot trobar-se en risc de patir exclusió residencial a la nostra comunitat autònoma**.

Concretament, Eivissa és el territori més afectat, amb preus de lloguer totalment desorbitats i una manca greu d'espais habitables; però cal tenir molt present que la resta d'Illes segueixen aquesta tendència, i s'acosten cada cop més a l'illa Pitiüsa. Aquest context del mercat de l'habitatge causa una **coagulació dels recursos residencials existents, especialitzats o no**, que impedeix un circuit d'entrada i sortida normalitzada.

Cal apostar per polítiques socials transversals, basades en un coneixement sòlid i en el treball en xarxa. A més, és fonamental implementar polítiques d'habitatge a curt, mitjà i llarg termini per a mitigar els efectes dels creixents problemes d'accés i manteniment d'un habitatge.

Segons l'Oficina de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans (ACNUDH), un habitatge adequat ha de complir una sèrie de condicions. Aquesta definició permet contrastar els resultats d'aquesta recerca, i confirmar que, fora dels habitatges gestionats per recursos públics o entitats socials, **la majoria d'habitatges a què poden accedir les dones entrevistades són clarament inadequats, insegurs i indignes**.

La tipologia ETHOS permet determinar l'ampli ventall de formes d'exclusió residencial en què es poden trobar les dones, moltes de les quals ocultes i desconegudes. Així i tot, les dones que han participat en la recerca viuen formes d'exclusió residencial no classificades a ETHOS, com per exemple residir a l'habitatge on es treballa d'interina o exercir prostitució. Podem dir, doncs, que **les dones ocupen espais d'exclusió residencial que van més enllà de les recollides a la tipologia ETHOS**. Una troballa important és que **moltes de les dones entrevistades es troben en exclusió residencial en formes molt visibles**, fet que ha facilitat l'accés a elles; però **la majoria relaten haver passat prèviament per aquelles formes d'exclusió residencials més invisibilitzades**.

Així, doncs, efectivament, **es pot parlar d'un fenomen complex, estructural, dinàmic i multifactorial**. Com s'ha vist, els recursos i serveis d'atenció, i les polítiques d'habitatge han de preveure aquesta multidimensionalitat i s'han de construir serveis amb una mirada integral. No poden ser estancs ni atendre únicament un problema, sinó que han d'aplicar la perspectiva interseccional i tenir en compte que les persones poden presentar múltiples problemàtiques alhora.

Per altra banda, **és necessària la col·laboració i coordinació entre serveis per a evitar la revictimització de les persones i la cronificació de les problemàtiques**. Els serveis residencials sovint deriven les dones als recursos de **violència** masculista, i aquests, al seu torn, les deriven als serveis per a persones sense llar, i es crea un cercle viciós. A més, s'ha de tenir en compte la importància de la intervenció des d'un marc preventiu, centrat en l'atenció primerenca, que anticipa i dona atenció intensiva a possibles situacions de sensellarisme i d'exclusió residencial que puguin cronificar-se en el temps.

Val a destacar que la manca de coordinació explica, entre altres motius, les **reticències** de moltes dones a cercar ajuda. Així i tot, altres factors també són assenyalables per a entendre les **reticències** de les dones en aquest sentit: el desajust entre les prioritats que les entitats estableixen i les que tenen les dones en els seus propis processos de recuperació; i la sensació de discriminació, estigma i prejudici per part de les institucions. Ara bé, cal posar especial èmfasi en el fet que gran part de les **reticències** són generades per la mateixa construcció androcèntrica dels serveis. S'ha constatat que **els recursos d'habitatge i les polítiques socials s'han construït sobre una visió androcèntrica**, que implica no tenir en compte les necessitats i circumstàncies específiques que afecten les dones en situació de vulnerabilitat residencial. Això suposa que sovint no troben en aquests recursos una resposta adequada a les seves necessitats, fet que en perpetua l'exclusió. Per tant, la recerca confirma com aquesta **perspectiva masculinitzada ha limitat la capacitat dels sistemes d'ajuda per a abordar de manera efectiva l'exclusió residencial femenina**. Tot això, finalment, contribueix a una pèrdua de confiança en les institucions.

Aquesta desconfiança s'estén a totes les instàncies que poden intervenir en el **procés**. A partir de les experiències de les dones en el context **judicial**, es revela que, les lleis que volen protegir-les de la **violència**, generen majors vulnerabilitats. S'evidencia que **tot el procés judicial mostra una manca de protecció efectiva i incideix en la revictimització d'aquestes dones**. És rellevant la clara falta de perspectiva de gènere i la inadaptació a les necessitats específiques de les dones en situació de sensellarisme, atrapades en un cercle de vulnerabilitats.

La **inadaptació dels sistemes d'atenció i de protecció a les dones víctimes de violència i en exclusió ocasiona que les dones no hi accedeixin o que ho facin més tard que els homes**, i en pitjors condicions de salut i deteriorament. Així, la intervenció amb elles resulta més complexa i el **procés** de recuperació, més llarg. No obstant això, si quan accedeixen als recursos destinats a paliar l'exclusió residencial, no troben espais segurs, estan condemnades a viure en un cercle de **violència** que empitjora la situació amb un gran perill de cronificació. Per tant, s'ha d'insistir en la **necessitat de recursos especialitzats per als diferents perfils**

existents per a garantir aquesta seguretat i eficàcia dels serveis; i en models d'atenció centrats en la persona, i que els recursos s'adaptin a les necessitats de les persones ateses, i no al contrari.

Davant aquesta situació, les dones despleguen tota una sèrie d'estratègies que al present estudi s'anomenen «de supervivència», les quals estan condicionades pels rols de gènere. Aquestes estratègies inclouen l'ús de la xarxa social i familiar; recórrer a la prostitució o al treball com a internes; conviure amb l'agressor, o tornar-hi després d'haver passat per un procés de recuperació; o establir parelles no desitjades, entre d'altres. Són estratègies relegades a l'esfera privada, un àmbit que històricament han ocupat les dones, i es caracteritzen per la seva individualització, és a dir, per no ser formes d'organització col·lectiva, tot i que s'arriba a la majoria d'elles a través de la mínima xarxa social disponible, i sempre al marge de les institucions.

TANT A LES ESTRATÈGIES MÉS FORMALS I INSTITUCIONALS, COM A LES QUE ES DESPLEGUEN EN ELS MARGES, EL RISC A MAJOR VULNERABILITAT SOCIAL I L'EXPOSICIÓ A LA VIOLÈNCIA HI SÓN PRESENTS.

Hi ha una clara **relació bidireccional entre violència i exclusió residencial**: per una banda, la **violència** pot ser el desencadenant de la situació de sensellarisme, i, per altra banda, estar en situació de sensellarisme també augmenta el risc de patir la **violència**. A la mostra estudiada, les dones han patit diversos tipus de **violència** en diferents moments de la vida, i les conseqüències d'aquesta **violència** són profundament significatives.

Els principals **factors de desprotecció** que poden dur les dones en aquesta múltiple invisibilitat són les experiències de **violència** masclista; la trajectòria migrant; la **maternitat**, especialment en solitari; la **salut física** i mental; el **consum** actiu; els processos d'institucionalització —bé en la infància o bé allargats en el temps—; la manca de capital social, de xarxa social o familiar; l'**estructura familiar** i l'econòmica domèstica, i una emancipació primerenca. És important tenir en compte que moltes vegades aquests factors esdevenen alhora conseqüències de **violència** masclista o de la situació d'exclusió residencial, i a més, solen estar interrelacionats entre ells.

Respecte als **factors de desprotecció**, cal remarcar que l'**absència de xarxa social o una xarxa feble és el més rellevant**, i és transversal a la resta de factors. La **maternitat** es presenta a les dones en situació de sensellarisme i víctimes de **violència** masclista des de **tres vessants diferents**: com a factor de vulnerabilitat, com a element de desprotecció davant altres vulnerabilitats, però també com a motor de canvi en les dinàmiques de **violència**. Els **processos d'institucionalització allargats**, així com l'emancipació primerenca, han esdevingut, molts cops, **conseqüència de la violència a la infància viscuda a la llar familiar**, que ha determinat de manera molt significativa i preocupant el seu desenvolupament futur i la seva trajectòria d'exclusió. La **salut mental** i el **consum** actiu sense adheència a tractaments esdevenen clares **barreres** d'accés als serveis d'atenció social, i són, sovint, **conseqüència directa de les violències masclistes i de l'exclusió residencial**. És necessari destacar especialment l'expressió d'ideacions suïcides

per part d'un nombre alarmant de dones entrevistades, com un clar indicador de l'impacte devastador que aquestes experiències tenen en la seva **salut mental**. A més, cal assenyalar com **el racisme i les polítiques restrictives**, permeses per la llei d'estrangeria vigent (Llei 4/2000), **limiten l'accés a opcions laborals i residencials dignes per a les dones migrants**.

Analitzant aquests factors de vulnerabilitat des de la perspectiva interseccional, es proposa una ampliació del concepte de «triple invisibilitat» —dona, sense llar i víctima de **violència** masclista (Herrero, 2003) — cap a «**múltiples invisibilitats**», atès que **són moltes i diverses les interseccions que travessen i oprimeixen les dones**. A més, com més interseccions s'hi afegeixen, més profunda es fa la invisibilitat. Una qüestió molt greu és que la qualitat dels serveis d'atenció disponibles per les dones víctimes de **violència** masclista i en situació de sensellarisme disminueix a mesura que augmenten els factors de discriminació que les interseccionen. És a dir, **a major normalització de la persona, més qualitat del recurs que les atén i, per tant, més probabilitat de recuperació i integració social**. Així, es genera una vulneració de les obligacions legals en matèria de protecció i atenció a totes les dones víctimes de **violència** masclista, tal com estableixen les normatives autonòmiques (Llei 12/2006, de 20 de setembre, per a la dona, i Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes), estatals (Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la **violència** de gènere, i Llei Orgànica 10/2022, de 6 de setembre, de garantia integral de la llibertat sexual) i internacionals (Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la **violència** contra la dona i la **violència** domèstica, fet a Istanbul l'11 de maig de 2011).

En conseqüència, es produeix una pèrdua de drets per a les dones que, a més de ser víctimes, són **consumidores**, migrants i tenen problemes de **salut mental** no tractats, entre d'altres.

AQUESTES CIRCUMSTÀNCIES ADDICIONALS PREVALEN SOBRE LA CONDICIÓN DE VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA, QUE QUEDA RELEGADA I INVISIBILITZADA.

A més, cal destacar que hi ha molt desconeixement dels drets que tenen les dones pel fet de ser víctimes de **violència**: moltes vegades la informació no arriba completa i les dones no la coneixen, vulneren el dret a l'atenció integral, a banda d'altres problemàtiques i interseccions que estigmatitzen, i neguen els drets. Per aquesta raó, és tan important la promulgació d'una llei que reculli l'àmplia realitat de les violències masclistes. Cal, a més, incorporar formacions aplicades en matèria feminista i des de la perspectiva de gènere per a tècnics i **professionals**, sense oblidar el conjunt de responsables polítics que treballen en la matèria, per tal que puguin donar les eines per abordar les situacions de les dones des d'una visió integral i transversal.

Cal subratllar que la carència de recursos destinats a cobrir les necessitats de les dones víctimes afecta tant les usuàries com les **professionals** que les atenen, que **sovint es veuen obligades a treballar fora d'horari i a gestionar una sobrecàrrega laboral que desborda els recursos disponibles, i genera frustració**. Aquesta situació afecta també la continuïtat dels projectes. La rotació constant del personal del tercer sector dificulta la creació de vincles estables i un bon coneixement del

circuit d'atenció existent. Les condicions laborals precàries causen la fuga de personal especialitzat, que s'enduu amb si el coneixement acumulat, fet que agreuja encara més la situació. Malgrat aquestes dificultats, **el paper de l'equip professional, així com el de les entitats socials, és clau per a fer de pont i garantir una atenció més efectiva a les dones.**

Finalment, aquesta recerca presenta algunes limitacions pròpies de la investigació social. En primer lloc, **l'absència de dades disponibles en perspectiva de gènere i situades en el territori estudiat**, que hagués permès dimensionar de manera més detallada la problemàtica. En segon lloc, no s'ha pogut arribar a tots els perfils susceptibles de trobar-se amb aquesta interrelació, com ara la comunitat LGTBIQ+ i les persones amb discapacitat; per tant, és una tasca pendent per a continuar aprofundint en l'objecte d'estudi.

Moltes de les situacions analitzades en aquesta recerca no es donarien si **l'accés i el manteniment de l'habitatge estiguessin garantits** a les Illes Balears.

NO ES POT PARLAR D'EXCLUSIÓ RESIDENCIAL AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE I INTERSECCIONAL I NO INCLOURE L'EXPOSICIÓ A LA VIOLÈNCIA.

Aquestes dones, enfront del sistema actual, **estan condemnades a viure vides plenes de violència.**

Bibliografia

- Avramov, D. (1995)
Homelessness in the European Union: social and legal context of housing exclusion in the 1990s.
 Fourth research report of the European Observatory on Homelessness.
 FEANTSA.
- Ayala Cañón, L., Navarro Ruiz, C. i Olea Ferreras, S. (2022)
Evolución de las necesidades de vivienda y de la exclusión residencial.
Impacto y limitaciones de las medidas de emergencia durante la pandemia.
- A L. Ayala Cañón, M. Laparra Navarro i G. Rodríguez Cabrero (coords.)
Evolución de la cohesión social y consecuencias de la COVID-19 en España (pp. 491-518).
 Fundación FOESSA y Cáritas Española.
- Bellido, O., Uson, I. i Leturia, F. (2022)
Mujer y exclusión residencial:
 análisis de la realidad guipuzcoana. Zerbitzuan: Revista de servicios sociales, (78), 99-125.
<https://doi.org/10.5569/1134-7147.78.06>
- Blanco-Romero, A. i Blazquez-Salom, M. (2018) **Marc-handisation touristique du logement et planification urbaine a Barcelone.**
 Sud-Ouest Europeen, (46), 9-22.
<https://doi.org/10.4000/soe.4568>
- Bretherton, J. i Mayock, P. (2021)
Women's homelessness: European evidence review.
 FEANTSA.
<https://doi.org/10.15124/yao-3xhp-xz85>
- Calvo, C. C. (2021)
El estigma en personas con patología dual como barrera de acceso y adherencia a recursos asistenciales. Norte de Salud Mental, 17(65), 34-47.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8047262>
- Caravantes López de Lerma, G.M. i Romero González, J. (2021)
Vivienda pública y estado de bienestar en España: balance y estado de la cuestión en la época del COVID-19.
 Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles, (91).
[10.21138/bage.3152](https://doi.org/10.21138/bage.3152)
- Carbonero-Gamundí, M. A., López-Bermúdez, A., Martín Martín, P., i Maria Mestre-Miquel, J. (2023)
Estereotipos de género en profesionales de los servicios sociales comunitarios: formación y supervisión como elementos de sensibilización y prevención.
 Cuadernos de Trabajo Social
 36(1), 3-13
<https://dx.doi.org/10.5209/cuts.79404>
- Carmona, P. (2022)
La democracia de propietarios.
Fondos de inversión, rentismo popular y la lucha por la vivienda.
 Traficantes de Sueños. ISBN: 978-84-125753-3-0
- Castaño, I. i Pozo, R. (2016)
Violències de gènere en dones sense sostre: trajectòries de vida i procés d'envelliment.
 A Anuari de l'envelliment: Illes Balears 2016, (pp. 483-496).
 Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal i Universitat de les Illes Balears.
- Consejo General del Poder Judicial [CGPJ]. (2024)
Datos sobre el efecto de la crisis en órganos judiciales - Anual 2023.
 Efecto de la crisis en los órganos judiciales.
- De Antoni, C., i Ruas Munhós, A. A. (2016)
As violências institucional e estrutural vivenciadas por moradoras de rua.
 Psicologia em Estudo, 21(4), 641-651.
 Doi: [10.4025/psicolestud.v21i4.31840](https://doi.org/10.4025/psicolestud.v21i4.31840)
- De la Fuente-Roldán, I.N. i Sánchez-Moreno, E. (2023)
Discriminación, violencia y exclusión social. Una aproximación a la realidad de las personas en situación de sinhogarismo y exclusión residencial.
 Itinerarios De Trabajo Social, (3), 14-22.
 Doi: <https://doi.org/10.1344/its.13.40360>

- EAPN (2024)
El estado de la pobreza 2024.
Primer avance de resultados. European Anti-Poverty Network (EAPN).
- Fabra Garcés, L.A., Salvador Figueras, M. i Gargallo Valero, P. (2023)
Estadística regional inmobiliaria. Anuario 2023.
Centro de Proceso Estadístico del Colegio de Registradores de la Propiedad, Bienes Muebles y Mercantiles de España.
- Fernández Evangelista, G. (2015)
El acceso a la vivienda social de las personas sin hogar.
Estudio de casos: Alemania, España, Finlandia y Reino Unido, vol. 1
[tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona].
Terán
- Ferragut, C. i Nadal, I. (coords.); López, A., i Rodríguez, M. (2023)
Una aproximació a la situació de les dones en situació d'exclusió residencial a Mallorca: detecció de violències masclistes i identificació de barreres per la intervenció.
Fundació IRES i Observatori Social de les Illes Balears (OSIB-UIB).
- Galán Sanantonio, A., Botija, M., i Gallen Granel, E. (2024)
Particularidades de género en los factores de riesgo y trayectorias de sinhogarismo: Un estudio transversal, descriptivo y exploratorio en Valencia, España.
Prisma Social: revista de investigación social, (44), 84-104.
- Gámez, T. (2018)
Personas sin hogar.
Un análisis de género del sinhogarismo.
UMA Editorial.
- Gandarias Goikoetxea, I., Navarro Lashayas, M. A., i García Cid, A. (2024)
Sinhogarismo encubierto en mujeres en situación de exclusión social grave: Una investigación exploratoria.
Revista Prisma Social, (44), 105-128.
- Recuperat a partir de
<https://revistaprismasocial.es/article/view/5311>
- García-Lamarca, M., i Kaika, M. (2016)
Mortgaged lives: the biopolitics of debt and housing financialisation.
Transactions of the Institute of British Geographers, 41(3), 313-327.
<http://www.jstor.org/stable/45147041>
- Harvey, D. (2008)
El derecho a la ciudad.
New Left Review, 53, 23-39.
- Herrero, Isabel. (2003)
Mujeres sin hogar y violencia de género: la triple invisibilidad.
Cuadernos de trabajo social, ISSN 0214-0314, Nº 16, 2003, pags. 265-268.
- INE (2022)
Encuesta sobre las personas sin hogar. Año 2022.
Instituto Nacional de Estadística.
- INE (2023)
Censo de Población y Viviendas 2021.
Instituto Nacional de Estadística.
- INE (2023)
Encuesta de Características Esenciales de la Población y las Viviendas (ECEPOV).
Año 2021. Instituto Nacional de Estadística.
- INE (2024)
Encuesta de Condiciones de Vida. Año 2023.
Instituto Nacional de Estadística.
- INE (2024)
Estadística de Violencia Doméstica y Violencia de Género (EVDVG). Año 2023.
Instituto Nacional de Estadística.
- Jefatura del Estado (2023, 25 de maig)
Llei 12/2023, de 24 de maig, pel dret a l'habitatge.
Boletín Oficial del Estado, (124).
<https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2023-12203>
- Leache, P. A., i Damonti, P. (2020)
Las situaciones de exclusión social como factor

de vulnerabilidad a la violencia de género en la pareja:
Desigualdades estructurales y relaciones de poder de género.

EMPIRIA. Revista de Metodología de las Ciencias Sociales, (48), 205-230.

<https://doi.org/10.5944/empiria.48.2020.28076>

Llano, J.C. (dir.), Alguacil, A., Díaz, E., Jiménez, N., Quiroga, D. (2021)

El estado de la pobreza.

Seguimiento del Indicador de pobreza y exclusión social en España. 2008-2020.

European Anti Poverty Network [EAPN].

Secretaría técnica.

Bermúdez, A. L. (2019)

Sinhogarismo:

concepción y abordaje desde el punto de vista de las/los trabajadoras/es sociales de Mallorca.

Documentos de trabajo social: Revista de trabajo y acción social, (62), 32-49.

López-Bermúdez, A. (2019b)

Persones usuàries que pernocten als centres de la Xarxa d'Inclusió Social.

Anàlisi del III recompte de persones sense sostre.

Alimara: revista de treball social, (60), 26-39.

López-Bermúdez, A., Caro Blanco, F. i Mestre Miquel, J.M. (2024)

Impacto de los programas de inserción sociolaboral en la calidad de vida de las personas usuarias: estudio transversal del caso de la Fundación Deixalles.

Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social, 31(1), 51-74.

<https://doi.org/10.14198/ALTERN.24297>

Martínez Redondo, P. i Arostegui Santamaría, E. (2023)

Guía para el abordaje integral de las violencias de género y el abuso de sustancias en mujeres.

Federación Española de Municipios y Provincias y Delegación del Gobierno para el Plan Nacional sobre Drogas. Madrid.

Matulič Domandzič, M. V., Fuster i García, N., Díaz González, J. M., y González Gómez, E. (2024)

Desafiando el silencio:

mujeres sin hogar, violencia de género y las barreras institucionales a debate.

Prisma Social: revista de investigación social, (44), 4-30.

Recuperat a partir de:

<https://revistaprismasocial.es/article/view/5302>

Matulič Domandzic, M.V., De-Vicente, I., Boixadós, A., i Caïs, J. (2019)

Las mujeres sin hogar:

realidades ocultas de la exclusión social.

Trabajo Social Global – Global Social Work, 9(16), 49-68.

<https://doi.org/10.30827/tsg-gsw.v9i16.8198>

Matulič Domandzic, M.V., Munté-Pascual, A., De-Vicente-Zueras, I., i Redondo-Sama, G. (2021)

Sinhogarismo en tiempos de confinamiento:

Vivencias profesionales y ciudadanas en la ciudad de Barcelona.

Itinerarios De Trabajo Social, (1), 15–22.

<https://doi.org/10.1344/its.v0i1.32254>

Matulic Domandzic, V.; Munté Pascual, A. i De Vicente Zueras, I. (2020)

Sinhogarismo Femenino:

Una aproximación a la intersección entre género, edad y procesos migratorios.

Research on Ageing and Social Policy, 8(1), 57-85.

[10.17583/rasp.2020.4724](https://doi.org/10.17583/rasp.2020.4724)

Méndez Gutiérrez del Valle, R. (2021)

Financiarización urbana y burbuja del alquiler en España:

tendencias y contrastes en perspectiva multiescalar.

Documents d'Anàlisi Geogràfica, 67(3), 441-463.

[10.5565/rev/dag.664](https://doi.org/10.5565/rev/dag.664)

Muniesa Tomás, P., Herrera Sánchez, D., Guerrero Olmos, J., Martínez Moreno, F., Rubio García, M., Gil Pérez, V., Santiago Orozco, A.M., Gómez Martín, M.A.. (2023)

Informe sobre delitos contra la libertad sexual en España.

Ministerio del Interior. Gobierno de España.

Nacions Unides (1993).

Declaració sobre l'Eliminació de la Violència Contra la Dona.

<https://www.ohchr.org/es/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>

Nadal, I., Abril, D. (coords.), Carbonero, M.A., Caro, F., Gómez, M., López-Bermúdez, A., i Thomàs, C. (2023) **Habitatge i exclusió residencial a les Illes Balears. Polítiques mercantilitzadores, vulnerabilitat, respostes i resistències.**

Observatori Social de les Illes Balears (OSIB) de la Universitat de les Illes Balears. Edicions Talaiots i OSIB.

Nadal, I., Ferragut, C. (coords.), Bouza, S. i Martín, P. (2024)

Exclusió residencial a Mallorca des de la perspectiva de gènere i interseccional.

La veu de les dones.

Fundació IRES i Observatori Social de les Illes Balears (OSIB-UIB).

Observatori DESCA (2024)

Ley por el Derecho a la vivienda, un año después.
Área de Vivienda del Observatorio DESCA.

Olmos-Alcaraz, A., Cota, A. S., Álvarez-Veinguer, A., i Sebastiani, L. (2018)

Etnografía con los movimientos de lucha por el derecho a la vivienda en el sur de Europa: retos metodológicos en la investigación colaborativa para la acción social.

Universitas humanística, (86), 139-166.

<https://doi.org/10.11144/JAVERIANA.UH86.EMLD>

ONU Mujeres. (2018)

Hacer las promesas realidad:

La igualdad de género en la agenda 2030 para el desarrollo sostenible.

ONU Mujeres. (2020)

Igualdad de Género. A 25 años de Beijing: los derechos de las mujeres bajo la lupa.
Sección de Investigación y Datos de ONU Mujeres.

Peña Valderrama, S. (2023)

Actuaciones clave en la intervención con mujeres

en situación de exclusión residencial y sinhogarismo.

Zerbitzuan: Gizarte zerbitzuetarako aldizkaria= Revista de servicios sociales, (81), 29-45.

<https://doi.org/10.5569/1134-7147.81.03>

Penya i Guilarte, M. i Maranillo-Castillo, L. (2022)

Invisibles, vulnerables, pero resilientes: Mujeres migrantes en situación de sinhogarismo y estrategias de supervivencia femeninas.

Feminismo/s, (40), 305-335.

<https://doi.org/10.14198/fem.2022.40.13>

Piqueras Lapuente S., Panadero Herrero S. i Vázquez Cabrera J. J. (2020)

Maternidad y situación sin hogar:

Diferencias entre mujeres madres y no madres en situación sin hogar.

Investigaciones Feministas, 11(1), 113-124.

<https://doi.org/10.5209/infe.63960>

Puente Guerrero, P. (2022)

El sinhogarismo desde una perspectiva de género. Especial referencia a las experiencias de violencia a lo largo de la vida.

Revista de Derecho Penal y Criminología, (27).

<https://doi.org/10.5944/rdpc.27.2022.31052>

Ruíz Errea, P. i Beteta, P. (2016)

Reflexión sobre la baja exigencia: una aproximación al trabajo con personas en exclusión residencial grave.

Zerbitzuan: Gizarte zerbitzuetarako aldizkaria= Revista de servicios sociales, (61), 33-52.

<http://dx.doi.org/10.5569/1134-7147.61.03>

Sánchez Alber, C. (2021)

El síntoma Housing First:

De la cronicidad a la comunidad.

Una práctica ética en el campo de las desinserciones, adicciones y Salud Mental.

Norte de salud mental, 17(64), 47-56.

Uribe, J. (2015)

De la calle al hogar.

Housing First como modelo de intervención y su aplicación en Barcelona.

Esplugues de Llobregat: Ediciones San Juan de Dios — Campus Docent. ISBN: 978-84-943275-6-8

Villa-Rodríguez, K. G., de la Fuente-Roldán, I. N., i Sánchez-Moreno, E. (2023)

Una aproximación a la exclusión residencial que afecta a las mujeres migrantes: el sinhogarismo oculto.

Revista OBETS, 18(2), 397–418.

<https://doi.org/10.14198/obets.2295>

Villegas, C., Ibabe, I., i Arnoso, A. (2021)

People at risk of social exclusion: mental health, structural-economic factors and sociocultural factors

(Personas en riesgo de exclusión social: salud mental, factores económico-estructurales y socio-culturales).

International Journal of Social Psychology, 36(1), 122-148.

<https://doi.org/10.1080/02134748.2020.1840235>

